

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 3—4'2008

<http://www.iae.kiev.ua>

науково-практичне видання

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. УААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. УААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Зайчківський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с.-г.н., проф., акад. УААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н.
Лінник М.К., д.т.н., проф., акад. УААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік УААН
Мельник Ю.Ф., к.с.-г.н., чл.-кор. УААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НАНУ
Месель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Росоха В.В., к.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. УААН
Сайко В.Ф., д.с.-г.н., проф., акад. УААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. УААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. УААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
к.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: Rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАПНК «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених
у публікаціях фактів несе автор, а за зміст
реklamних матеріалів – рекламодавець

Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Свідцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 21.03.2008. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 13.
Умов. друк. арк. 12.1. Наклад 1000. Зам. 8-742.

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

© НВАТ «Агроінком», 2008

ЗМІСТ

**Загальні (річні) збори Української академії аграрних наук.
Матеріали Звітної доповіді** президента Академії академіка
УААН **М.В. Зубця** на Загальних зборах УААН
27 березня 2008 р..... 3

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Клімова І.М. Інституції у регулюванні експорту сільсько-
господарської продукції..... 12
Лісова Л.О. Резерви росту обсягів зовнішньої торгівлі
регіону за рахунок оптимізації прибутку від експорту
аграрної продукції 15

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Шпичак О.М. СОТ та економічні проблеми АПК України 18
Лобас М.Г., Бойко В.І. Економічна стійкість сільськогоспо-
дарського виробництва як основний чинник його конку-
рентоспроможності..... 23
Коденська М.Ю. Напрями фінансування інвестицій
на виконання державних цільових програм розвитку
АПК України 27
Кибенко А.Ю. Взаємовідносини в бурякоцукровому
підкомплексі АПК 32
Тростенюк Д.Г. Питання добору, підготовки та виховання
кадрів в аграрному секторі економіки – важливе завдання
сьогодення 34
Козак О.А. Український молочний сектор: тенденції
та перспективи розвитку 37
Козак Ю.П. Стан та перспективи розвитку молочного
підкомплексу регіону..... 41

ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ

Свиноус І.В. Проблема стійкості особистих селянських
господарств в умовах економічної кризи 45
Кінах Н.В. Особисті селянські господарства – важливий
сектор виробництва в Західному Поліссі 49
Гуцаленко О.О. Європейське фермерство..... 51

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Ковальова О.В. Формування системи регулювання розвитку еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва	53
Судомир С.М. Розробка стратегій розвитку підприємств та формування потенційних можливостей їх реалізації	58
Пронько Л.М. Управління власністю в товариствах з обмеженою відповідальністю	60
Уткіна Г.А. Маржинальний аналіз в управлінській діяльності фермера	63
Петренко Н.О. Теоретико-методичні положення мотиваційного чинника в оплаті праці	66
Приліпка О.В. Інноваційні засади ефективного розвитку підприємств закритого ґрунту	69

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Стецюк П.А. Проблема визначення та оцінки фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств	72
Войтюк А.В. Особливості формування кредитних відносин під заставу земель сільськогосподарського призначення	76
Гутко Л.М. Становлення та розвиток сільськогосподарського страхування в Україні	79
Жук В.М. Організаційно-методологічні передумови та облікове забезпечення запровадження відомчої аграрної статистики в Україні	82
Моссаковський В.Б., Кононенко Т.В. Шляхи удосконалення обліку нематеріальних активів	87
Лукава І.М. Місце внутрішньогосподарського (управлінського) обліку в системі управління сільськогосподарським підприємством	94
Гончаренко Н.В. Актуальні питання визначення справедливої вартості біологічних активів	98

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ

Белебега І.О., Бакун В.В. До проблеми адміністративно-територіальної реформи в регіонах України	103
Морозюк Н.В. Методичні підходи до формування стратегії сталого розвитку сільських територій	107

ЖИВЕ СЛОВО

Пабат В.В. Проблеми сучасної української термінології	110
--	-----

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Росоха В.В. Навчальний посібник з економіки підприємства для фахівців нового покоління	113
---	-----

ЮВІЛЕЇ

Володимиру Івановичу Власову – 70 років	115
Олександру Васильовичу Шатку – 70 років	116

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ЗАГАЛЬНІ (РІЧНІ) ЗБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК

27 березня 2008 р. відбулися Загальні (річні) збори Української академії аграрних наук на яких було розглянуто наступні питання

1. Підсумки діяльності Української академії аграрних наук за 2007 рік та завдання на перспективу.
2. Про фінансове забезпечення та використання коштів у 2007 році в системі Української академії аграрних наук.
3. Першочергові завдання аграрної науки із вступом України в СОТ.
4. Вибори віце-президента — головного вченого секретаря і академіків-секретарів відділень.

Матеріали звітної доповіді президента Академії академіка УААН М.В. Зубця на загальних зборах УААН 27 березня 2008 р.

Шановні члени Академії та високоповажні гості! Звіт про роботу в 2007 році, підготовлений за результатами наших досліджень, ви сьогодні отримали при реєстрації. Тому в своїй доповіді я, з вашого дозволу, зупинюсь тільки на основних найбільш важливих напрямках нашої роботи. А щодо завдань на перспективу хотілося б, щоб у нас з вами пройшло більш детальне і відверте спілкування, адже наша наукова діяльність здійснюватиметься в умовах реалізації Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, в період, коли Урядом сформовано пріоритетні напрями діяльності відповідних галузей агропромислового комплексу на 2008 рік. Крім того, особливого корегування нашої наукової роботи вимагають обставини у зв'язку з входженням України у СОТ. Але цей напрям нашої діяльності Президія вирішила виділити в окрему доповідь, яку ми теж заслухаємо сьогодні.

Звітну частину доповіді дозвольте розпочати з аналізу організаційної діяльності ПРЕЗИДІЇ УААН в 2007 році. На 20 засіданнях Президії УААН розглянуто 257 питань. Всі вони стосувались розвитку аграрної науки і вирішення питань, пов'язаних із виконанням наукових проблем та тих, що впливали виходячи із певних умов і обставин. Це стосувалось конкретних рекомендацій виробництву, пов'язаних із подоланням екстремальних умов засухи, розроблення наукових основ застосування мікрозрошення, створення нових мікробних препаратів та використання їх у різних ґрунтово-кліматичних зонах України, проблеми розвитку буряківництва та вирощування сої, розвиток системи забезпечення садівництва України оздоровленим садивним матеріалом плодкових і ягідних культур, інженерно-технічне забезпечення хімічного захисту рослин, питання щодо науково-технічного забезпечення виробництва молока та розвитку рибництва, системи протиепізоотичних заходів в Україні та доклінічного і клінічного випробування ветеринарних препаратів, проблеми збереження генофонду сільськогосподарських тва-

рин, глобальні проблеми якості та безпеки сільськогосподарської продукції, організації наукових досліджень з проблем розвитку сільських територій, забезпечення кон'юнктурно-патентного супроводу наукових досліджень та просування інновацій на наукоємний ринок.

Аналізувались результати науково-виробничої діяльності Інституту захисту рослин УААН як головної організації Науково-методичного центру з проблеми «Захист рослин» в Україні та Державного підприємства «Дослідне господарство «Пасічна» Хмельницької дослідної станції, схвалено Комплексну програму розвитку сільського господарства Київської області на 2008-2010 роки та на період до 2015 року.

Наукове забезпечення агропромислового комплексу Автономної Республіки Крим обговорено 25 січня 2007 р. на спільному засіданні Президії Української академії аграрних наук та Колегії Міністерства аграрної політики Автономної Республіки Крим. Прийнято проект концепції Програми інноваційного розвитку агропромислового комплексу АР Крим на 2008—2010 рр. та на період до 2015 р.

Зазначена співпраця з органами виконавчої влади була сприятливим поштовхом для наших наукових установ. Після цього 5 установ Академії спільно з трьома обласними державними адміністраціями приступили до розроблення регіональної програми агропромислового розвитку Карпат.

Розглянуто питання щодо реорганізації Рівненської та Хмельницької державних сільськогосподарських дослідних станцій УААН в інститути агропромислового виробництва УААН, а також створення Асканійської державної сільськогосподарської дослідної станції та 6 державних підприємств.

З метою удосконалення господарської діяльності наукових установ на засіданні Президії УААН ставилось 106 питань, 50 з яких стосувались організації спільної виробничої та господарської діяльності, залучення додаткових інвестицій та позабюджетних коштів.

Враховуючи потребу у підготовці фахівців вищої кваліфікації в 2007 році розглянуто 13 питань щодо організації успішної діяльності аспірантури і докторантури установ Академії. Підвищено заробітну плату наукових працівників та стипендії аспірантам і докторантам в наукових установах Академії. Крім того, розглянуто 40 кадрових питань, в тому числі 15 кадрових призначень.

Президія УААН ініціювала зустріч з новообраними членами-кореспондентами УААН, яка відбулася 19 грудня 2007 р., на якій були обговорені напрями та завдання аграрної науки на сучасному етапі.

Значну увагу у своїй роботі Президія УААН приділяла координації і поліпшенню міжнародних зв'язків наукових установ Академії. За ініціативою Президії вперше відбулась міжнародна нарада на рівні керівників європейських аграрних академій, на якій була прийнята резолюція «Про взаємодію європейських аграрних академій і наукових центрів у вирішенні проблеми ефективної охорони оточуючого середовища в агроекосистемах».

Розвиток наукового забезпечення окремих галузей агропромислового виробництва та виконання наукових завдань були розглянуті на 12 засіданнях бюро Президії Академії.

Про виконання завдань науково-технічних програм, маркетингову і інноваційну роботу Академії. Як і в попередньому році, для наукового забезпечення функціонування АПК України в межах 11 напрямів наукових досліджень наукові установи Академії здійснювали дослідження з 47 науково-технічних програм. Було заплановано виконання 1407 завдань фундаментальних досліджень. Але із них Міжвідомчою радою при Національній академії наук України визнані фундаментальними лише 907 робіт (67 %), 434 завдання (31 %) визнані такими, що носять прикладний характер, а 26 (2 %) визнано не доцільним фінансувати з Державного бюджету України. Внаслідок цього, Академія втратила 1 млн 700 тис. грн бюджетного фінансування на наукові дослідження, а 34 млн 560 тис. грн було переведено із видатків на фундаментальні дослідження у — прикладні. Таким чином, на 2007 рік кількість і фінансування прикладних досліджень суттєво збільшилась. Замість запланованих 762 прикладних наукових робіт на суму 76 млн грн, з врахуванням результатів експертизи виконувалось 1196 робіт на суму 110,6 млн грн. В результаті виконання завдань науково-технічних програм УААН в 2007 році **отримані результати:**

В галузі землеробства. Отримано принципово нові методи дешифрування даних дистанційного зондування території України на основі фітоіндикації з використанням даних багатоспектрального сканування ґрунтів космічними апаратами типу Ресурс. На базі фітоіндикації вперше в Україні здійснено

розрахунок спектральних індексів та побудовано електронні ґрунтові карти окремих господарств (керівник розробки академік УААН Тараріко Олександр Григорович).

Вченими Інституту ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського відпрацьовано технологічні прийоми, що забезпечують отримання високоефективних добрив шляхом перетворення відходів органічного походження. Добрива мають запрограмований склад, який враховує біологічні особливості культури та ґрунтово-кліматичні умови її вирощування.

Розроблено під керівництвом академіка УААН Сайка Віктора Федоровича способи оздоровлення фітосанітарного стану ґрунту і посівів у сівозмінах з високим насиченням зерновими (до 100 %), цукровими буряками (до 40 %).

На темно-каштанових незрошуваних ґрунтах у 4-пільних сівозмінах доведено переваги системи обробітку ґрунту, яка поєднує оранку під пар та ярі культури і мілкий безполицевий обробіток під озими по непарових попередниках. Встановлено, що мінімізована система обробітку ґрунту при вирощуванні озимої пшениці по парах (чистий, зайнятий, сидеральний) забезпечує рентабельність виробництва зерна на рівні більше 120 %.

Розроблено: Методику комплексного оцінювання агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення; Методику оцінок придатності сільськогосподарських угідь вимогам спеціальних сировинних зон; «Порядок надання статусу спеціальної сировинної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування», який затверджено Постановою Кабінету Міністрів 3 жовтня 2007 року (№ 1195).

Нашими науковими установами під методичним керівництвом Інституту гідротехніки і меліорації завершено розробку «Комплексної програми розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушуваних угідь на період до 2015 року», якою передбачається економічно ефективно і екологічно надійне функціонування меліоративних систем України на загальній площі 4,3 млн га, у тому числі зрошуваних — 2 млн га, осушених 2,3 млн га. Це дасть змогу отримувати додаткову продукцію рослинництва на загальну суму 6 млрд грн.

На новому рівні зараз постало питання запровадження енергоощадних технологій обробітку ґрунту. Ці проблеми були розглянуті на спільному засіданні відділення землеробства і рослинництва та механізації і електрифікації, а також Загальних зборів Академії. Намічено провести виробничі досліді з участю дослідних господарств Академії. Проведення цієї роботи на особливому контролі і по її завершенню будуть надані виробництву однозначні рекомендації.

В галузі рослинництва. Виділено з генетичного банку рослин близько 700 джерел та донорів окремих господарсько-цінних ознак або їх поєднань. Розроблено методи цілеспрямованого маніпулювання найбільш цінними генами для потреб практичної селекції.

Низкою інститутів Академії за участю Південного біотехнологічного центру в рослинництві впроваджено нові методики дослідження молекулярно-генетичного поліморфізму, що базуються на ампліфікації варіабельних ділянок ДНК.

В Інституті рослинництва на основі генетичних розробок розгорнуто селекційні програми зі створення сортів озимої та ярої пшениці, ячменю і проса з крохмалем амілопектинового типу, а також сортів сої з оліями олійного і пальмітинового типів, які необхідні для використання в харчовій промисловості. Вперше створено ряд селекційних форм сояшника, які не є трансгенними рослинами, але є стійкими до гербіцидів суцільної дії.

З використанням методів клітинної селекції на стійкість до некротрофних грибних патогенів у Миронівському інституті пшениці створено низку перспективних ліній пшениці, які відрізняються підвищеною (на 15–20 %) стійкістю до фузаріозу колоса і септоріозу листя, урожайністю 90–95 ц/га та низкою інших цінних ознак.

Вченими Інституту цукрових буряків створено і зареєстровано перший в Україні стійкий до ризоманії гібрид цукрового буряка Ризольт з потенційною урожайністю 600–650 ц/га.

В звітному році селекціонерами Академії створено і передано на сорто випробування 209 нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, в тому числі 20 сортів озимої пшениці, 19 гібридів кукурудзи, 7 гібридів сояшника, 9 сортів кормових культур, 21 овочевих, 27 плодово-ягідних, 10 гібридів цукрового буряка, 8 сортів картоплі та ряд сортів інших культур.

Необхідно відмітити успішну роботу таких селекціонерів:

академіків: М.А. Литвиненко, С.П. Лифенко, А.А. Лінчевський, В.В. Кириченко, Б.В. Дзюбецький, Т.К. Горова;

членів-кореспондентів: В.Г. Михайлов і Ю.О. Лавриненко;

докторів наук: А.А. Осипчук і А.Е. Манько;

кандидатів наук: В.Д. Бугайов, Т.В. Чернишенко, В.В. Павлюк

та ряд інших.

Серед нових сортів озимої пшениці та ярого ячменю виділяються сорти Селекційно-генетичного інституту. Зокрема: сорт м'якої пшениці Скарбниця, з урожайністю 90–95 ц/га, вмістом білка в зерні 14–15 % та сорт Антонівка, що характеризується урожайністю 95–100 ц/га і переносить зниження

температури ґрунту до -18°C ; сорт ярого ячменю Святогор, має потенційну врожайність понад 90 ц/га та високі пивоварені властивості. Високі показники сорту ячменю Вакула дозволили нам передати його на сорто випробування в 14 країн Євросоюзу.

До недоліків у селекції необхідно віднести недостатню роботу з вівсом, зокрема зі створення сортів, придатних для переробки на харчові цілі. У виробництві ще мало сортів гороху, які можна збирати прямим комбайнуванням, високоякісних пивоварних сортів ячменю, ранньостиглих сортів гречки та сортів і гібридів сорго.

З технологічних досліджень в усіх ґрунтово-кліматичних зонах виявлено суттєвий вплив на продуктивність рослин строків сівби. Зокрема, встановлено позитивну роль перенесення традиційних строків сівби озимих культур на 5–10 днів у бік пізніх.

В Інституті рису розроблена технологія вирощування цієї культури, яка в звітному році забезпечила в дослідах урожайність зерна 98–100 ц/га, в господарствах — 51,1 ц/га, що є кращим показником за останні 17 років.

Необхідно зазначити, що технологічні дослідження в багатьох інститутах носять фрагментарний характер вивчаються окремі елементи технологій, а комплексного вивчення поки що мало. Краще ця робота організована в Інституті землеробства, де вивчається цілий набір технологій різного ступеня інтенсивності. До цих досліджень необхідно активніше підключитись вченим інститутів: механізації і електрифікації, захисту рослин, аграрної економіки.

В Івано-Франківському інституті АПВ розроблена технологія ефективного використання низькоглюкозинолатного ріпакового шроту в годівлі курчат-бройлерів, яка дозволяє знизити вартість кормів на одиницю приросту на 5,4 %.

У рамках НТП «Захист рослин» вивчено динаміку розпаду різнополярних пестицидів в рослинах та ґрунті, побудовано моделі їх детоксикації в різних ґрунтово-кліматичних зонах України. Визначено ступінь небезпечності і ризику застосування пестицидів оновленого асортименту та розроблено моделі безпечного їх застосування для плодів культур, цукрових буряків, сої та картоплі.

За розробленою в Інституті садівництва технологією виробництва безвірусного садивного матеріалу створено та підтримується безвірусний базовий фонд, який налічує 162 сорти плодово-ягідних культур.

Українським науково-дослідним інститутом олій та жирів створено стендову установку для дослідження процесу екстракції олієвмісної сировини етанолом, замість гексану, що підвищує ефективність роботи на 8–10 %.

В галузі зоотехнії. Вперше в світі група вчених, очолювана академіком УААН Віктором Федоровичем Коваленком, при використанні нового способу

локально-фіксованої внутрішньоматкової трансплантації ембріонів одержано четверо поросят-трансплантантів, достовірність походження яких підтверджено генетичним аналізом. Це є новим кроком в біотехнології відтворення свиней, що дає можливість багаторазового використання свиноматок-донорів і реципієнтів при суттєвому зменшенні вартості трансплантації.

Інститутом розведення і генетики тварин виконано фундаментальну розробку методологічних підходів розв'язання основних проблем збереження біологічного різноманіття сільськогосподарських тварин в Україні, за результатами якої видано монографію «Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин».

В інститутах: свинарства, тваринництва степових районів «Асканія-Нова», птахівництва створені і одержали офіційне визнання нові вітчизняні породи:

м'ясна червона білопоясна порода свиней: середньодобовий приріст якої 750–850 г, досягнення живої маси 100 кг за 175–180 днів;

асканійська м'ясо-вовнова порода овець з середнім виробництвом м'яса на вівцематку 50–60 кг та настригом чистої вовни — 4–5 кг;

перша вітчизняна яєчно-м'ясна порода курей — полтавська глиняста.

Інститутом розведення і генетики тварин створено новий, добре пристосований до природних умов регіону, Буковинський заводський тип української червоно-рябої молочної породи (керівник розробки академік УААН Буркат Валерій Петрович).

Галузь бджільництва одержала новий високопродуктивний тип української степової породи бджіл «Хмельницький» селекції Інституту бджільництва з генетичним потенціалом медової продуктивності бджолосім'ї за сезон — 60–80 кг.

Всі названі новостворені генотипи сільськогосподарських тварин вже одержали визнання у виробників і відносяться до основи вітчизняного породного генофонду тваринництва.

Інститутом тваринництва на підставі 20-річного моніторингу визначено динаміку змін хімічного складу та поживної цінності кормів та створено відповідну інформативну базу з основних кормових культур. Встановлено, що має місце поступове зниження на 5–17 % вмісту сирого протеїну у зерні озимої пшениці, ячменю, вівса та кукурудзи, тенденція до зниження концентрацій фосфору, калію, міді, цинку, кобальту, при збереженні енергетичної цінності 1 кг сухих речовин більшості зернових кормів. На фоні зниження вмісту сирого протеїну в більшості зелених та грубих кормах спостерігається ріст вмісту сирої клітковини. Знижується величина

доступної для обміну енергії в 1 кг сухої речовини кормів. Ці корми також мали дефіцит цинку, міді, кобальту в усі періоди досліджень.

Інститутом тваринництва розроблені та реалізовані в господарствах Харківської, Донецької областей та країнах СНД технологічні і проектувальні рішення для молочних ферм з різною чисельністю корів. Для полегшення і оптимізації бізнесового планування розроблені організаційно-виробничі параметри, а також питомі нормативи виробництва молока з урахуванням різної продуктивності корів в умовах застосування однотипної годівлі для різних зон України.

Технологічним інститутом молока і м'яса обґрунтовано і підбрано критерії оцінювання якісних характеристик та методи досліджень окислювальних і мікробіологічних процесів у варених ковбасних виробках за умов зберігання в модифікованому газовому середовищі. Розроблено 40 нормативних документів з переробки тваринницької продукції та технології виробництва 34 найменувань продуктів харчування.

Разом з тим, реальністю сьогодення є втрата вітчизняних позицій з наукового забезпечення окремих галузей тваринництва і напрямків виробничої і селекційної роботи. Це стосується селекційного і технологічного забезпечення великотоварного промислового птахівництва, посилюється експансія зарубіжних технологій у промисловому свинарстві. Для успішної конкуренції науковим установам відділення Зоотехнії необхідно кардинально змінити підходи до технологічних розробок, виключивши фрагментарність, описовість, декларативність і перейти на міжнародні стандарти розробки технологій як комерційного продукту.

В галузі ветеринарної медицини. З метою удосконалення методів боротьби з небезпечними повільними інфекціями (туберкульоз, лейкоз), проведено фундаментальні дослідження з вивчення адаптивної мінливості культур мікобактерій виділених від тварин, удосконалено методи контролю біологічної активності туберкуліну згідно до міжнародних вимог. Отримано нові дані щодо термінів локалізації та репродукції вірусу лейкозу у різних органах і тканинах великої рогатої худоби. Виділено ДНК провірусу лейкозу, визначено ряд послідовностей його нуклеотидів, що дає змогу не тільки поглибити знання щодо особливостей інфекційного процесу при лейкозі великої рогатої худоби, а й створити наукове підґрунтя для викорінення цієї хвороби в Україні (керівники розробки академік УААН Стегній Борис Тимофійович і член-кореспондент УААН Завгородній Андрій Іванович).

У глобальній системі контролю сказу Інститутом ветеринарної медицини сформовано колекцію існу-

ючих вакцинних штамів вірусу сказу та визначено чутливі культурально-клітинні моделі для його репродукції, придатні до промислового виробництва антирабійних вакцин.

Створено систему праймерів для загальнонародової детекції ДНК збудника хламідіозу тварин, а також проаналізовано послідовність структури його геному. На основі цих фундаментальних досліджень створено високоінформативну тест-систему для діагностики хламідіозу.

Виготовлено нові корпускулярні і розчинні антигени збудника фузобактеріозу тварин.

З використанням результатів фундаментальних досліджень розроблені: бівакцина інактивована емульсована проти хламідійної та бруцеляовісної інфекції, тест-система для діагностики хвороби Марєка, набір компонентів для серологічної ідентифікації та диференціації збудників ієрсиніозів.

Разом з тим, сьогодні в нашій державі недостатньо створюється конкурентоспроможних і екологічно безпечних імунобіологічних препаратів, а на ринку України стрімко збільшується об'єм імпортованих засобів захисту тварин, що може призвести до залежності України від іноземних фірм в сфері біобезпеки.

В галузі науково-технічного забезпечення. Серед результатів завершених фундаментальних досліджень заслуговують бути відзначеними нові знання стосовно впливу на ріст і розвиток рослини шляхом створення для цього оптимальних умов механічними, електрофізичними та іншими способами. Вони є основою розроблення нових технічних засобів і технологічних процесів, здатних забезпечити одержання сільськогосподарської продукції високої якості з мінімально можливими питомими затратами ресурсів.

До найбільш важливих прикладних розробок можна віднести:

— комплекс машин для вирощування зернових за ресурсозберігаючими технологіями, який включає технічні засоби для мілкої обробітки ґрунту, сівби, внесення добрив і захисту рослин. На особливу увагу заслуговує обприскувач з роздільною подачею води і препарату в розподільчу систему, що виключає втрати пестицидів;

— технічні засоби для обробітки ґрунту (блочномодульний комплекс БМК-15, сімейство чизелів-дископаків ЧД-40, ЧД-40-01 і ЧД-40-02, широкозахватний дисковий лушитель до тракторів класу 1,4; 3,0 і 5,0 (керівник розробки академік УААН Гуков Яків Серафимович).

Серед науково-дослідних установ Відділення механізації можна виокремити Інженерно-технологічний інститут «Біотехніка», який проводить найбільш комплексні дослідження, а конкуренто-

спроможність його розробок підтверджується визнанням і використанням їх рядом зарубіжних країн.

Про незадовільне використання дослідних заводів інститутами відділення, ми говоримо не вперше, але позитивних зрушень тут, на жаль, не спостерігається. Роботи, що можуть кваліфікуватися як забезпечення наукових досліджень, тут не перевищують 10 % технічних можливостей цих заводів. Про системну роботу з реалізації власних розробок інститутів на своїх дослідних заводах розмови ведуться давно, але до відповідної реалізації цих пропозицій справи так і не дійшли. Складається враження, що директори інститутів, у підпорядкуванні яких ці заводи перебувають, або не знають як організувати роботу зазначених заводів, або самоусунулися від цього. Ми занадто довго очікуємо конкретних дій і інститутів, і Відділення механізації та електрифікації стосовно цього питання.

У галузі аграрної економіки, земельних відносин та інноваційного розвитку аграрної науки. Серед основних розробок за 2007 рік слід відмітити:

- державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року. Прописані в ній напрями, механізми, планові показники базуються на результатах досліджень, отриманих нашими вченими під керівництвом академіка УААН Саблука Петра Трохимовича);

- державну програму розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на 2007-2010 роки та Державну цільову програму реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2011 року. Розроблені за ініціативою Інституту аграрної економіки на замовлення Міністерства аграрної політики та Міністерства промислової політики України та затверджені відповідними постановами Кабінету Міністрів України (від 26.09.07 та 30.05.07);

- механізм функціонування спеціальних режимів непрямого оподаткування в АПК, згідно з яким було обґрунтовано рівень підтримки сільського господарства до 5 млрд грн. Розробка знайшла своє відображення в Законі України Про державний бюджет на 2008 рік;

- методичні рекомендації щодо формування спеціалізованих сільськогосподарських підприємств з виробництва продукції тваринництва та обґрунтування раціональних розмірів ферм і комплексів, із застосуванням яких визначено, що раціональними розмірами ферм із виробництва молока мають бути з поголів'ям 400—1000 корів; із відгодівлі великої рогатої худоби — 2—3 тис. голів; відгодівлі свиней — 8—10 тис. голів, а комплексів відповідно — 1000—1200 корів, 3—6 тис. голів великої рогатої худоби і 10—24 тис. голів свиней. Найбільш доцільним рів-

нем спеціалізації виробництва від загальної кількості реалізації має бути: по молоку — 50–60 %, свиней — 40–50 % і яловичині понад 50 %;

- систему інноваційного провайдингу, як науковий підхід, згідно з яким, синтезовано гармонізований науково-організаційний комплекс новостворень та нововведень на підприємницьких засадах наукоємного ринку;

- в процесі формування проекту сталого землекористування, обґрунтовано концепцію, методи проведення і зміст землеустрою, де основні акценти спрямовані на правове обґрунтування проекту.

Однак є і побажання до фахівців економічного напряму аграрної науки. Бажано, щоб їх дослідження були більш наближеними до вимог аграрного бізнесу. Адже наука повинна йти попереду виробництва і надавати прогностичні рішення, а не працювати над виправленням помилок, які виникають при прийнятті управлінських рішень.

Діяльність Центрів наукового забезпечення АПВ АР Крим і областей. Проведено випробування 678 закінчених наукових розробок. Підтверджено ефективність 540 наукових розробок, які рекомендовані для освоєння, а 138 розробок направлені оригінаторам для удосконалення і повторного випробування.

Центрами організовано біля 450 виставок, аукціонів і ярмарок, більше 430 «Днів поля» і 500 «круглих столів», 1310 конференцій, семінарів та нарад, більше 1000 виступів на радіо та на телебаченні. Видано близько 1800 рекомендацій, буклетів та інформаційних листків.

В центрах функціонує 275 науково-технологічних демонстраційних полігонів у рослинництві та землеробстві, 90 показових ферм у тваринництві. За осінньо-зимовий період системою навчання було охоплено 63 тис. працівників агропромислової сфери.

Центрами впроваджено 959 закінчених наукових розробок в 929 агроформуваннях. З господарствами різних форм власності було укладено 866 договорів на впровадження інновацій. За статистикою господарюючих суб'єктів в агропромисловому виробництві України більше 60 тисяч. А ми впроваджували розробки всього в 2 % господарюючих суб'єктів. Але і ці дані в середньому по Україні. Якщо брати по конкретних областях, то є передовики, так в Харківській області (керівник центру — академік УААН Кириченко Віктор Васильович) розробки впроваджені в 217 господарствах, в Одеській — в 84 господарствах, а є відстаючі — наприклад, у Волинській та Закарпатській областях впровадили розробки наукових установ Академії в 11 господарствах, а в Рівненській ще менше — лише в 10 господарствах. Над цим треба працювати Центрам наукового забезпечення АПВ

і цей показник, серед інших, повинен визначати рівень їх роботи.

З питань інтелектуальної власності. Академія в 2007 році отримала 297 патентів на винаходи і 21 патент на корисну модель. Оформлено і направлено в Укрпатент 322 заявки на винаходи та 24 заявки на корисні моделі. Аналіз показує, що науковими установами Академії подано в Укрпатент заявок і одержано патентів на розробки технологічного спрямування у 2 рази більше ніж технічного. За експертною оцінкою переважна більшість технологічних винаходів є конкурентоспроможними, що забезпечує їх активний трансфер у виробництво за ліцензійними і концесійними угодами.

З питань створення інтелектуальної власності найбільш інтенсивно працюють: Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини, Інститут механізації і електрифікації сільського господарства та Інститут овочівництва і баштанництва.

Зовсім не подавали заявок на винаходи та корисні моделі у 2007 році не тільки окремі інститути АПВ (Буковинський, Донецький, Івано-Франківський, Тернопільський, Чернігівський та Кіровоградський), а й Миронівський інститут пшениці, національні наукові центри: Інститут тваринництва степових районів «Асканія-Нова» і Нікітський ботанічний сад.

За заявками минулих років наукові установи Академії отримали 396 охоронних документів: 242 патенти на сорт рослин і 154 свідоцтва на їх поширення, які забезпечують використання майнового права власності тільки за ліцензійними угодами.

Прикладом ефективності селекційного процесу можуть слугувати Інститут рослинництва та Селекційно-генетичний інститут. Однак знизили активність зі створення сортів інститути: луб'яних культур, зрошувального садівництва, південного овочівництва і баштанництва.

За ліцензійними угодами на використання права інтелектуальної власності наукових установ, отримано 20,6 млн грн, за угодами на реалізацію наукоємної продукції (елітне насіння рослин, молодняку тварин, посадковий матеріал тощо) — 46,8 млн грн, а за угодами на проведення наукових досліджень на замовлення господарських структур — тільки 1,5 млн грн.

У сфері комерціалізації наукової продукції за ліцензійними і господарськими угодами необхідно відмітити інститути: землеробства, олійних культур, луб'яних культур, сільського господарства Полісся, кормів, садівництва, «Магарач», УкрНДІ-олій і жирів та Івано-Франківський інститут АПВ до спецфонду яких надійшло понад 2 млн грн. Ще у 6 наукових установах ці надходження перевищили 3 млн грн.

У звітному році знизили рівень трансферу завершених розробок в агровиробництво національні наукові центри: Інститут бджільництва і Інститут механізації та електрифікації сільського господарства.

Академія у листопаді 2007 року провела Всеукраїнський науково-практичний семінар «Методичні підходи щодо створення інноваційної продукції, її капіталізація та інструментарій трансферу об'єктів права інтелектуальної власності в агровиробництво».

Підготовлена до видання «База бізнес-пропозицій наукових установ УААН для трансферу в агропромислове виробництво» у 2-х частинах, де узагальнено відомості про новизну, техніко-технологічні параметри інновацій та їх власників.

Зміни у науково-технічних програмах на 2008 рік

В 2007 році затверджена Науково-технічна програма «Створити щорічно поновлювальні джерела біосировини рослинного походження і розробити технології їх багатоцільового промислового використання» — «Біосировина» (керівник — віце-президент академік М.Д. Безуглий, головна наукова установа — Інститут рослинництва).

В програму «Розвиток меліорованих територій» включено 2 підпрограми — «Система землеробства на осушуваних землях» та «Інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур при мікрозрошенні».

Програму «Цукрові буряки» трансформовано у програму «Цукрові буряки і малопоширені технічні культури» та включена до неї підпрограмою колишню програму «Тютюн». До програми «Агроєкологія» включено, як третю підпрограму колишню програму «Лікарські рослини».

Насторожує факт, що із додатково направлених на експертизу 298 фундаментальних робіт наукових установ Академії, виконання яких повинно розпочатися в 2008 році, за рішенням Експертної ради при Національній академії наук України визнано фундаментальними тільки 146 проєктів (49 %), а прикладними 124 проєкти (42 %). Суттєво зросла (з 2 % в 2007 р.) до 9 % кількість наукових проєктів, які визнані недоцільними фінансуватись з Державного бюджету. Оце так «поліпшили» роботу наші наукові установи.

Таке становище з формуванням фундаментальної тематики досліджень свідчить про формальне ставлення до своїх обов'язків методичних комісій та координаційно-методичних рад, незадовільну роботу вчених рад інститутів та недостатній контроль їх роботи з боку галузевих відділень Академії.

Після проведення корегування програм до виконання у 2008 році заплановано біля 2,5 тисяч завдань другого рівня по 46 науково-технічних програмах. Із загальної кількості затверджених до виконання завдань більше 300 додаткових, що включені на виконання Програми розвитку села до 2015 року та в зв'язку із вступом України в СОТ. Їх виконання має бути на особливому контролі.

Керівники ряду наукових установ ініціювали підтриману Відділенням та Президією реорганізацію Відділення землеробства і рослинництва. Пропонується на його основі створити два відділення: землеробства та агроєкології і рослинництва. Крім того, підготовлена пропозиція про створення за рахунок двох відділень землеробства і рослинництва та зоотехнії Відділення зберігання і переробки сільськогосподарської сировини та якості харчової продукції.

Наукові кадри

В установах Академії на сьогодні працює 5,6 тис. науковців, з яких 396 доктори наук і 1960 кандидати наук. На жаль, частка науковців вищої кваліфікації в останні роки не перевищує 45 % від загальної кількості наукових співробітників.

Серед завідувачів наукових відділів, лабораторій, секторів більше третини, із загальної їх чисельності, не мають наукового ступеня. Найбільша частка таких керівників структурних підрозділів у наукових установах Відділення наукового забезпечення трансферу інновацій і досягає майже двох третин.

В окремих інститутах з різних причин відрховується до 30 % аспірантів за рік, це недоліки в роботі керівників наукових установ, з яких сьогодні ще 47 % мають науковий ступінь кандидата наук.

Зважаючи на це, хочу звернутися до кожного члена Академії, а їх у нас понад 200 осіб з такою пропозицією. Особисто я, як президент, віце-президенти і кожний дійсний член і член-кореспондент УААН в цьому році з числа найбільш підготовлених випускників або працюючих молодих фахівців беруть під свою опіку по одному аспіранту відповідної галузі науки і забезпечують такий рівень наукового керівництва, щоб протягом трирічного періоду аспірантської підготовки кожним вашим аспірантом була підготовлена і захищена кандидатська дисертація.

Характеризуючи керівників за віком, слід відмітити, що в складі заступників директорів з наукової роботи до 50 років — 32 %, від 50 до 60 років — 43 %, а старше 60 років — четверта частина. Щодо завідувачів наукових підрозділів, то у віці до 50 років їх в цілому по Академії тільки 38 %, в той же час старше 60 років — майже третина. А в ряді установ частка керівників підрозділів пенсійного віку досягає 50 %. Думаю, що ми не образимо цих працівників, якщо запропонуємо їм перейти на посади наукових співробітників. А молодих науковців необхідно активніше висувувати на більш високі керівні посади, включаючи керівників наукових лабораторій і відділів. З боку старших, досвідченіших вчених буде доречно надавати їм відповідну допомогу.

Одночасно персонально звертаюся до директорів інститутів і дослідних станцій з категоричною вимогою, що при всіх наших обставинах необхідно знаходити індивідуальні підходи і можливості з метою закріплення в установах на наукових посадах талановитої молоді, особливо після закінчення аспірантури і захисту дисертацій.

Міжнародні наукові зв'язки

У 2007 році міжнародне науково-технічне співробітництво налагоджено з профільними установами 52 країн, вчені Академії були виконавцями і співвиконавцями 297 спільних проектів, з яких 12 грантів ЄС. Загальна вартість грантів склала понад 514 тисяч євро. Найбільш успішними у цій діяльності можна назвати інститути: ґрунтознавства та агрохімії, винограду і вина «Магарач», ветеринарної медицини та експериментальної і клінічної ветеринарної медицини.

Нашою Академією з Академіями зарубіжних країн укладено 16 угод, що вдвічі більше у порівнянні з минулим роком.

У міжнародних наукових центрах пройшли стажування 77 науковців нашої Академії, і не тільки в країнах ЄС. Зокрема, М.В. Драга, старший науковий співробітник Інституту агроєкології отримала сертифікат про успішне закінчення освітньої програми Державного Департаменту США, а О.В. Галаєв, науковий співробітник Південного біотехнологічного центру в рослинництві, пройшов стажування в Японії і також отримав кваліфікаційний сертифікат.

Науковці Академії здійснили 363 виїзди за кордон для участі у міжнародних наукових заходах, під час яких ними було: озвучено 37 доповідей, укладено 15 договорів, проведено понад 20 досліджень в рамках існуючих угод, підписано 17 протоколів-намірів.

Результативність роботи експериментальної бази УААН

В землекористуванні дослідних господарств знаходиться 511,4 тис. га землі, з них 453,3 тис. га сільськогосподарських угідь. На цих землях не лише проводяться наукові експерименти, але й здійснюється програма з виробництва елітного насіння сільськогосподарських культур та вирощування племінного молодняка, що є головною статутною функцією цих формувань. Крім того, ці господарства виробляють товарну продукцію рослинництва і тваринництва.

Не зважаючи, що в середньому по Академії урожайність зернових зростає і перевищила урожайність по Україні, валове виробництво зерна продовжує зменшуватись. В 35 науково-дослідних установах отримано нижчу урожайність зерна, ніж в середньому по їх області. Це насамперед Інститут сільського господарства Полісся, Інститут землеробства і тваринництва західного регіону та ряд інститутів агропромислового виробництва.

Нам сьогодні потрібно глибоко проаналізувати стан справ у тваринництві і намітити шляхи відродження галузі та підвищення його конкурентоспроможності.

У 2007 році понад 13 % дослідних господарств, що займаються тваринництвом, мали стійкі позитивні показники, близько 50 % господарств — задовільні, решта (а це близько 50 господарств) мали незадовільні показники.

Складні погодні умови, що охопили схід, південь і центр України призвели до того, що дослідні господарства зменшили поголів'я великої рогатої худоби на 16 % до рівня 2006 року, в т.ч. корів на 10 %, свиней на 21 %. В той же час в 23 % дослідних господарств збережено і збільшено поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів на 43 %, свиней на 25 %.

У співставленні з 2006 роком, по дослідних господарствах знизилась продуктивність тварин, наприклад: середній удій молока на корову зменшився на 5 %. Найвищих надоїв молока досягло дослідне господарство Кіровоградського інституту АПВ. Тут від кожної із 250 корів одержано біля 7 тис. кілограмів молока. Від 6 до 5 тис. кілограмів молока за 2007 рік надоїли в дослідних господарствах: «Пасічна», «Еліта», «Асканійське», «Степне» та імені Декабристів.

У структурі посівних площ господарств Академії очікується зменшення площі кормових культур на 7,4 тис. га (до 63,8) проти 71,2 тис. га в 2007 році. Це тривожна тенденція. У нас не приділяється належна увага кормовій базі тваринництва, збереженню і розширенню культурних пасовищ.

В системі Академії 154 суб'єкти племінної справи, з них 55 племзаводів. Зріс попит на племінну продукцію. Реалізація племінної великої рогатої худоби збільшилась в порівнянні з минулим роком в 2,4 раза, свиней в 1,2 раза.

Наше завдання зберегти високопродуктивне маточне поголів'я усіх видів тварин, забезпечити виробництво високоякісних кормів. Слід ширше застосовувати на виробництві рекомендації науковців. Треба зберігати і готувати кадри робітників і спеціалістів — тваринників. Більше уваги приділяти навчанню керівників і спеціалістів наших господарств.

Спільна наукова і педагогічна робота з установами Національної академії наук України, інших міністерств і відомств та вищими учбовими закладами.

Спільні дослідження проведені із більш як 20 науковими установами НАНУ, і 45 установами інших міністерств і відомств. Дослідження були спрямовані на раціональне використання інтелектуального потенціалу українських вчених, сучасних методик і наукової апаратури для прогресу в агропромисловій галузі. В основному це роботи з проблем селекції рослин і тварин, мікробіології, ветеринарної медицини, ґрунтознавства та інших.

З вищими навчальними закладами був створений 31 спільний науковий підрозділ (при 10 науково-дослідних інститутах Академії і при 21 ВУЗі). В них працювало 317 наукових співробітників із загальним обсягом фінансування 1,5 млн грн.

Крім того, плідна співпраця наукових установ і ВУЗів призвела до створення більше 90 спільних кафедр, із них 30 при наукових установах, на яких загальна чисельність викладачів була 791 осіб, із них 319 — науковці Академії.

Співпраця з Міністерством аграрної політики, іншими міністерствами і відомствами

Разом з підрозділами Міністерства аграрної політики науковці Академії брали активну участь у розробці нормативно-правової бази щодо підвищення ефективності діяльності АПК, наприклад, проекту Указу Президента України «Про деякі заходи щодо розвитку ринку зерна»; проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення мінімально допустимого рівня цін на продукцію тваринництва на 2008 рік», та низки проектів законів. Зокрема: «Про консервацію земель», «Про державний земельний кадастр», «Про ринок землі», «Про іпотеку землі», «Про виноград та виноградне вино», «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» та ряд інших.

Вчені Академії спільно з спеціалістами міністерств ефективно працювали при розробці концепцій, стратегій, схем і програм розвитку.

Затверджена наказом Мінагрополітики України галузева «Програма розвитку хмелярства на 2007–2010 роки», «Програма розвитку бджільництва до 2015 року», програма «Здоров'я тварин, якість та безпека тваринницької продукції в Україні» та ряду інших.

Розроблено та схвалено Херсонською облдержадміністрацією, Держводгоспом та Мінагрополітики України «Комплексна Програма розвитку зрощення

та поліпшення екологічного стану сільськогосподарських угідь і сільських населених пунктів Херсонської обл. на період до 2015 року».

За договорами з Міністерством аграрної політики України розроблялось науковими установами Академії більше 100 стандартів на суму 2,1 млн грн.

Про значну співпрацю між міністерством і Академією свідчать 37 наказів, які ми видали спільно.

Так, найбільш ефективною співпрацею з Міністерством є узгодження програм наукових досліджень, переліку завдань першого і другого рівнів, що виконуються науковими установами Академії.

На завершення, хочу привернути Вашу увагу до того, що при реєстрації сьогодні ви отримали проект «Пріоритетних завдань аграрної науки України», які підготували відділення Академії. Прошу їх ретельно вивчити і внести необхідні доповнення та зміни. Після схвалення Загальними зборами, вони стануть нашою «Конституцією» для розвитку наукового забезпечення аграрного виробництва України.

Я не зупинявся на питаннях фінансування та ефективності використання бюджетних і власних коштів. Ці питання, як і передбачено порядком денним, які будуть висвітлені у виступах учасників Зборів і знайдуть відображення у нашому рішенні.

Дякую за увагу.

Вітаємо з нагородою!

20 березня 2008 р.

рішенням Президії УААН присуджено премію

Української академії аграрних наук

«За видатні досягнення в аграрній науці» 2007 року

Віталію Андрійовичу РУЛЬЄВУ

за монографію

Економічні проблеми розвитку садівництва України. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 360 с.

Наукова праця являє собою закінчений етап результатів багаторічних досліджень, які висвітлюють економічні проблеми розвитку садівництва України, основні напрями розвитку промислового садівництва та підвищення його економічної ефективності.

Автором роботи розроблено принципи зонального районування промислового садівництва, механізм впровадження інноваційно-інтенсивних технологій та удосконалення природно-сортового складу промислових насаджень, методичні підходи до врегулювання земельних і майнових відносин у промисловому садівництві, а також стратегію розвитку галузі та оцінку інноваційно-інтенсивних технологій виробництва плодів зерняткових культур.

УДК 061.27:62.5:339.564:631

І.М. Клімова,

здобувач,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ІНСТИТУЦІЇ У РЕГУЛЮВАННІ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Україна має досить високий експортний потенціал, але не посідає провідні позиції у світі щодо експорту сільськогосподарської продукції. Отже, вона використовує його не достатньо ефективно. З кожним роком вартість обсягу експорту зменшується, що позначається на сільському господарстві в цілому. З експортера наша держава перетворюється на імпортера зерна, втрачаються ринки збуту насіння соняшнику.

За обсягами експорту Україна поступається більшості країн Європи. В умовах зростаючої глобалізації світової економіки українська продукція має низький рівень конкурентоспроможності, що є найголовнішим чинником негативного впливу на реалізацію експортного потенціалу країни. Це спонукає до його нарощування для просування виробленої продукції на світові ринки.

Слабка роль ринкових інституцій в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності, недосконалість основних інструментів і механізмів її ринкового регулювання зумовлена, насамперед, низькими темпами економічних перетворень, що позначилося на участі країни в міжнародному поділі праці. У зв'язку з цим Україна виходить на зовнішні ринки тільки як постачальник сировини, напівфабрикатів і продукції з незначною доданою вартістю.

З огляду на окреслені вище проблеми важливого значення для сприяння формуванню експортного потенціалу та збільшення обсягів аграрного виробництва набуває розвиток інституцій. Розкриття проблеми потребує обґрунтування теоретичних основ інституціоналізму як науки про суспільний розвиток.

Зрозумілою концепцією інституціоналізму пов'язують такі імена, як Р. Арон, Ж. Фурастьє, Ж. Єллюль, П. Дракер, У. Росту, М. Вебер. До вітчизняних розробок аграрного спрямування належать дослідження П. Гайдуцького, А. Гриценка, О. Мороз, О. Онищенка, П. Саблука, Б. Пасхавера та інших науковців.

У систему базових інститутів А. Гриценко пропонує введення категорії інституціональної динаміки:

формування правил, норм, процедур інституціональних змін, готовності до них, суб'єктів, тобто правил зміни правил [1, с. 95]. Зокрема, О. Мороз дослідила аналіз ефективності аграрних реформ в Україні з позицій інституціональної теорії [2, с. 2]. Автор обґрунтувала основні напрями подальшого реформування з точки зору перспектив інституціонального вдосконалення сільськогосподарських підприємств. Однак потребують подальшого дослідження теоретичні й методологічні основи розвитку економічних процесів в аграрному секторі, а також теорії інституціоналізму як однієї з можливих концепцій, яка поєднує в собі політичні, соціологічні, економічні та інші складові.

Інституціоналізм базується на сукупності всіх господарських процесів, що здійснюються у ринковому середовищі. Рушійними силами економічного розвитку вважаються соціальні явища політичного, правового, етичного, морального, психологічного, технічного, а також економічного характеру — такі як держава і право, конкуренція і монополія, технічний прогрес і наука тощо. Усе це об'єднано одним терміном — інститути або інституції, що й дало назву цьому напрямку дослідження економічного розвитку, характерними для якого стають дві основні проблеми — економічної влади і контролю над нею.

Економічні інститути — це соціалізовані, відособлені сфери життєдіяльності, які забезпечують для певних соціальних верств особливий статус і різняться за типом, джерелами і розмірами доходів. Власність, управління, праця, влада є базисними економічними інститутами, оскільки повною мірою характеризуються за допомогою відмічених інституціональних ознак.

До інституцій, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність, входять Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки, митні органи (управління), Центральний банк, Державний комітет статистики (міністерство), Міністерство закордонних справ, податковий відомства. Кожна інституція виконує від-

повідну роль у регулюванні експорту сільськогосподарської продукції. По-перше, це правова роль, яка включає в себе державні преференції, підтримку вітчизняних товаровиробників, стимулювання експорту та встановлення найбільш вигідних експортних ставок, контроль за експортними операціями. При цьому головною проблемою експортерів є наявні обмеження на експорт. По-друге, це управлінська роль, що охоплює весь ринковий сегмент, зокрема, ціни, кредит, страхування, інвестиції, податки тощо. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу здійснюється за рахунок формування аграрної політики, розробки й підтримки дієвого цінового, кредитного і податкового механізмів, механізму квотування експорту, системи стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, правових аспектів діяльності товаровиробників [3, с.228].

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» — ст. 9 «Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» визначає що, найвищим органом, який здійснює державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України [4, с. 5].

До компетенції Верховної Ради України віднесено: ухвалення законів стосовно експорту, затвердження основних напрямів зовнішньоекономічної політики та структури органів державного регулювання експорту сільськогосподарської продукції, укладання міжнародних угод, установлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Кабінет Міністрів України визначає методи проведення зовнішньоекономічної політики, координує діяльність міністерств, державних комітетів і відомств України щодо регулювання експорту сільськогосподарської продукції, роботу торговельних представництв України в інших державах; приймає нормативні акти з питань співробітництва з країнами-експортерами; проводить переговори і укладає міжнародні договори; вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо організації діяльності міністерств, державних комітетів і відомств з оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Національний банк України регулює курс національної валюти, проводить розрахунки за отриманими державними кредитами та боргами зобов'язаннями по здійсненню зовнішньоекономічних операцій продажу сільськогосподарської продукції.

Міністерство економіки забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики, координує ЗЕД суб'єктів підприємництва та дотримання ними умов міжнародних угод, вживає заходи нетарифного регулювання. Державна митна служба України здійснює

митний контроль в країні, а Антимонопольний комітет контролює дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства.

Зазначимо, що держава не в змозі повною мірою фінансово забезпечити аграрний розвиток, зокрема підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та її вихід на зовнішні ринки. Економічна система України нині відкрита, тому спостерігається притік і відтік грошової маси. В умовах збалансованого експорту й імпорту ці процеси врівноважуються, позитивне сальдо (перевищення експорту над імпортом) сприяє притоку грошей, а від'ємне — відтоку грошей з держави та залучення позик іноземних банків.

До основних джерел іноземних коштів, що їх залучає Україна, належать: позички міжнародних фінансових організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку (СБ), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР); кредити іноземних держав; кредити держав-постачальників енергоносіїв та ін.

Починаючи з 2005 року бюджетні програми підтримки сільського господарства розробляються згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», а їх реалізація залежить від обсягу коштів, які затверджуються на той чи інший рік, виділяються з бюджету на розвиток сільського господарства і освоюються. Державне регулювання аграрного сектору не зменшує роль і значення ринкових механізмів, а є допоміжним засобом співвідносності й гармонізації взаємодії держави та ринку.

Важливість і масштаби державного регулювання підтверджує такий приклад: Європейський Союз щорічно витрачає понад 40 млрд євро на реалізацію Спільної аграрної політики, тобто 45 % свого бюджету, тоді як внесок сільського господарства у валовий внутрішній продукт ЄС становить лише 2 %, а частка селян — лише 5 % економічно активного населення ЄС [6, с. 71].

Державне регулювання певних ринків аграрної продукції залишається проблемним питанням. З метою стабілізації внутрішнього ринку Урядом України було здійснено ряд заходів щодо регулювання експорту сільськогосподарської продукції, зокрема, цінове регулювання та квотування імпорту.

Цукрова криза 2006 року, низький рівень урожайності насіння соняшнику та зменшення збору зерна зумовили зростання попиту на міжнародних ринках, що стало причиною підвищення обсягів їх реалізації. Це створило передумови для збільшення експортного потенціалу України. Однак зменшення виробництва сільськогосподарської продукції у зв'язку з несприятливими умовами, а також жорстка цінова політика Кабінету Міністрів України

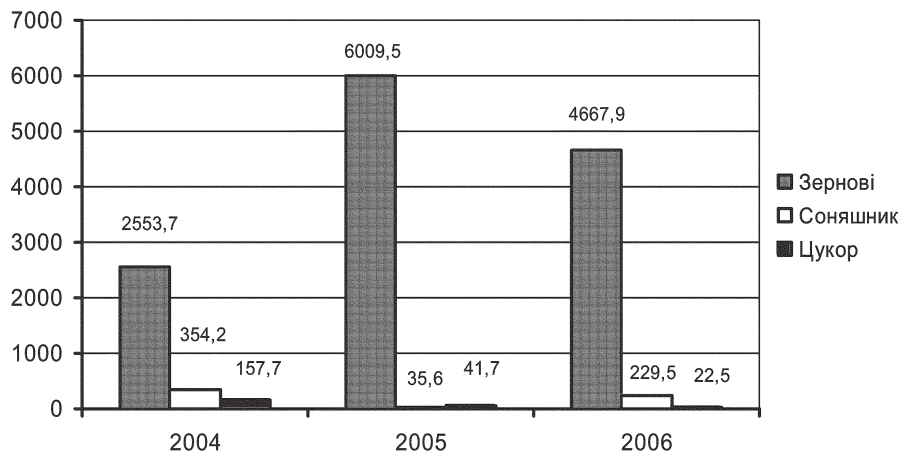

Рис. Кількість експортованої сільськогосподарської продукції, тис. т

негативно позначились на експортних можливостях України (рис.).

Держава повинна активніше проводити політику підтримки сільськогосподарських товаровиробників, створення різноманітних інституційних одиниць інфраструктури, що може сприяти зростанню рівня зайнятості та експортного потенціалу в цілому. За прогнозами вчених у розвиток вітчизняного АПК необхідно щорічно інвестувати 20–25 млрд. грн. [7, с. 432], але такий обсяг фінансування на даному етапі неможливий. Недостатність бюджетних дотацій та погіршення ресурсної забезпеченості аграрного виробництва знижує якість продукції, а отже й ціни її реалізації. Це свідчить про доцільність державного регулювання та фінансової підтримки просування продукції вітчизняного аграрного сектору на зовнішні ринки. Стимування експорту продукції АПК можуть зумовлювати такі фактори як низька активність співпраці в інших міжнародних торговельних організаціях, недостатня інфраструктура збуту, обмеженість асортименту, неповна стандартизація та сертифікація за міжнародними стандартами. Нині з майже 19 тисяч міждержавних стандартів в Україні гармонізовано 10,3 %. Все це спонукає до створення нових інституцій, які мають вийти на якісно новий інституціональний рівень.

Із вступом до Світової організації торгівлі Україна бере на себе зобов'язання щодо доступу на внутрішній ринок імпортованих сільськогосподарських і продовольчих товарів, рівня державної підтримки аграрної галузі та конкуренції експорту в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі. Позитивним є той факт, що продукція сільськогосподарського призначення в змозі мати більший доступ на зовнішні ринки країн-членів організації через зменшення митних тарифів і квотування, збільшення іноземних інвестицій та цінової і виробничої стабільності.

Щодо негативних факторів, то слід вказати на можливе значне надходження імпортованої продукції, дешевшої, але нижчої якості.

На жаль, Україна вже втратила частину позицій через зволікання зі вступом до СОТ. Правила цієї організації не завжди сприятливі для нових членів, особливо для країн, які ще не подолали кризи й депресії своїх агропродовольчих секторів. Для останніх існує ймовірність збільшення і без того значної різниці у рівнях підтримки внутрішнього ринку між новими й наявними членами СОТ. Наприклад, чинні мита на імпорт яловичини у більшості країн СНД не перевищують 15 %, а в країнах ЄС у 2001 році вони зберігалися на рівні 108 %. Імпортовані мита на цукор білий у ЄС становлять 80 %, тоді як в Україні – 30 %. Очевидно, що вимога знизити на третину надто низькі тарифи імпортованого мита лише поглиблюватиме розрив між членами СОТ і «новачками» [8].

Для підвищення експортного потенціалу країни держава має створити такі інституції, які б могли відповідати всім міжнародним вимогам, у тому числі й вимогам СОТ. Доцільно передбачити формування ряду нових системних підходів, пов'язаних з інституціональною сутністю загальних змін, а саме: захист конкурентоспроможної продукції, обмеження монополізму і ввозу імпортованої сільськогосподарської продукції низької якості, повна гармонізація української стандартизації з міжнародною, захист і підтримка цін та доходів селян, забезпечення новітніми технологіями аграрних підприємств.

Висновки. Роль інституцій у регулюванні експорту сільськогосподарської продукції є ключовою, адже вони формують «правила гри» для учасників агроекономічної системи, стимули, які визначають можливості експортерів і виробників. Тому для України як «великого» гравця на зовнішньому ринку агропродовольчих товарів, особливо в умовах

фактичного вступу до СОТ, важливо адаптувати національну інституційну систему до прийнятих даній торговельній системі умов.

Першочерговими завданнями є гармонізація вітчизняного «експортно-імпортного» законодавства, створення організацій, які б здійснювали моніторинг зовнішніх ринків та доводили інформацію до потенційних експортерів продовольчої продукції. Формування ефективного інституційного середовища експортних відносин дозволить визначити пріоритети і створити умови для стабільно-ефективного входження вітчизняного аграрного сегменту економіки у світову торговельну систему. Проте вирішення даного аспекту проблеми вимагає консолідації зусиль і цілеспрямованої державної політики в напрямі утвердження України як конкурентоспроможного гравця на світовому аграрному та продовольчому ринку.

Список літератури

1. Гриценко А. Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. — 2005. — № 1. — С. 94—116.
2. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України: Моногр. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. — 438 с.
3. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч. посіб.: 2-ге вид., випр. і доп. / За заг. ред. А. І. Кредісова. — К.: ВІРА-Р, 2002. — 552 с.
4. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 19.02. 1992 р. № 2139—XII // rada.gov.ua
5. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року № 1877-IV // rada.gov.ua
6. Шпаар Д., Беме К. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и её последствия для ФРГ// АПК: экономика, управление. — 2004. — № 7. — С. 67—76.
7. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / За ред. М.Я. Дем'яненка. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 645 с.
8. <http://www.ukragroportal.com/propoz/>

УДК 339.565:519.863

Л.О. Лісова,

викладач,

Сумський національний аграрний університет

РЕЗЕРВИ РОСТУ ОБСЯГІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ РЕГІОНУ ЗА РАХУНОК ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИБУТКУ ВІД ЕКСПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У світі триває боротьба за ринки збуту товарів і послуг, обсяги яких постійно зростають. Прискорений вступ України до Світової організації торгівлі стане сприятливим фактором для розвитку національної економіки й розширення міжнародних відносин.

Сумська область характеризується значним експортним потенціалом. За даними Обласного управління статистики (2005 р.), вона здійснює зовнішньоекономічні операції з партнерами із 87 країн світу. Проте обсяги експортних поставок аграрної продукції за цей період становили 41,04 млн дол. США, що пояснюється, насамперед, незадовільним станом міжнародних відносин України. Сучасні несприятливі тенденції у зовнішній діяльності країни свідчать, що необхідною умовою інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності є підвищення ефективності використання вітчизняного експортного потенціалу.

Важливу роль у теоретичному осмисленні факторів і процесів, що впливають на зовнішньоекономіч-

ну діяльність, формування експортного потенціалу регіону та його конкурентоспроможність відіграють наукові дослідження В. Андрійчука, Ю. Білика, І. Бураковського, С. Долгова, С. Камалова, А. Кредісова, А. Мальцева, В. Титаренко, Ю. Токарева, І. Фамінського та інших вчених економістів.

Метою статті є визначення напрямів ефективного розвитку зовнішньої торгівлі у сфері аграрного регіонального ринку в сучасних умовах та збереження додатного зовнішньоторговельного сальдо на основі проведеного аналізу факторів, що впливають на нього. Розв'язання поставленого завдання, на наш погляд, можливе за умови розробки факторної економетричної моделі, яка дасть змогу сільськогосподарським і переробним підприємствам визначити резерви для підвищення ефективності зовнішньоторговельних операцій з урахуванням впливу кожного фактора.

Визначення міри впливу окремих факторів на зовнішньоторговельний баланс Сумської області проведено на основі факторної економетричної

моделі залежності зовнішньоторговельного сальдо від обсягу експорту продовольства і сільськогосподарської сировини, експортної ціни (FOB), обсягу імпорту й ціни імпорту відповідної одиниці товару (CIF). В економетричній моделі передбачено незалежні чинники, тобто такі, що не дублюють один одного. Саме тому з моделі виключені експортна та імпортна вартості товарів. При побудові системи взаємопов'язаних факторних і результативних груп було використано статистичний матеріал Сумського обласного управління статистики.

Інформаційною базою для моделі була вибірка із 10 агропродовольчих товарів, які водночас експортуються та імпортуються: м'ясо і субпродукти домашньої птиці, сири, кукурудза, молоко і молочні продукти, масло вершкове та інші молочні жири, пшениця, жито, хлібобулочні, кондитерські вироби, кондитерські вироби з цукру та вироби і консерви м'ясні.

За наявними даними отримуємо чотирифакторну економетричну модель, яка має таку кореляційно-регресійну залежність зовнішньоторговельного сальдо від включених до моделі факторів:

$$y = (-4789642,638) + 0,5252265x_1 + 6122033393x_2 + 0,068033338x_3 + (-625467,0944)x_4$$

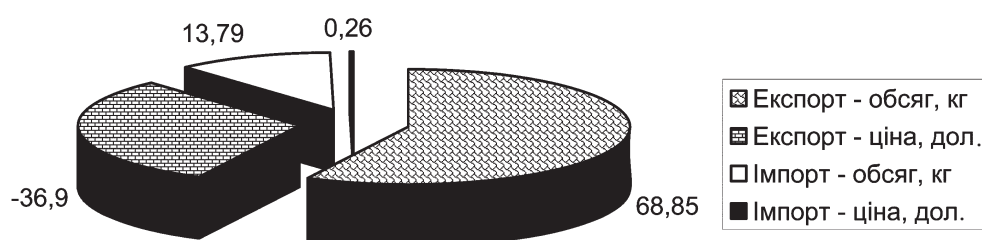
Таким чином, при розв'язанні та аналізі даного рівняння можна зробити висновок, що збільшення обсягу експорту (фізичного) на 1 кг збільшує сальдо на 0,52 дол. США, а імпорту — лише на 0,06 дол. Із збільшенням ціни експортованих агропродовольчих товарів на 1 дол. зовнішньоторговельне сальдо зростає на 6122 тис. дол., а імпортованих — спричинить його зменшення на 625 тис. дол. США.

Стосовно двох останніх факторів — експортної та імпоротної ціни — слід зауважити, що значення середньої помилки коефіцієнтів регресії (μ) достатньо високі, що ставить під сумнів застосування цих показників для прийняття відповідних рішень. У результаті оцінки парних коефіцієнтів кореляції (r_{yxi}) виявлено тісний зв'язок з таким фактором як обсяг експорту продовольства та сільськогосподарської сировини — 0,89 і слабкий з ціною імпорту відповідних товарів — 0,1. Такі фактори як експортна ціна та обсяг імпорту аграрних товарів зв'язку не мають.

Коефіцієнт множинної кореляції, що характеризує тісноту зв'язку між результативною ознакою і факторними ознаками — $R = 0,981$, або 98 %. Таке наближене до 1 значення коефіцієнта свідчить про тісноту зв'язку між зовнішньоторговельним сальдо та досліджуваними факторами. Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,9623$ показує, що варіація зовнішньоторговельного сальдо, яка пояснюється варіацією включених до рівняння регресії факторів, дорівнює 96,2 %. Тіснота зв'язку між зовнішньоторговельним сальдо та обсягом експорту становить 0,89; між ціною імпортованих товарів 0,1; а між ціною експортованих товарів та обсягом імпорту — зв'язку не виявлено.

Розкладання загального обсягу варіації зовнішньоторговельного сальдо на варіацію за рахунок кожного включеного до рівняння фактора дає підстави для висновку, що у розрахованій нами моделі найбільші можливості збільшення активу зовнішньоторговельного балансу закладено в обсязі експорту ($\beta_1 = 0,77$), тому за зміни на одне середнє квадратичне відхилення обсягу експорту зовнішньоторговельне сальдо змінюється на 0,77 од. свого середнього квадратичного відхилення. Далі за ступенем впливу перелічимо такі фактори: експортна (0,51) та імпортна (0,02) ціни, а обсяг імпорту аграрних товарів зменшує рівень зовнішньоторговельного сальдо (-0,16). Проте коефіцієнти регресії мають різний фізичний зміст і одиниці виміру, тому за ними не можна скласти чіткого уявлення про фактори, які найістотніше впливають на зовнішньоторговельне сальдо. На підставі обчислених коефіцієнтів еластичності можливо зробити висновок, що зміна на 1 % обсягу експорту відповідно збільшує зовнішньоторговельний баланс на 2,12 %; експортну ціну — на 0,8 %; імпортною ціни — на 0,02 %, а зміна на 1 % обсягу імпорту — його зменшення на 0,36 %. За методом головних компонентів визначимо вагомість розрахованих коефіцієнтів для зовнішньоторговельного балансу Сумської області з урахуванням факторів, які на нього впливають (рис.).

Таким чином, 69 % загального коливання зовнішньоторговельного сальдо пояснюється варіацією обсягу експортованих товарів, 36,9 — експортною

Рис. Структура зміни зовнішньоторговельного сальдо від зміни найвагоміших факторів на 1 %
Побудовано автором за даними економетричної моделі

ціною; 13,8 — імпортованих, а 0,3 % — ціною імпортованої аграрної продукції.

За нашими розрахунками найвпливовішим фактором є обсяг експортованого агропродовольчого товару, тому вважаємо за доцільне оптимізувати структуру експорту з метою максимізації прибутку.

У процесі опрацювання стратегії розвитку зовнішнього сектору аграрного ринку Сумської області слід враховувати вплив усіх внутрішніх і зовнішніх резервів щодо використання ресурсного потенціалу аграрного сектору. З метою оптимізації регіональної структури експорту продовольства і сільськогосподарської сировини доцільно застосувати метод моделювання і розробки економіко-математичної моделі, що сприятиме зростанню ефективності зовнішньоторговельних операцій та розвитку цього важливого сектору Сумської області. Запропонована модель дасть змогу сформулювати оптимальну структуру експорту аграрної продукції з урахуванням стану розвитку сільського господарства Сумської області та виявити потенційні експортоорієнтовані підкомплекс аграрного сектору.

Оптимізаційними об'єктами будуть групи агропродовольчих товарів за галузями виробництва (рослинництво, тваринництво, продукція переробки), що виробляються в регіоні та експортуються з нього. У 2003—2005 рр. структура експорту Сумської області була представлена 14 товарами (5 і 4 відповідно — галузі рослинництва і тваринництва, 5 — продукції переробки).

Застосування на практиці оптимізаційної моделі максимізації прибутку від експорту аграрної продукції в контексті продовольчої безпеки, за нашими оцінками, дозволить Сумській області лише за рахунок власного виробництва за рік збільшити прибуток у галузі рослинництва: з 1,23 млн до 1,86 млн дол. США; у галузі тваринництва: з 4,78 до 5,46 млн дол. США; у галузі переробки: з — 1,6 до 2,8 млн дол. США. Однак з оптимізаційної моделі виключені ті групи агропродовольчих товарів, за умови експорту яких не забезпечується внутрішня норма споживання для основних соціальних і демографічних груп населення регіону. Це яловичина, свинина, м'ясо і субпродукти домашньої птиці, олія соняшникова, кондитерські вироби з цукру, пшениця і овес, хоча в структурі експорту аграрної продукції, яка виробляється в Сумській області, вони становлять 15,5 % від загальної вартості експорту аграрної продукції.

При цьому слід звернути увагу, що обсяги експорту 7 товарних груп слід збільшити, а решту, теж 7 груп, навпаки — зменшити. Припускається, що кон'юнктура світового та внутрішнього ринку стала, що дозволить одержати максимальний прибуток від експорту продовольства і сільськогосподарської

сировини за заданого рівня виробництва, цін, норм споживання та забезпечення Сумської області в даних видах аграрної продукції.

За нашими розрахунками, необхідно збільшити обсяги експорту молока і молочних продуктів на 1236,29 т, сиру — на 6836,92, масла вершкового та інших молочних жирів — на 1788,30, хлібобулочних і кондитерських виробів — на 9,04, кукурудзи — на 12685,50, ячменю — на 7783,74 та гречки — на 7,55 т. Враховуючи наведені результати, пропонуємо збільшити регіональні обсяги виробництва даних видів продукції, за рахунок чого зменшиться повна собівартість продукції, а відповідно збільшиться прибуток від реалізації.

На наш погляд, основну увагу слід зосередити на виробництві й експорті конкурентоспроможної на міжнародному ринку продукції. До продовольства і сільськогосподарської сировини, які експортуються з Сумської області, мають найбільші порівняльні та конкурентоспроможні переваги на світовому ринку, належить продукція харчової промисловості — сири та кондитерські вироби, сільського господарства — ячмінь, кукурудза, гречка, молочна продукція, масло вершкове й інші молочні жири та продукція тваринництва — яловичина та свинина.

Висновки. Особливість стратегії експортної діяльності досліджуваного регіону полягає в тому, що вона припускає розширення їхньої самостійності у вирішенні конкретних питань ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Однак основними її цілями для нарощування експорту на регіональному рівні мають бути:

відновлення й розвиток експортного потенціалу регіону і поліпшення структури експорту;

підвищення конкурентоспроможності підприємств регіону на світовому ринку;

створення передумов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і новітніх технологій для розширеного відтворення експортного потенціалу;

забезпечення економічної безпеки регіону та прав і безпеки споживачів.

Для збільшення регіональних обсягів виробництва та експорту продовольства і сільськогосподарської продукції слід також враховувати власні можливості, які включають сприятливість природно-кліматичних умов, наявність потужностей переробних підприємств; порівняльних переваг вітчизняної аграрної продукції на міжнародних ринках тощо [1].

Список літератури

1. Лісова Л.О., Михайлова Л.І. Розвиток АПК як передумова формування зовнішньоекономічних зв'язків України // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Сер. «Економіка та менеджмент». Вип. 6—7 (18-19), 2005. — С. 271—276.

О.М. Шпичак,

*д. е. н., професор, академік УААН,
директор НДІ економіки і менеджменту
агропромислового виробництва НАУ*

СОТ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АПК УКРАЇНИ

У 2008 р. Україну прийнято у Світову організацію торгівлі. Проте трансформація економіки АПК України до вимог СОТ — це складний процес, до вирішення якого слід підходити дуже виважено. Членство в СОТ слід розглядати як у контексті процесу регіональної інтеграції України у світову економіку, так і з позицій необхідності самостійного розв'язання низки внутрішньодержавних проблем. Так, слід розв'язати проблему рівня заробітної плати в Україні (табл. 1), яка у 14 разів нижча ніж у США, Німеччині та в 3,6–2,7 разів від Угорщини та Польщі. Це важливо, тому що сучасний етап розвитку цивілізації докорінно змінює бачення рушійних сил конкурентоспроможності економіки. Вирішальне значення надається людському капіталові, мотивації продуктивної праці. Безумовно, підвищення заробітної плати має узгоджуватися із зростанням продуктивності праці, інакше підвищуватиметься рівень інфляції. Не можна погодитися з пропозиціями, що підвищення оплати праці слід досягти за рахунок збільшення частки оплати праці в собівартості продукції до 30 %. У передових країнах світу частка оплати праці у витратах на виробництво сільськогосподарської продукції становить близько 10–15 % при оплаті праці 1 люд.-год близько 10 євро. З підвищенням продуктивності праці частка оплати праці в собівартості продукції закономірно зменшується, а рівень оплати працівника збільшується. Слід зазна-

чити, що рівень оплати праці в сільському господарстві України найнижчий серед усіх видів економічної діяльності. Так, у грудні 2007 р. оплата праці в сільському господарстві становила 876 грн при середній по Україні 1675 грн, або була удвічі меншою.

Вагому роль для сільського господарства відіграє повернення заощаджень для населення України, що розпочалося урядом у 2008 р. На наше переконання, найбільшою мірою відчує цей захід сільське господарство. Це зумовлено тим, що у бюджеті української сім'ї витрати на продукти харчування становлять близько 60 %, тоді як у передових країнах світу — тільки 10–15 %. Отже, за таких умов ці кошти підвищать попит на продукти харчування і відіграють роль опосередкованої дотації для сільського господарства.

Щоб досягти конкурентоспроможності вітчизняної продукції, необхідно зменшити її енергомісткість, яка перевищує відповідні показники США, Японії, Англії, Австрії, Данії за кількістю кілограмів умовного палива (з урахуванням паритету купівельної спроможності) в розрахунку на 1 дол. ВВП майже в 4 рази і в цілому по світу в 2,6 раза (рис. 1).

Вирішувати цю проблему необхідно шляхом впровадження новітніх енергозберігаючих технологій та виробництва дешевих нетрадиційних енергоносіїв (дизпаливо, біоетанол, біогаз, енергія сонця та вітру тощо).

Таблиця 1

Рівень заробітної плати у країнах світу, % (США = 100 %)

Країна	%	Країна	%
США	100,0	Чехія	17,5
Німеччина	97,4	Китай	16,7
Велика Британія	89,1	Литва	16,6
Франція	75,9	Румунія	11,7
Корея	41,8	Індонезія	8,3
Угорщина	25,8	Болгарія	8,2
Польща	19,2	Україна	7,1
Росія	18,3	Індія	4,2

Джерело: Вопросы экономики. — 2006. — № 3. — С. 49.

Слід чітко визначитися — в якій країні ми живемо? Дуже часто на різних рівнях (урядових, наукових) можна чути, що Україна — це аграрна країна. Проте це не відповідає дійсності.

В Україні сільське, рибне та лісове господарство у ВВП займає лише 9–12 %, сільське населення — 33 %. Отже, Україна — це індустріально-аграрна країна з великими, ще не розкритими потенційними можливостями сільського господарства. Однак це не зменшує значення вітчизняного сільського господарства. Наприклад, у США воно дає близько 2 % ВВП, сільське населення — близько 3 % і водночас є одним із передових у світі.

Потрібно менше ейфорії в переломні моменти розвитку вітчизняного АПК і якомога більше реальних оцінок і прогнозів наслідків від обраного шляху. Виправданими слід вважати ті заходи, які ведуть до зростання продуктивності праці в поєднанні з вимогами соціальної справедливості.

Необхідно стратегічно визначитися з напрямками використання найважливіших вітчизняних товарів і можливості їх функціонування в ринкових умовах відповідно до вимог СОТ. Розглянемо цю проблему на прикладі зерна.

Нині дуже поширена позиція, що Україна стає і повинна бути однією з найбільших експортерів зерна на світовому ринку. Ця позиція підтверджується фактичними даними. У 1990 р. консолідоване сальдо експорту зерна становило лише 0,6 млн тонн, а вже в 2005–2006 рр. — збільшилося у 18–20 разів. Таке явище можна було б оцінювати позитивно, якби воно не супроводжувалося такими негараздами:

1) катастрофічним скороченням виробництва тваринницької продукції. В Україні виробництво

м'яса на душу населення стало нижче середнього в світі;

2) різкою різницею між раціональними та фактичними нормами споживання продуктів тваринництва. По м'ясу фактичне споживання у 2006 р. до раціонального становило лише 51 %, по молоку — 62 %;

3) імпортом м'яса та м'ясопродуктів, який у 2004–2006 рр. лише за офіційними даними становив 280–370 тис. тонн, а з урахуванням нелегального ввезення — значно більше. При цьому імпортується продукція незадовільної якості. При низькій купівельній спроможності нашого населення та занижених цінах на неякісну імпортовану продукцію вона знаходить споживача, що значно погіршує конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника тваринницької продукції навіть високої якості.

Комплексно негаразди із використанням зерна чітко простежуються при аналізі балансу зернових культур (табл. 2). У 1990 р. виробляли 51,7 млн тонн зерна і практично не експортували його. На корм тваринам використовували 28 млн тонн. У 2006 р. виробництво зерна зменшилося на 33 %, використання на корми — удвічі, а експорт, як відзначалося, збільшився у 18–20 разів. При цьому в 1990 р. вивозили тваринницьку продукцію, а нині завозимо її.

Вважаємо, що стратегічним завданням розвитку вітчизняного зернового підкомплексу України має стати повне задоволення власних потреб у зерні (враховуючи потреби його на виробництво тваринницької продукції) та нарощування експортного потенціалу, знову ж таки бажано не в кормовому зерні, а в продукції тваринництва або біоетанолі, що дасть можливість залишити у нас додану вартість і збільшити кількість робочих місць.

Рис. 1. Енергоємність, кг у.п./1 дол. США ВВП
(з урахуванням паритету купівельної спроможності)
Дані: Key World. Energy Statistics, 2003, 2004.

**Баланс зернових і зернобобових культур
(включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. тонн**

Статті	1990 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Виробництво	51009	38804	20234	41809	38016	34258
Зміна запасів на кінець року	1692	-2751	-3793	7817	-314	-2304
Імпорт	2333	166	3770	875	226	235
Всього ресурсів	51650	41721	27797	34867	38556	36797
Експорт	2952	12260	3944	7786	12650	11168
Витрачено на посів	4692	3874	3226	3584	3294	3301
Витрачено на корм	27987	15745	11657	13852	13817	13750
Втрати	3683	550	250	545	375	633
Переробка на нехарчові цілі	2754	857	770	1150	670	645
Витрачено зерна для споживання	9582	8435	7950	7950	7750	7300

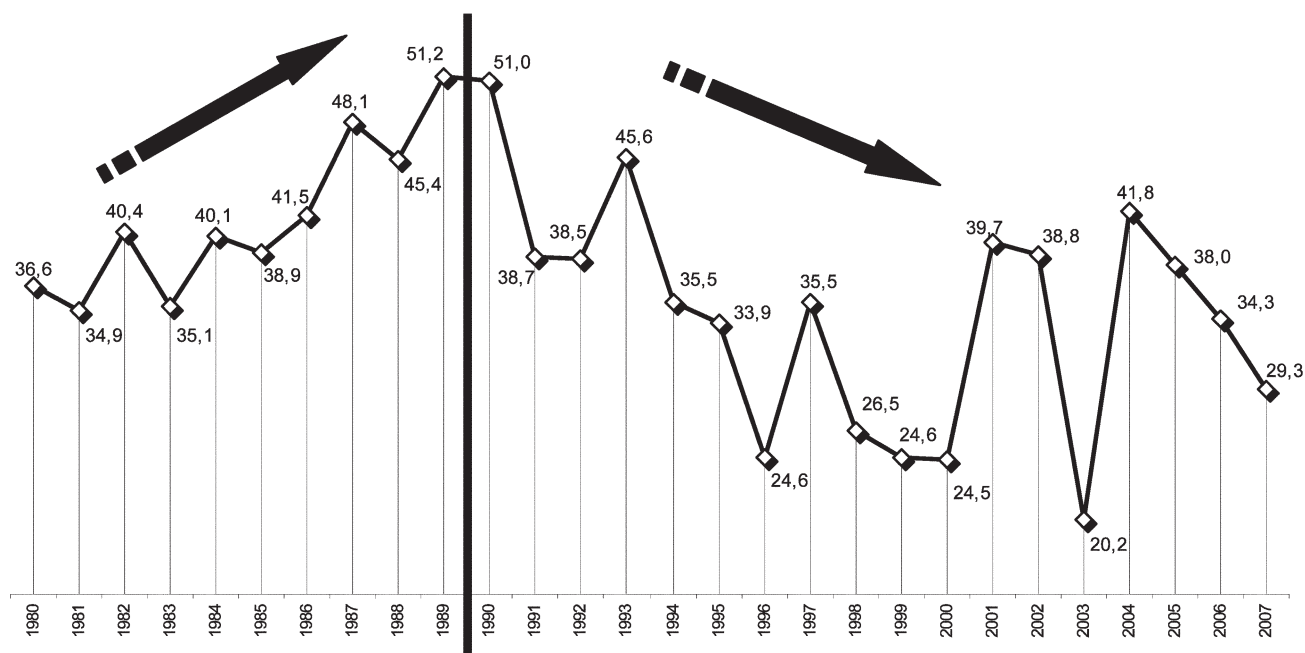
Нами визначено обсяги вітчизняних потреб зерна при трьох нормах споживання: мінімальних, раціональних і на рівні передових країн світу. Встановлено, що при мінімальних нормах споживання потрібно виробляти близько 720 кг зерна на душу населення, за раціональних, — відповідно, 970 кг, за норм передових країн — 1120 кг.

Отже, експорт зерна, або краще експорт його переважно у вигляді тваринницької продукції або біоетанолу, доцільний за мінімальних норм споживання продуктів харчування при виробництві зерна понад 34 млн тонн, за раціональних — понад 46 млн, а за норм споживання передових країн світу — понад 53 млн тонн.

Слід зауважити, що сказане стосується стратегії ринку зерна, а нині, коли відсутнє належне поголів'я тварин і не налагоджене необхідне виробництво біоетанолу — експорт зернових доцільний і економічно необхідний при менших обсягах виробництва.

Входження в СОТ вимагає зменшення державного втручання в ринкові процеси, або здійснення його лише за рахунок таких важелів, як товарні й фінансові інтервенції, заставні операції, форвардні та ф'ючерсні контракти тощо.

Проте слід зауважити, що в останні роки з об'єктивних причин ускладнилося управління економічними важелями. Наприклад, на ринку зерна це зумовлено не лише тим, що вектор приросту валових зборів зернових (до 1990 р.) змінився на протилежний (рис. 2), а тим, що з 1990 р. надзвичайно збільшилася строкатість обсягів виробництва по роках, а отже — рівня цін і рентабельності. Так, у 2000 р. виробили зерна 25 млн тонн (рентабельність 62,3 %), у 2001–2002 рр. — майже у 1,6 раза більше (рентабельність 31,3 %), у 2003 р. — знову удвічі менше (рентабельність 45,8 %), у 2004 р. — удвічі більше (рентабельність 20,1 %), у 2007 р. на 30 % менше (рентабельність близько 50 %).

Рис. 2. Динаміка валових зборів зернових і зернобобових в Україні, млн тонн

Ми стали величезною мірою залежними від погодних умов, чого не спостерігалось до 1990 р. Це сталося тому, що в останні роки катастрофічно змінилися енергоозброєність вітчизняних сільськогосподарських виробників, а також обсяги внесення добрив, засобів захисту рослин і тварин, технічних засобів, кількість і протяжність іригаційних систем тощо. Отже, підвищення енергоозброєності сільськогосподарських товаровиробників для нашої країни є важливим фактором усунення вимушеного втручання держави у ринкові процеси, що вимагає СОТ.

З входженням у СОТ слід більш чітко враховувати світові тенденції цін на продовольчі товари та причини, що їх зумовили (табл. 3). За оцінками ФАО, у вересні 2007 р. індекс цін на продовольство становив 172 пункти, його зростання за рік досягло 32 %. Причини загальносвітових тенденцій зростання цін на продовольство зводяться в основному до трьох факторів.

Бурхливий розвиток економік Китаю, Індії, Латинської Америки, Африки зумовив різке зростання кількості платоспроможних споживачів, а це майже 50 % населення планети.

Несприятливі погодні умови в найбільших країнах-експортерах зерна призвело до того, що світові запаси зерна скоротилися до найменшого рівня за останні 25 років.

До подорожчання продовольства призвели високі ціни на енергоносії, оскільки вони підвищують, з одного боку, витрати на ведення сільського господарства, а з іншого — попит на сільськогосподарські культури, з яких одержують біопаливо. ФАО попереджує, що високі ціни на енергоносії в сукупності з бажанням вирішити екологічні проблеми будуть випереджати попит на сільськогосподарську продукцію, особливо на цукор, кукурудзу, ріпак, сою, інші олійні, пшеницю на роки вперед.

Крім того, оскільки продовольство удвічі більше впливає на індекс споживчих цін, ніж енергоносії, така реакція країн на зростання світових цін на нафту (перехід на виробництво біопалива) може спричинити навіть більшу інфляцію, ніж саме зростання

цін на енергоносії. Тобто політика стимулювання використання альтернативних джерел енергії опосередковано зумовлюватиме зростання інфляції.

З 2008 р. закінчується мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення і у зв'язку з цим декларуються значні переваги для сільського господарства. При цьому здебільшого справедливо застерігається, що мораторій слід скасувати за умови прийняття пакета законів і положень, насамперед:

1) «Про державний земельний кадастр» з прив'язкою до геостатистичного космічного об'єкта меж земельних ділянок тощо;

2) «Про ринок земель»;

3) документації про державний земельний резерв (фонд);

4) про природоохоронний резерв (межі вода, суша);

5) про інвентаризацію земель тощо.

Безумовно, що усунути ці недоліки можна відносно швидко. Проте, на наше переконання, більша загроза полягає у тому, що в суспільстві не акумулюється увага на рівень очікуваної ціни землі сільськогосподарського призначення після введення ринку землі. Не прогнозується очікувана ситуація після введення даного ринку. При цьому характерно, що вже прогнозується навіть ціна на пшоно та її вплив на ринок круп'яних, а на землю як основний засіб виробництва — ні.

З урахуванням цього нами здійснено розрахунок ціни землі через капіталізацію орендної плати при річній депозитній ставці банків на вклади громадян у розмірі 15 %¹.

Орендна плата у нас — це найбільш реально існуюча ринкова категорія, що має найбільше відношення до ціни землі сільськогосподарського призначення. При орендній платі у 2006 р. по Україні 127,2 грн за 1 га ріллі, або близько 10 грн на 1 га в місяць, і річній депозитній ставці банку на рівні 15 % сума коштів, яку потрібно покласти власнику землі в банк, щоб отримувати вказану суму орендної плати, становить 848 грн (127,2:15x100). Відповідно при орендній платі у Закарпатській об-

Таблиця 3

Ріст споживчих цін на продовольчі продукти у світі, % (вересень 2007 р. до грудня 2006 р.)

Країна	Види продовольства				
	хліб	молоко	олія	м'ясо	яйця
Англія	8,1	15,7	7,8	н.д.	17,2
США	4,6	19,3	3,7	н.д.	43,9
Іспанія	8,1	11,1	13,9	н.д.	6,7
Німеччина	6,2	13,5	24,2	н.д.	6,8
Китай	н.д.	н.д.	30,0	90,0	23,4
Індія	н.д.	10,4	19,9	12,0	н.д.
Україна	10,0	15,4	49,5	11,5	18,9

¹ Аналогічні методичні підходи нами опубліковані ще у 2003 р. в журналах «Агроінком», «Землевпорядний вісник» і газеті «Україна молода».

ласті (163 грн/га) – 1084 грн/га, у Чернігівській (93 грн/га) – 620 грн/га. Це сума в даних економічних умовах адекватна ціні 1 га ріллі. Вона катастрофічно низька, а причина криється у дуже низькій ефективності сільського господарства, у чому нинішній власник паю не винен. За такого рівня ціни взагалі проблематично говорити про заставні операції з метою отримання обігових коштів в банку, які вкрай необхідні сільському господарству. Крім того, майже 93 % землі в сільськогосподарських підприємствах орендовані, тому, відповідно до чинного законодавства, їх не можна надавати в заставу. За наявності таких умов економічно недоцільно вводити ринок землі. Скасування мораторію на ринок землі сільськогосподарського призначення призведе до збільшення пропозиції, а за законами ринку – і до зниження ціни й обезземелення селян. Сучасна ситуація на селі склалася не з вини селянина і перекладати знову на нього всі проблеми щодо виходу з неї не справедливо. У разі зняття мораторію на продаж землі слід встановити мінімальний рівень ціни, за якою держава повинна її викупити і передати в оренду ефективним господарям, а вже потім продати. Саме це і буде позитивним проявом фактору власності на конкурентоспроможність виробництва, за що ейфорично ратували реформатори на перших етапах реструктуризації АПК.

Слід підвищити рівень інформаційного забезпечення вітчизняного АПК. Вкрай необхідно володіти показниками конкурентоспроможності виробництва всього обсягу основних видів продукції. Згідно з економічною теорією до основних показників конкурентоспроможності у ринкових умовах належать показники прибутковості виробництва та якості продукції. Проте нині в Україні в особистих селянських господарствах виробляється від загальної кількості 97 % картоплі, 85 % овочів, 80 % молока, 70 % м'яса, 50 % яєць, де інформація щодо прибутковості та якості продукції практично відсутня, тому говорити про рівень конкурентоспроможності продукції проблематично.

Важлива проблема для вітчизняного АПК – це відсутність належної оцінки структури використання відповідних ресурсів сільськогосподарської продукції, визначення частки певного виду продукції, яка знаходиться у сфері товарно-грошових відносин та у сфері натурального виробництва.

Дослідженнями встановлено, що у структурі використання м'ясних ресурсів у 2005 р., вироблених усіма категоріями господарств та ввезених з інших країн, у межах товарно-грошових відносин знаходилося близько 60 % (у тому числі за рахунок великотоварних господарств – 29 %; імпорту – 17 та дрібнотоварних господарств – 14 %), а за межами товарно-грошових відносин – 40 %.

Аналогічна ситуація спостерігається, наприклад, і при аналізі структури використання яєць, вироблених усіма категоріями господарств України. У сфері товарно-грошових відносин знаходилося 49,5 % всіх вироблених яєць, а за межами їх (натуральне виробництво) – 50,5 %. Важливість цього аналізу полягає в тому, що така структура використання відповідних продовольчих ресурсів дуже відрізняється від країн-членів СОТ. При цьому кожна складова, на наше переконання, буде по-різному реагувати на таке входження.

Об'єктивно значного впливу зазнають ті сфери, які знаходяться в товарно-грошових відносинах. Серед м'ясних ресурсів, у першу чергу, скоротиться частка дрібнотоварних господарств, значної конкуренції зазнає вітчизняне великотоварне виробництво, збільшиться частка імпорту м'ясної продукції.

У галузі виробництва яєць також спостерігатиметься зменшення частки дрібнотоварних і жорсткої конкуренції зазнають великотоварні господарства. Проте особливої уваги заслуговують частки виробництв, які знаходяться за межами товарно-грошових відносин. На жаль, цьому сегменту виробництва мало приділяється уваги у наукових дослідженнях, а він в Україні дуже вагомий. На наше переконання, натуральне господарство меншою мірою відчуватиме вплив входження в СОТ. Це пояснюється тим, що входження в СОТ не усуне ті чинники, які зумовили таку значну частку натурального виробництва в нашій країні. До головних причин слід віднести відсутність інфраструктури села (передусім доріг, торговельної мережі тощо), безробіття та низьку ціну робочої сили в сільській місцевості.

Розв'язання перелічених проблем, і не лише їх, дало б змогу забезпечити ефективніше входження АПК України до СОТ.

М.Г. Лобас,
д. е. н., член-кор. УААН,
Голова правління,
Аграрна науково-виробнича компанія «Агропромтехіндустрія»
В.І. Бойко,
д. е. н., професор,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Стратегічною метою довготривалого стійкого розвитку аграрного сектору є збереження основних природних ресурсів і забезпечення сучасних технологічних та інституціональних змін для стабільного задоволення потреб населення у продуктах харчування. Опосередковано це означає посилення уваги до збереження родючості ґрунту, водних ресурсів, рослинного та тваринного генетичного потенціалу, а також застосування інноваційно-екологічних технологій і, нарешті, забезпечення економічної самодостатності господарюючих суб'єктів, конкурентоспроможності продукції тощо.

Досягнення цієї мети в Україні має певні особливості. Суть їх полягає у тому, що неоднозначна цінова політика з боку держави в умовах існуючого диспаритету цін, недостатня підтримка аграрного сектору, зміна ринкової кон'юнктури на продукцію сільського господарства й інші об'єктивні та суб'єктивні чинники не сприяли формуванню в нашій країні стійкого економічного стану більшої частини товаровиробників (табл. 1).

В результаті цього протягом тривалого періоду склалися не лише господарсько-галузеві, а й регіональні відміни економічної ефективності виробництва, характерні для всіх природно-економічних зон.

При цьому реалізація продукції була збитковою у шести областях зони Полісся, п'яти областях зони Лісостепу, зокрема, Полтавській, Харківській, Хмельницькій та Донецькій і Луганській областях. Від реалізації продукції рослинництва одержано 567 млн грн прибутку, при рівні рентабельності 11,3 %. Характерно, що рівень рентабельності цієї продукції не має суттєвих регіональних відмін: Степ – 12,6 %, Лісостеп – 9,9 %, Полісся – 12,4 %.

З позицій оцінки галузевої економічної стійкості можна вважати, що в кращому стані знаходиться виробництво насіння соняшнику, зерна і продукції птахівництва. Інші галузі згорнули своє виробництво або знаходяться в кризовому стані з огляду на високий рівень збитковості.

Практично в аграрному секторі утворилися певні категорії (блоки) підприємств із діаметрально про-

Таблиця 1

Прибуток сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції у динаміці, млн грн

Показник	2001—2005 рр. (у середньому)	2006 р.	У відсотках	
			2001—2005 рр.	2006 р.
Україна	1357,3	630,4	100,0	100,0
Степ	848,4	565,2	62,5	89,7
Дніпропетровська	240,5	259,3	17,7	41,1
Херсонська	27,4	26,5	2,0	4,2
Лісостеп	471,3	145,9	34,7	23,1
Київська	121,4	49,0	8,9	7,8
Хмельницька	-4,8	-8,3	—	—
Сумська	6,3	-70,9	0,5	—
Полісся	37,6	-80,7	2,8	—
Чернігівська	26,8	-23,5	2,0	—
Житомирська	-14,3	-44,4	—	—
Закарпатська	0,2	-2,1	0,01	—

тилежними результативними показниками. За підсумками 2006 року в цілому по Україні було 4688 збиткових сільськогосподарських підприємства, або 61,6 % загальної кількості. При цьому в зоні Степу їх було 45,8 %, в зоні Лісостепу – 63,7 і зоні Полісся – 82,5 %. У користуванні збиткових господарств знаходилося понад 8,0 млн га сільгоспугідь, вони ре-

лізували продукції на 8704,2 млн грн й одержали в цілому 1583,9 млн грн збитку.

Гістограма показників збитковості (прибутковості) сільськогосподарських підприємств наочно відображує рівень економічного стану підприємств у 2006 р. (рис.).

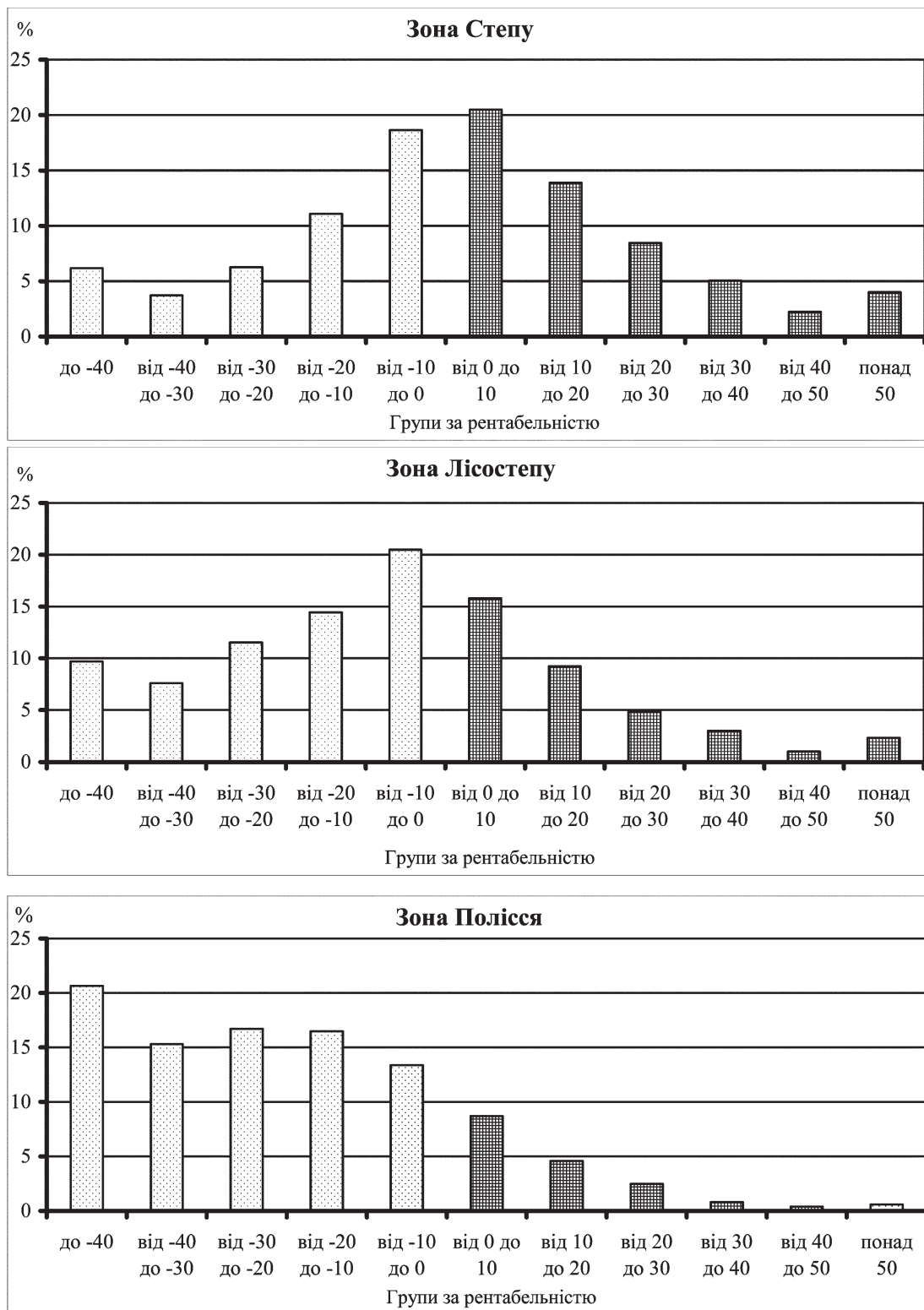

Рис. Гістограма розподілу сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності (збитковості)

Очевидні висновки щодо кризового економічного стану аграрного сектору [1] підтверджуються й даними аналізу, згідно з якими загальний рівень рентабельності продукції сільського господарства по підприємствах України становив за 2006 р. лише 2,8 %. Від реалізації продукції тваринництва одержано 942 млн грн збитку. Остання була прибутковою лише у Дніпропетровській області.

З урахуванням загального концептуального підходу до з'ясування проблеми рівня економічної стійкості сільськогосподарського виробництва в різних

агрокліматичних зонах, за підсумками 2006 р. було проведено аналітичні розрахунки на основі показників рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції. Підприємства згруповано на основі їх поділу на п'ять, практично рівновеликих, груп: I – низькорентабельні, II – збиткові, III – економічно нестійкі, IV – рентабельні та V – високорентабельні (табл. 2).

Серед сукупності підприємств нами виділено групу господарств (1014), що мають такий рівень стійкості, який за певних умов дозволяє їм або пере-

Таблиця 2

Показники економічної стійкості аграрних підприємств у зоні Степу, 2006 р.*

Показник	Рентабельність у % по групах господарств				
	до -30	від -29 до -10	від -9 до +10	від +11 до +30	понад +30
Кількість підприємств у групі	256	449	1014	579	293
Реалізовано продукції:					
всього, тис. грн	383449	1151801	3530995	2824584	1898559
на 1 господарство тис. грн	1498	2565	3482	4878	6480
на 1 працюючого, грн	17441	28034	34754	44284	58423
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	64,6	99,3	118,2	161,6	240,2
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-269687	-247927	17862	426268	638589
Рентабельність (+,-), %	-41,3	-17,7	0,5	17,8	50,7
Сільгоспугідь всього, тис. га	594	1160	2987	1748	791
на 1 господарство, га	2300	2600	2900	3000	2700
Рослинництво:					
виручка всього, тис. грн	241814	782057	2608680	2042120	1336378
% до всього обсягу	63,1	67,9	73,9	72,3	70,4
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-144308	-101349	155069	392221	481579
Рентабельність (+,-), %	-37,4	-11,5	6,3	23,8	56,3
Зерно:					
виручка всього, тис. грн	132784	420116	1430796	1054375	591396
% до всього обсягу	34,6	36,5	40,5	37,3	31,1
Собівартість, тис. грн	207821	500546	1395776	885424	411121
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-75037	-80430	35020	168951	180274
Рентабельність (+,-), %	-36,1	-16,1	2,5	19,1	43,8
Соняшник:					
виручка всього, тис. грн	68532	225812	763480	540232	290950
% до всього обсягу	17,9	19,6	21,6	19,1	15,3
Собівартість, тис. грн	98105	223826	651543	403618	180641
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-29573	1986	111937	136615	110309
Рентабельність (+,-), %	-30,1	0,9	17,2	33,8	61,1
Тваринництво:					
виручка всього, тис. грн	141635	369744	922314	782464	562181
% до всього обсягу	36,9	32,1	26,1	27,7	29,6
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	267014	516321	1059521	748417	405171
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-125379	-146577	-137207	34047	157010
Рентабельність (+,-), %	-47,0	-28,4	-12,9	4,5	38,8
Молоко:					
виручка всього, тис. грн	25894	60935	190508	88002	25807
% до всього обсягу	6,8	5,3	5,4	3,1	1,4
Собівартість, тис. грн	40081	78331	203540	89244	24256
Прибуток (+), зб. (-), тис. грн	-14187	-17396	-13032	-1242	1552
Рентабельність (+,-), %	-35,4	-22,2	-6,4	-1,4	6,4

* Розраховано за даними ф. 50-сг.

йти у групу прибуткових, або, навпаки, — опинитися в групі збиткових підприємств. Інші (I і II та III і IV) групи мають прямо протилежні значення економічного стану за однакової галузевої структури виробництва.

Оскільки показники таблиці 2 відображають рівень рентабельності виробництва в зоні Степу, звернемо увагу, що під дією її природно-економічних особливостей сформувалося галузеве співвідношення виробництва, згідно з якого частка реалізованої продукції рослинництва становить у середньому по групах від 63 до 73 %. Це підтверджує думку, що підприємства обирають ті галузі, які в даних умовах виявилися рентабельнішими [2]. Зокрема, як бачимо, зернові посідають основне місце, тобто від 31 до 40 % реалізованої продукції і насіння соняшнику (разом з іншими олійними культурами) — друге. Їх частка у структурі становить від 19 до 22 %.

Наведені показники дають принципово важливу відповідь на питання, чи існує безпосередній вплив структурних змін на економічну стійкість сільськогосподарського виробництва. Зокрема, таке припущення можна віднести до окремих груп сільськогосподарських підприємств у наведеному вище економічному аналізі. Він переконує, що структурне співвідношення відіграє роль лише в тому разі, коли водночас базується на концентрації виробництва, має великотоварний характер. В іншому разі висока частка певного продукту (за інших рівних умов) не має суттєвого значення.

Пошлемося на верхню частину таблиці 2. Поперше, підприємства першої групи в середньому мають дещо меншу площу сільгоспугідь, по-друге, обсяг реалізації продукції тут у 3–4,5 рази менший ніж у рентабельних підприємствах. Відповідно, спостерігається значна різниця у показниках реалізації продукції в розрахунку на 1 працюючого і 100 га сільгоспугідь.

Це стосується й окремих натуральних показників сільськогосподарських підприємств, наприклад, Херсонської області, згрупованих за таким самим принципом. Так, площа посіву зернових у підприємствах першої групи становить лише 610 га, другої — 1126, третьої — 1209, четвертої — 1867 га. Звичайно, що площа 500–600 га забезпечує відповідний рівень механізації робіт тощо. І все ж урожайність зернових у підприємствах I групи в середньому становила лише 18,9 ц/га, тоді як у підприємствах IV групи — 30,9 ц, а V групи — 31,0 ц/га.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо і щодо вирощування соняшнику. Посівна площа цієї культури у I групі — 382 га, а в четвертій — 673 га, урожайність — відповідно 5,7 і 12,3 ц/га.

Таким чином, з економічної точки зору важливе значення має не стільки проблема структури (як похідної величини), а кількості продукції, величини

її товарних ресурсів. Особливо виразно це підтверджує практика нинішніх корпоративних структур, що орендують великі масиви селянських земель у різних зонах України. Така альтернатива дає можливість суттєво поліпшити економіку значної частини підприємств, але остаточно не вирішує проблему.

З огляду на хронічну збитковість великої кількості господарств постає питання, чи може позитивно вплинути на їх економічний стан зміна цінової ситуації на ринку зерна, оскільки, як зазначалося вище, це провідна галузь у зоні Степу кожного підприємства, і не лише там. У зв'язку з цим зроблено спробу визначити рентабельність реалізації зерна у 2006 р. за ціною 2007 р., яка була в 1,8 раза вище попереднього року. З'ясувалося, що за цієї умови загальний рівень рентабельності в середньому по всіх 2,6 тис. підприємств зони міг би становити 75,5 %, по прибуткових підприємствах V групи — 120,6 %, а по низькорентабельних (I група) — 9,2 %.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що в разі збереження ціни на зерно на рівні 2007 р. частина підприємств могла б здійснити заходи щодо подальшої інтенсифікації виробництва, раціональнішого його розміщення, ширшого застосування новітніх технологій. Ці обставини зумовлюють очевидну необхідність посилення у часі ролі держави, необхідність задіяти такі важелі, які були б здатні реанімувати всю систему організації виробництва в напрямі нарощування конкурентоспроможної продукції у кожному підприємстві, яке б врешті-решт діяло не в умовах «виживання», а в загальному руслі державних цілей розвитку економіки.

У цьому відношенні посилюється сутність і значення впровадження регіональної політики державної підтримки села. Зокрема, економічно відсталі господарства повинні включатись у систему державних програм охорони навколишнього середовища, хімічної меліорації земель, водогосподарського будівництва, зооветеринарних заходів і т.п. Є підстави вважати, що потребує докорінної зміни і система кредитування. Поділяємо думку авторів про важливість радикального нарощування обсягів програмно-цільової фінансової підтримки заходів «зеленої скриньки» з надання «суспільних послуг», зокрема на розширене відтворення людського і соціального капіталу на селі, комплексний розвиток сільських територій та охорону довкілля [3].

Потребує удосконалення система дотацій сільськогосподарських підприємств щодо визначення пріоритетів розвитку тих галузей, на які має бути зорієнтована експортна стратегія сільського господарства.

Висновки. З часу входження в ринкові відносини суб'єктів продовольчого ринку сформувалася стійка тенденція структуризації аграрного виробництва в бік монопродуктової орієнтації, зокрема

виращування зернових і олійних культур. Домінуючим чинником, що має вплив на рівні економічної ефективності, залишається обсяг (концентрація) виробництва і залежно від раціонального використання природно-економічних умов ефективність виробництва зростає до стабільно стійкого стану, що забезпечує довготривале розширене відтворення. Україна має стати на шлях послідовного здійснення структурної політики з метою забезпечення соціальної й економічної рівноваги регіонального розвитку, підвищення стійкості відсталих підприємств шляхом фінансування окремих проектів, а також надання субсидій, дотацій та використання інших методів державної підтримки.

Безумовно, що вищевикладене не вичерпує всі проблеми села на шляху його відродження, а окреслює лише окремі специфічні сторони його сучасного стану.

Список літератури

1. Збарський В.К., Канінський М.П. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни // Агроінком. — 2008. — № 1-2. — С. 27—32.
2. Нелеп В.М., Дробот В.І., Садовник О.В. Диференційований підхід при обґрунтуванні продуктово-ринкових стратегій розвитку сільського господарства // Економіка АПК. — 2005. — № 9 — С. 94—98.
3. Бородіна О.М., Могильний О.М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України // Економіка АПК. — 2007. — № 6. — С. 59—63.

УДК 351/354:336.532.:631.164.23(477)

М.Ю. Коденська,

д. е. н., професор,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

НАПРЯМИ ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ НА ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЮВИХ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Одним із методів регулювання економіки та впливу держави на соціально-економічний розвиток країни, регіону, конкретного продуктового підкомплексу, окремої галузі, підприємства є розробка і реалізація державних цільових програм за окремими напрямками розвитку аграрно-промислового виробництва і соціуму села, визначеними як інвестиційні пріоритети держави, шляхом їх фінансування за бюджетні кошти. Звітування за використання бюджетних коштів на виконання цих програм здійснюється відповідними міністерствами і відомствами, які їх виконували та використали кошти. Зокрема, відповідно до Звіту про виконання Державного бюджету України за 2006 рік Міністерством аграрної політики України використано кошти по реалізації 25 бюджетних програм, Державним комітетом по водному господарству, Державним комітетом по земельних ресурсах та Українською академією аграрних наук — по двох програмах.

Фінансування виконання державних цільових програм з державного бюджету спрямовується на створення організаційно-економічних умов піднесення виробництва та розбудову сільських територій і здійснюється за такими напрямками: безпосередньо на сприяння розвитку аграрно-промислового виробництва; на організацію та проведення науково-

технічних і прикладних досліджень у галузях АПК; забезпечення розвитку людського капіталу; створення умов для соціального розвитку села і сільських територій (табл. 1).

Аналіз виконання державних цільових програм розвитку аграрно-промислового виробництва за 2002—2006 роки [1;2] свідчить, що за кошти державного бюджету фінансуються заходи, спрямовані на збереження, відновлення і розвиток природного та біологічного потенціалу — основи розвитку аграрно-промислового виробництва; забезпечення впровадження результатів науково-технічного прогресу та стимулювання інноваційних процесів як важливішої умови переведення економіки на інноваційну модель розвитку; подолання наслідків несприятливих умов, стихійних лих і захворювання рослин та тварин; розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через цінний і фінансовий механізми; управлінське й інформаційне забезпечення.

Прямі державні інвестиції як одна із форм реального інвестування у виробничі фонди має здійснюватися без фінансових посередників з метою одержання прибутку й участі в управлінні виробництвом. Обсяги прямих інвестицій держави у розвиток сільськогосподарського виробництва мають відповідати його частці у ВВП. Проте висока ризиковість сіль-

Сфери і напрями державних вкладень у розвиток агропромислового виробництва України, млн грн

Показник	2002—2005 рр., у середньому			2006 р.			
	профінансовано	у % до плану	структура вкладень, %	профінансовано	у % до плану	структура вкладень, %	у % до середньорічних обсягів 2002—2005 рр.
1. Прямі і непрямі інвестиції держави на розвиток аграрно-промислового виробництва, всього	2627,58	91,7	70,1	4752,54	87,9	71,4	в 1,8 раза
у тому числі: збереження, відновлення і розвиток природного та біологічного потенціалу	649,3	80,4	17,3	1015,3	86,0	15,2	в 1,6 раза
забезпечення технічного прогресу та стимулювання інноваційних процесів	5,66	53,24	0,2	30,24	43,7	0,4	у 5,3 раза
подолання наслідків несприятливих умов, стихійних лих і захворювань рослин та тварин	252,56	95,6	6,7	131,0	90,7	2,0	51,9
розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через цінний і фінансовий механізм	1030,42	102,0	27,5	2425,2	87,1	36,2	у 2,4 раза
управлінське та інформаційне забезпечення	688,43	86,6	18,4	1143,1	93,9	17,1	в 1,7 раза
інше	1,21	80,7	0,03	7,7	66,4	0,1	у 6,4 раза
2. Фінансування наукових і прикладних розробок	270,34	90,7	7,2	494,97	95,6	7,4	в 1,8 раза
3. Розвиток і забезпечення людського капіталу	611,06	92,3	16,3	1093,32	94,2	16,3	в 1,8 раза
4. Соціальний розвиток села	237,0	60,8	6,3	359,54	54,6	5,4	в 1,5 раза
Всього	3745,98	88,9	100	6700,37	86,5	100	в 1,8 раза

ського господарського виробництва, збитковість багатьох підприємств (у 2006 р. — 31,5 %) та низький рівень рентабельності товарної продукції сільського господарства (7,4 %), особливо збитковість галузей тваринництва (за винятком м'ясного птахівництва) протягом тривалого періоду не є привабливою не тільки для потенційних інвесторів, а й для держави, що в свою чергу поглиблює кризову ситуацію, знижує конкурентоспроможність аграрно-продовольчої продукції та зумовлює нестабільність виробництва. Тому дуже важливо при визначенні пріоритетних напрямів державного інвестування в розвиток аграрно-промислового виробництва врахувати такі принципи:

визначену стратегію розвитку галузі, в основу якої покладено значення її вихідної продукції не тільки для нинішнього, а й майбутнього країни та врахування природно-економічного потенціалу її розвитку, що сприяє формуванню пропозиції, фондів споживання, і є по суті базою виробництва;

забезпечення раціонального використання, збереження й збагачення природно-економічного потенціалу, що передбачає запровадження мотиваційного механізму інвестування в підвищення родючості ґрунтів, розвиток і розміщення галузей з урахуванням кліматичних умов для досягнення достатнього рівня ефективності виробництва, що забезпечує розширене відтворення, оптимальну структуру виробництва кінцевої продукції, її високу якість відповідно до потреб споживачів;

організацію виробництва на основі інноваційної моделі розвитку, що передбачає нові ефективні фор-

ми господарювання й організації виробництва, розробку і впровадження новітніх енерго-, ресурсозберігаючих технологій, нових видів продукції, нового покоління продуктивніших і мобільних систем машин і механізмів, що сприяють зниженню енерго-, трудо- та матеріальних витрат як в абсолютному вимірі, так і в розрахунку на одиницю продукції, підвищенню прибутковості галузі як фінансової бази формування інвестицій та розширеного відтворення ефективного виробництва;

забезпечення селекції в рослинництві та стимулювання розвитку вітчизняного насінництва, виробництва достатньої кількості якісного насіння високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та створення насінневих страхових фондів, вирощування посадкового матеріалу нових високопродуктивних сортів плодово-ягідних культур і винограду;

забезпечення селекції у тваринництві та птахівництві й розвиток племінної справи, збереження та підвищення генетичного потенціалу з метою одержання високоякісного племінного молодняка худоби і птиці вітчизняних порід високої продуктивності;

створення мережі племзаводів і племрепродукторів та впровадження у галузі тваринництва енерго-, ресурсозберігаючих технологій;

стимулювання створення і впровадження у виробництво новітніх технологій глибокої переробки сільськогосподарської продукції, диверсифікації її використання, у тому числі на технічні цілі з метою розширення асортименту продовольчих товарів та виробництва продукції технічного призначення —

альтернативних видів пального, що сприятиме підвищенню енергетичної незалежності країни.

Проаналізуємо використання коштів за окремими державними цільовими програмами. Так, фінансування витрат за кошти державного бюджету на докорінне поліпшення земель здійснювалося за трьома бюджетними програмами (БП): Міністерство аграрної політики використовувало кошти за БП «Докорінне поліпшення земель підприємств агропромислового комплексу» (з 2006 року програма не фінансується), Державна служба з охорони прав на сорти рослин — за БП «Докорінне поліпшення земель сортодослідних станцій та опорних пунктів» та Українська академія аграрних наук — за БП «Докорінне поліпшення земель науково-дослідних господарств» (табл. 2).

За рахунок коштів державного бюджету здійснювались роботи з вапнування кислих ґрунтів і гіпсування. У 2005 р. на ці заходи в системі підприємств АПК було витрачено 10 млн грн, що дало змогу провести роботи з вапнування ґрунтів на площі 23,2 тис. га (лише на 8 % від потреби) та гіпсування на площі 1170 га. У розрахунку на одиницю площі було вкладено 411 грн. З 2006 року ця програма не фінансується.

Водночас проведення зазначених заходів забезпечує не тільки підвищення врожайності сільськогосподарських культур, а й певною мірою сприяє збереженню родючості ґрунтів.

За ДП «Докорінне поліпшення земель сортодослідних станцій та опорних пунктів» у 2005 р. кошти були направлені на розробку проектно-кошторисної документації і вапнування дуже кислих та кислих ґрунтів (РН нижче 5), на гіпсування середньо- і сильно засоленних ґрунтів державних центрів експертизи сортів рослин, державних сортодослідних станцій та опорних пунктів. Усього у 2005 р. проведено комплекс робіт, пов'язаних із докорінним поліпшенням земель на загальній площі 700 га. У розрахунку на 1 га витрати становили 1,428 тис. грн. У 2006 р. було

використано 1,7 млн грн, або 86,2 % річного плану. Роботи з докорінного поліпшення ґрунтів виконано на площі 700 га. З урахуванням вартості та технології доставки меліорантів і їх внесення вартість докорінного поліпшення 1 га землі в середньому становила 2,5 тис. грн, або підвищилась на 75,1 % порівняно з минулим роком.

Зважаючи на те, що третина земель еродована, не менше половини переущільнено, налічується майже 4 млн га кислих, не менше 6 млн га перезволожених, ще більше посушливих, понад 50 % орних земель мають середній і бідний поживний режим, погіршився фосфорний режим ґрунту внаслідок призупинення застосування цих добрив [3], постає необхідність розробити комплексну національну програму з охорони земель, яка б передбачала розрахунок потреби інвестицій на докорінне поліпшення земель. Слід мати виважену довгострокову стратегію інвестування у підвищення родючості ґрунтів, як один із пріоритетних напрямів, відповідно національну й регіональні програми, та сформувані надійні джерела фінансування інвестицій на їх виконання.

Мають бути відпрацьовані запобіжні заходи щодо зниження продуктивності земель безпосередньо у підприємстві, які також потребують обґрунтованих інвестицій на їх реалізацію. Недотримання цих заходів або їх ігнорування має супроводжуватись не тільки моральною, а й матеріальною відповідальністю управлінського персоналу всіх рівнів, власників і конкретних виконавців.

Трансформація економічної системи в Україні, основу якої становить радикальна зміна власності, відповідно зумовила зміни товарного аграрно-промислового виробництва. Цей процес характеризується створенням нової нормативно-законодавчої бази, що узаконює виникнення й розвиток нових організаційно-правових форм господарювання на основі приватної власності на землю, засоби виробництва та результати праці. Земля як важливіший засіб виробництва є просторово обмеженим ресур-

Таблиця 2

Докорінне поліпшення земель, млн грн

Рік	Міністерство аграрної політики України — землі АПК			Сортодослідні станції та опорні пункти			Науково-дослідні господарства Української академії аграрних наук			Усього		
	передбачено	профінансовано	% використання	передбачено	профінансовано	% використання	передбачено	профінансовано	% використання	передбачено	профінансовано	% використання
2001	5,0	5,0	100									
2002	4,52	4,52	100	н.д.	н.д.		н.д.	н.д.		4,52	4,52	100
2003	3,650	3,6	98,9	0,350	0,263	75,1	0,150	0,150	100	4,15	4,01	96,6
2004	10,0	8,5	85,1	0,700	0,700	100	0,150	0,150	100	10,85	9,35	86,2
2005	10,0	9,965	99,6	1,0	1,0	100	0,145	0,145	100	11,14	11,11	99,7
2006	н.д.	н.д.		2,0	1,725	86,24	0,150	0,150	100	2,150	1,875	87,2
2007	н.д.	н.д.		2,0			0,149			2,149		

сом. Тому ретельний облік кількості, зміни якісних характеристик, збалансованість наявності й обробітку землі – мотиваційний фактор її раціонального використання.

Пріоритетним напрямом інвестування визначено селекцію у тваринництві, що фінансується за кошти державного бюджету за трьома бюджетними програмами. Міністерство аграрної політики використовує кошти на селекцію за бюджетними програмами «Селекція в тваринництві та птахівництві на підприємствах АПК», «Селекція у рибному господарстві», а Українська академія аграрних наук – за бюджетною програмою «Селекція у тваринництві та птахівництві в науково-дослідних господарствах».

За період з 2002 по 2006 рік видатки державного бюджету за даними програмами зросли у 2,2 раза (у 1997 р. на цілі фінансування селекції у тваринництві було використано 434 млн грн при запланованих 450,0 млн грн), хоча за роками змінювались і не завжди досягали планових показників (табл. 3).

Кошти державного бюджету направляються на збереження племінних (генетичних) ресурсів локальних і зникаючих порід, у тому числі маточного поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, коней та прабатьківських стад птиці. У 2006 р. здешевлено придбання 4,4 тис. голів телиць (нетелей), 20 тис. голів кнурців і свинок, понад 1,2 тис. голів ярк і баранчиків, 124 голови кобилок і жеребців для створення нових племінних репродукторів та комплектації наявних.

Збільшено (розширено) племінну базу, зокрема, голів основного стада корів – на 11015, свиноматок – на 5930, батьківського стада птиці – на 50,7 тис., чисельність звірів і кролів – майже на 2000, кобиломаток – на 96.

Для поліпшення вітчизняних порід і кросів було закуплено за імпортом, голів: великої рогатої худоби – 234, добового племінного молодняка яєчних і м'ясних кросів птиці – 563,7 тис. Атестованими підприємствами (об'єднаннями) з племінної справи у

тваринництві надаються послуги приватному сектору населення.

Видано 12 державних книг племінних тварин, створено Державний племінний реєстр випробування коней. Поліпшується матеріальна база підприємств (об'єднань) з племінної справи.

Основу племінної бази в Україні, за даними державної атестації, становлять 354 племзаводи, 1797 племінних репродукторів, 21 селекційний центр, республіканське (АРК), 24 обласних і 75 міжрайонних підприємств із племінної справи.

На виконання вимог Закону України «Про племінну справу у тваринництві» щодо реалізації державної політики у сфері племінної справи у тваринництві розроблено Загальнодержавну програму селекції у тваринництві на період до 2010 року, що має забезпечити адаптацію законодавства України у сфері племінної справи в тваринництві до законодавства Європейського Союзу. Програму затверджено Законом України від 19 лютого 2004 р. № 1517-IV. У ній визначено мету та основні завдання, етапи, основні напрями та заходи щодо виконання програми за галузями – молочне і м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, конярство, птахівництво, бджільництво, рибне господарство, звірівництво, шовківництво. Визначено механізм виконання Програми, що включає організаційне й наукове забезпечення. Фінансове забезпечення виконання програми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законодавством.

Обсяг потреб у коштах для виконання Програми визначено за напрямками витрат і за роками, починаючи з 2005 року. Загальна сума становить 5058,5 млн грн, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 3430,3 млн грн.

Визначені кошти на виконання зазначеної програми у 2006 р. перевищили фактично витрачені у сім разів (табл. 4).

У Програмі розрахована частка фінансування з державного бюджету на її реалізацію становить 67,7 %,

Таблиця 3

Селекція у тваринництві, млн грн

Рік	Селекція у тваринництві та птахівництві на підприємствах АПК			Селекція у рибному господарстві			Селекція у тваринництві та птахівництві в науково-дослідних господарствах УААН і НАУ			Усього		
	передбачено	профінансовано	% виконання	передбачено	профінансовано	% виконання	передбачено	профінансовано	% виконання	передбачено	профінансовано	% виконання
2002	58,5	13,9	23,7	1,3	1,3	100	5,5	0,5	9,1	65,3	15,7	24,0
2003	76,8	76,6	99,7	1,3	1,3	100	5,5	5,5	100	83,6	83,4	99,8
2004	124,0	112,8	91,0	2,8	2,0	71,4	5,6	5,3	94,6	132,4	120,1	90,7
2005	124,0	123,8	99,9	4,6	3,9	85,6	5,6	5,6	100	134,2	133,3	99,3
2006	110,0	109,5	99,5	6,8	5,4	79,5	5,6	4,9	87,5	122,4	119,8	97,9
2007	125,0			9,9			5,6			140,5		

Потреба у коштах на виконання Загальнодержавної програми селекції у тваринництві, млн грн

Показник	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Загальна сума коштів	823,3	839,0	844,3	843,8	849,1	855,1
у тому числі: за рахунок коштів державного бюджету	559,1	568,9	572,6	575,0	576,1	578,6
у % до всього	67,9	67,8	67,8	67,8	67,8	67,7
з них: в основний капітал	353,8	356,9	359,1	360,2	360,5	360,8
у % до всього	43,0	42,5	42,5	42,5	42,5	42,2

щодо решти — 32,3 %, а це 1,6 млрд грн, джерела фінансування не визначено, що може ускладнити її виконання.

Фінансова підтримка розвитку аграрно-промислового виробництва у 2006 р. здійснювалася за такими бюджетними програмами: бюджетна тваринницька дотація, включаючи бджолину сім'ю, ідентифікація й реєстрація сільськогосподарських тварин і фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва шляхом дотування на гектар посівів (у 2005 р. бюджетна програма мала назву «Фінансова підтримка продукції рослинництва і тваринництва»); «Фінансова підтримка фермерських господарств»; «Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових та довгострокових кредитів»; «Фінансова підтримка агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах»; «Фінансова підтримка розвитку хмелярства»; «Здійснення фінансової підтримки розвитку молочної промисловості».

За вищепереліченими бюджетними програмами обсяги фінансової підтримки розвитку аграрно-промислового виробництва збільшено в десять разів — до 2,016 млрд грн у 2006 році, при виконанні плану на 86,5 %.

Аналіз виконання державних цільових програм за напрямками вкладень коштів державного бюджету свідчить про їх багаточисленність і різнонаправленість. Фінансування передбачених програмами заходів здійснювалось в основному відповідно і наближено до планових показників.

Динаміка інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності свідчить, що за останні п'ять років їх обсяги зросли в 3,4 раза, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету — у 3,7 раза (табл. 5).

Інвестиції у сільське господарство за цей період збільшились у 3,8 раза, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету — 2,3 раза і становили у 2006 р. — 204,4 млн грн. Частка цих інвестицій у загальному їх обсязі за роками неоднакова, до того ж має тенденцію до зниження. Якщо у 2002 р. вона становила 4,6 %, то у 2005 р. — 2,7, а в 2006-му — 2,8 %.

Частка інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету по відношенню до ВДВ, одержаної в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, зросла від 0,3 % у 2002 р. до 0,5 % у 2006 р. Цей показник значно нижчий, ніж у цілому по народному господарству, де він становив у 2005 р. — 1,4, а в 2006 р. — 1,5 %. Низькою і нестабільною є частка інвестицій в основний капітал сільського господарства за кошти державного бюджету щодо його загальної суми. Особливо малі вкладення в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету у тваринництво, що є однією з причин зниження мотивації до ефективного розвитку галузі.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, є необхідність конкретизувати напрями витрачання коштів для активізації інноваційної діяльності, зокрема відпрацювати досконаліші механізми здешевлення банківських кредитів, наданих на фінансування інноваційних проектів. Особливу увагу слід приділити створенню енергозберігаючих технологій, технологій з глибокої переробки сільськогосподарської продукції, виробництва продуктів технічного характеру з метою зміцнення енергонезалежності країни.

Доцільно було б передбачити розробку таких інвестиційних програм: створення нової конкурентоспроможної техніки для АПК, у тому числі для «малого» поля фермерських господарств, господарств населення, для зрошуваних земель невеликих площ; розробка техніки 6 покоління для аграрного сектору економіки і підприємств АПК та технологій виробництва відновлюваних видів енергії (етанолу, біопального), відповідно — інвестиційних проектів із впровадження технологій виробництва відновлювальних видів енергії. Паралельно слід розробити й реалізувати державну програму (можливо, декілька) з економії енергоресурсів.

З метою уникнення споживацького ставлення до землі доцільно прийняти загальнодержавну програму використання та охорони земель. При передачі землі у приватну власність до державного акта має бути доданий агрохімічний паспорт. Лише на підставі матеріалів агрохімічної паспортизації земель можна раціонально розмістити культури в полях сівозміни, підібрати площі для хімічної меліорації,

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності

Показник	Рік					2006 р. у % до 2002 р.
	2002	2003	2004	2005	2006	
Інвестиції в основний капітал — всього, млн грн	37177,9	51011,2	75714,4	93096,1	125253,7	336,9
у відсотках до ВДВ, %	18,5	21,3	24,2	25,02	26,8	8,3
у тому числі з ДБ, млн грн	1862,8	3569,8	7944,8	5076,8	6845,8	367,5
у відсотках до всього, %	5,01	7,17	10,49	5,45	5,44	0,43
до ВДВ, %	0,93	1,48	2,54	1,36	1,46	0,53
Інвестиції у сільське господарство, мисливство та лісове господарство, млн грн	1930,2	2141,1	3380,7	5015,7	7309,1	378,7
у відсотках до ВДВ, %	6,56	7,37	9,07	12,4	18,0	11,44
у тому числі з ДБ, млн грн	88,3	110,6	122,7	134,6	204,4	231,5
у відсотках до всього, %	4,57	5,16	3,63	2,65	3,0	-1,57
до ВДВ, %	0,30	0,38	0,33	0,33	0,50	0,20
до суми вкладень з ДБ, %	4,74	3,1	1,58	2,65	2,79	-1,95
Інвестиції у сільське господарство, пов'язані з ним послуги та мисливство, млн грн	1854,1	2053,9	3277,7	4904,7	7190,1	387,8
у тому числі з ДБ, млн грн.	87,6	110,0	120,5	133,8	197,8	225,8
у відсотках до всього, %	4,72	5,36	3,68	2,73	2,75	-1,97
з них: рослинництво, млн грн	1393,6	1595,4	2542,2	3376,3	4716,4	338,4
у тому числі з ДБ, млн грн	88,2	87,9	83,5	106,1	146,7	166,3
у відсотках до всього, %	6,3	5,51	3,28	3,14	3,11	-3,19
тваринництво, млн грн	286,1	338	535,6	1292,8	2185,9	763,0
у тому числі з ДБ, млн грн	1,3	0,6	7,3	4,4	3,9	300
у відсотках до всього, %	0,45	0,18	1,36	0,34	0,18	-0,27
рослинництво і тваринництво разом, млн грн	1679,7	1933,4	3077,8	4669,1	6902,3	410,9
у тому числі з ДБ, млн грн	89,5	88,5	90,8	110,5	150,6	168,3
у відсотках до всього, %	5,3	4,58	2,95	2,37	2,2	-3,1

збалансовано, за науково обґрунтованими нормами вносити мінеральні та органічні добрива.

Формування державних цільових інвестиційних програм і витрачання коштів державного бюджету на їхнє виконання повинно мати системний характер. З огляду на це набуває актуальності питання про перехід на середньострокове та стратегічне планування державних інвестицій, їх ефективне використання, перетворення бюджету розвитку на дієвий механізм обґрунтування державної інвестиційної програми. Нарощування інвестицій взаємопов'язано з поліпшенням інвестиційного клімату, збільшенням дже-

вел і вдосконаленням інструментів залучення інвестицій в економіку країни, окремих регіонів, галузей та сільськогосподарських підприємств.

Список літератури

1. Статистичні збірники: Бюджет України 2002, Бюджет України 2003, Бюджет України 2004, Бюджет України 2005, Бюджет України 2006.
2. Звіти Державного Казначейства про виконання Державного бюджету України за видатками на 1 січня 2003 року, на 1 січня 2004 року, на 1 січня 2005 року, на 1 січня 2006 року, на 1 січня 2007 року.
3. Кисіль В., Медведєв В. Земля не вибачає прорахунків // Агробізнес сьогодні. — 2007. — № 1-2 (87). — С. 24—25.

УДК 631.151: 346.548

А.Ю. Кибенко,

здобувач,

Інститут цукрових буряків УААН

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ В БУРЯКОЦУКРОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ АПК

У бурякоцукровому виробництві України процеси ринкових трансформацій надто затягнулися в часі. Тому постає багато проблем і протиріч, насам-

перед між новими великими цукровими фірмами (холдингами), що набирають силу, середніми і дрібними виробниками та галуззю й державою. Щодо

великих, середніх і дрібних виробників, то перевага перших очевидна. На них вже припадає майже 50 % загального обсягу виробництва цукру в країні, вони несуть за собою науково-технічний прогрес у галузь, основи цивілізованого (і не зовсім) ринку, отже, безперечно, за ними майбутнє.

Вже зараз на загальному фоні вирізняються такі формування з динамічним розвитком, як «Українська продовольча компанія», агропромислова корпорація «Астарт-Київ», ТОВ «Євро сервіс», концерн «Укрпромінвест», Західна компанія «Дакар», «Укрцукорпром-К», «Зоря Поділля» та ін. Вони не тільки вирощують і переробляють цукрові буряки з великих площ — порядку десятків тисяч гектар, а й займаються виробництвом зерна, молочної і м'ясої продукції, олійних культур, виробництвом комбікормів, а деякі з них освоюють виробництво етанолу.

Такі вертикально-інтегровані структури мають змогу інвестувати значні кошти в розвиток галузі, модернізувати цукрові заводи, інтенсифікувати процес вирощування і збирання цукрових буряків, що вже позитивно позначається на поліпшенні якості коренеплодів і цукру, зниженні їх собівартості. Очевидно, саме таким компаніям маємо завдячувати тим, що середня урожайність цукрових буряків в Україні за три роки збільшилася від 25 до 30 т/га і має тенденцію до підвищення.

Між тим на загальному фоні розширення сфери впливу бізнесу в скрутному становищі опиняються середні й дрібні виробники цукрових буряків і цукру, які потерпають від цінових утисків, фінансових збитків і часто банкрутують. Це відбувається на тлі не тільки морального, а й економічного тиску з боку сильнішого виробника. Так багато виробників цукросировини припинили вирощування цукрових буряків через безпідставно різке зниження закупівельної ціни на коренеплоди з 234 грн з ПДВ за тону до 170 грн, впроваджене Кабінетом Міністрів України в 2007 році під тиском групи лобістів від великого цукрового бізнесу.

Лише за один рік в Україні посівна площа під цукровими буряками скоротилася з 788 до 598 тис. га, а цукру вироблено майже на 0,7 млн т менше. Потрібно буде чекати нових банкрутств, тим більше, що ціна на буряки на 2008/09 МР залишилася такою ж низькою — 170 грн/т.

За попередніми прогнозами, у 2008 р. площі під цукровими буряками в 2008 р. ще скоротяться на 100—150 тис. га. Якщо тенденцію не зупинити, Україна знову може ввійти в число країн-імпортерів цукру з тростини. Тому, як вихід, вкрай необхідне державне тимчасове дотування виробництва цукрових буряків до періоду, коли рентабельність їх виробництва досягне 40—45 %. А це можливо за середньої врожайності по Україні на рівні 40—45 т/га. За розрахунками, при середній врожайнос-

ті 30 т/га державна допомога повинна бути як мінімум на рівні 900 грн. га, або 30 грн на тону, а максимум 1200—1300 грн/га.

Міністерство аграрної політики України підготувало пропозиції для Кабінету Міністрів України про державну підтримку виробників цукрових буряків у розмірі 550 грн/га. Це відчутна допомога, якщо вона надаватиметься, але недостатня. Крім того, дотувати треба ті площі, які забезпечать урожайність не нижче 30 т/га, висіяно буде насіння першої репродукції тільки для виробництва цукру квоти «А», коренеплоди відповідатимуть вимогам Державного стандарту, цукрові буряки будуть розміщені по глибокому зябу з дотриманням чергування культур, а на гектар налічуватиметься не менше 50 тис. рівномірно розміщених рослин.

Крім того, незважаючи на складності, має бути врегульована цінова проблема. Ціни на цукрові буряки, які досягли у 2006 році рівня 46,3 дол. США за тону, дійсно були високими і їх потрібно було знижувати, але не одночасно.

Можна взяти за приклад бурякосійні країни ЄС, де виникли такі ж цінові проблеми через перевиробництво цукру, але вони їх запланували розв'язати за чотири роки: знизити ціну на цукрові буряки з 32,9 до 26,3 євро/т, на цукор — із 631,9 до 404,4 євро/т, а загальну реорганізацію ринку цукру здійснити за дев'ять років — до 2015 року.

За прикладом Україна має розробити свою комплексну програму розвитку бурякоцукрової галузі до 2015 року. Щодо цін, то можна запропонувати також чотирирічний цикл їх впорядкування, наприклад: 2006 р. (базовий) — 234 грн/т; 2007 р. — 219 грн/т; 2008 р. — 204 грн/т; 2009 р. — 189 грн/т; 2010 р. — 175 грн/т.

При державній підтримці буряківництво до 2015 року зможе повністю перейти на шлях інтенсифікації та інновацій, на якому дійсно не буде місця мало-ефективному виробникові. При такому підході нерентабельні господарства поступово збанкрутують, але не всі одразу і не за 1—2 роки, як це може трапитися при нинішньому ціновому становищі, а багато з них пристосуються до нових умов.

І ще одна проблема взаємовідносин у галузі вимагає цивілізованого вирішення — згладжування сезонних коливань обсягів реалізації цукру і реалізаційної ціни цукру сільгосп підприємствами протягом календарного року.

Як правило, в жовтні, листопаді та грудні, коли комерційні структури закуповують цукор, реалізаційна ціна на нього різко знижується, а обсяги продажу становлять відповідно 122, 203 і 422 % від середньомісячної реалізації, а вже в січні, березні, квітні та липні індекс цін зростає до 102—128 % (дослідження С.П. Овсяннікової); ринок лихоманить, а комерсанти отримують прибутки. Іноді створю-

ються штучні цукрові кризи і так звані «буми». Світ бореться з цим шляхом квотування місячних і кварталних поставок цукру на ринок та введенням інтервенційних цін. У Законі України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» також є вимога щодо місячних і кварталних квот, але вона, на жаль, ніким не виконується. Як не дивно, але не розроблено навіть підзаконного акта щодо цього, хоча закон прийнято ще у 1999 році. Наведені факти свідчать про те, що питання цінового регулювання цукрового ринку в Україні стоїть дуже гостро й потребує вирішення.

Не менш проблемними є питання елементарних розрахунків за здані на цукровий завод цукрові буряки, за які можуть невчасно чи частково розрахуватися, або й зовсім не провести розрахунки. Тому часто виникають судові позови. Існують й інші негаразди, від яких найбільш потерпають середні і дрібні виробники — для них існує ціна без ПДВ, неправильно може бути визначена забрудненість чи рівень цукристості.

Слід реалізувати державні заходи, які б передбачали повний перехід на грошові розрахунки, звели до мінімуму бартерні відносини і давальницькі схеми переробки цукросировини, а виробники цукрових буряків повинні спільно відстоювати свої інтереси через спілки або правові структури. В Україні, за прикладом західних бурякосійних країн, мають діяти дві галузеві спілки — спілка виробників цукру і спілка виробників цукрових буряків. Вони могли б створити Узгоджувальну комісію для вирішення багатьох питань функціонування бурякоцукрового виробництва, наприклад, щодо розміру квот, базових, мінімальних та інтервенційних цін, принципів співп-

раці тощо. При цукрових заводах мають діяти змішані комісії, які б розв'язували всі спірні питання.

Висновок. Україна відстала в правовому оформленні основ функціонування цукрового ринку від інших держав світу, в т.ч. сусідньої Республіки Молдови, Білорусії і Російської Федерації, де діють чіткі закони, а всі суб'єкти ринку — виробники цукру, виробники цукрових буряків, комерційні структури з оптової торгівлі цукром і держава підпорядковуються загальним, однаковим для всіх правилам поведінки і несуть за це солідарну відповідальність на ринку.

Для вирішення назрілих проблем галузі потрібно ґрунтовно доопрацювати Закон України «Про ринок цукру».

Список літератури:

1. Бондар В.С. Гострі проблеми цукрового ринку // Цукрові буряки. — 2007. — № 3. — С. 2.
2. Овсяннікова С.П. Напрями удосконалення державного регулювання цінового механізму в бурякоцукровому підкомплексі // Агроінком. — 2006. — № 3—4. — С. 56—57.
3. Фурса А.В. Модель субсидування буряківництва в Україні // Цукрові буряки. — 2004. — № 6. — С. 4—5.
4. Курган Б.В. Міжгалузеві відносини в бурякоцукровому підкомплексі АПК // Агроінком. — 2007. — № 1—2. — С. 71—73.
5. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру: Закон України // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 32. — С. 268.
6. Вісник цукровиків України // Інформаційний бюлетень. — 2007. — № 1. — січень 2008.
7. Про державне регулювання виробництва цукру і цукрових буряків у період з 1 вересня 2007 до 1 вересня 2008: Постанова Кабінету Міністрів України № 404 від 07.03.2007.

УДК 331.108

Д.Г. Тростенюк,

к. е. н., с. н. с.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ПИТАННЯ ДОБОРУ, ПІДГОТОВКИ ТА ВИХОВАННЯ КАДРІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ — ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ

У процесі реформування сільського господарства України селянам повернуто у власність землю, набули розвитку різні уклади аграрних підприємств ринкового спрямування. Станом на початок 2005 р. в країні функціонувало 21,6 тис. організаційно-правових структур, серед яких товариства з обмеженою відповідальністю, приватні (приватно-орендні) підприємства, фермерські господарства, акціонерні товариства, виробничі кооперативи. Було створено

передумови для успішного господарювання великих, середніх і малих підприємств. Щодо розмірів цих формувань, спеціалізації і масштабів виробництва, то вони відповідають різним варіантам світової практики із збереженням вітчизняних особливостей та можливостей перехідної економіки.

Забезпечення потреб країни у продуктах харчування та створення необхідного державного резерву в ринкових умовах базується на ефективному гос-

подарюванні створених агроформувань. Ще за радянських часів був створений значний матеріально-технічний потенціал, потужна армія фахівців з усіх галузей знань — інженерів, агрономів, економістів, зоотехніків, бухгалтерів і будівельників. У 2006 р. їх чисельність на селі становила понад 230 тисяч осіб. Більшість з них досвідчені фахівці своєї справи, мають великий практичний досвід роботи, відповідну освіту. Для прикладу, на Житомирщині у великій пошані організатори сільськогосподарського виробництва, колишні депутати Верховної Ради України С.М. Трохимчук із Любарського району, Л.А. Любченко з Андрушівського району, М.І. Жила та Я.І. Плітман з Овруцького району та багато інших. Їх визначні трудові досягнення в розвитку аграрного виробництва є яскравим прикладом для багатьох колінь.

Зазначимо, що незважаючи на певний приріст виробництва продукції сільського господарства в країні після 1999 року, її обсяги у 2006 р. становили лише 70,9 % проти 1990 р. Причинами цього є зниження рівня технічного оснащення аграрних підприємств за останні роки, скорочення обсягів застосування органічних і мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, банкрутство підприємств тваринницького спрямування виробничої діяльності та комплексів. У ході реформування сільського господарства для багатьох керівників і спеціалістів склалися несприятливі обставини, викликані негативними організаційними чинниками та різкими змінами у формах господарювання, що сприяло великій плінності кадрів. З цих та інших причин значна кількість управлінців і спеціалістів перейшли працювати в галузі, не пов'язані із сільськогосподарським виробництвом. Ці та інші негативні фактори позначилися на наслідках роботи нових агроформувань.

Виявлено, що лише там, де збереглися кваліфіковані кадри керівників і спеціалістів, з високою ефективністю функціонують нові господарські утворення ринкового спрямування. Так, щорічно досягає високих виробничих показників у роботі ПСП «Перемога» Томашпільського району Вінницької області, в користуванні якого є 1400 га землі та 390 голів

великої рогатої худоби. Кваліфіковані керівники і спеціалісти очолюють усі важливі ділянки виробництва. Щорічно в господарстві урожайність зернових і зернобобових становить 50–60, а цукрових буряків — 500–600 ц/га. Надій молока від корови досяг 5500–6000 кг, середньодобовий приріст великої рогатої худоби — 620–670 грамів. Від виробничої діяльності підприємство отримує прибутки.

Разом із тим відомі факти, коли власники новостворених підприємств використовують свою економічну незалежність і з метою зменшення витрат на виробництво вирішують це питання за рахунок висококваліфікованих спеціалістів. Проте зменшення витрат за рахунок кадрового потенціалу завжди призводить до гострого дефіциту працівників, насамперед спеціалістів і кваліфікованих робітників.

За статистичними даними Міністерства аграрної політики, в 2005 році серед головних спеціалістів сільськогосподарських підприємств звільнився кожний десятий працівник, а в деяких областях плінність кадрів була набагато вищою. Водночас майже половина посад залишилися на початок 2006 року вакантними, а серед працюючих на цих посадах освітній рівень низький (табл. 1).

Як свідчать результати аналізу, серед головних спеціалістів 632 особи, або 1,6 % від їх загальної кількості, працюють без відповідної освіти (табл. 2). Найбільше таких працівників серед головних спеціалістів у Вінницькій, Житомирській, Київській, Сумській областях. Якщо у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Харківській, Черкаській областях серед головних спеціалістів агропідприємств вищу освіту мають понад 70 % осіб, то в Житомирській, Рівненській, Чернівецькій таких спеціалістів менше половини.

Не може не позначитися негативно на рівні керівництва і господарювання та обставина, що в багатьох агроформуваннях керівники не мають спеціальної підготовки і не вчаться. У цілому в аграрному секторі економіки налічується понад 3,8 тис. керівників агроформувань без спеціальної освіти. Найбільше їх в Автономній Республіці Крим, Закарпатській, Херсонській та інших областях.

Таблиця 1

Заміщення та змінюваність головних спеціалістів у підприємствах АПК, 2005 р.

Посада	Передбачено штатним розписом	Замінено	+, – до штатного розпису	Вибуло, всього	Прийнято у звітному році	+, – до штатного розпису
Головні спеціалісти, всього	42068	39493	–2575	3657	2991	–666
з них:						
головні агрономи	7734	7186	–548	743	572	–171
головні зоотехніки	4518	4113	–405	469	321	–148
головні ветлікарі	4155	3759	–396	431	342	–89
головні інженери	7119	6583	–536	641	481	–160
головні економісти	5347	4929	–418	527	387	–140
інші головні спеціалісти	13195	12923	–272	846	888	+42

Якісний склад головних спеціалістів станом на кінець 2005 р.

Посада	Усього працює	З них за віком, %			За освітою, %		
		до 30 років	від 31 до 50 років	50 років і більше	вища	середня спеціальна	середня
Головні спеціалісти, всього	39493	10,6	51,8	37,6	64,0	33,5	1,6
з них: головні агрономи	7186	12,0	48,7	39,3	74,0	24,8	1,9
головні зоотехніки	4113	9,3	50,3	40,3	65,4	33,7	0,9
головні ветлікарі	3759	14,5	50,4	35,1	61,6	36,6	1,9
головні інженери	6583	8,3	51,9	39,8	58,5	37,5	4,0
головні економісти	4929	11,2	49,2	39,6	73,6	25,6	0,9
інші головні спеціалісти	12923	9,9	55,4	34,7	60,4	38,3	1,3

Привертає увагу й низький фаховий рівень керівників середньої ланки, які, як відомо, безпосередньо впливають на організацію виробництва і його наслідки. В середньому кожний четвертий-п'ятий з них не має спеціальної освіти, а в Житомирській та Київській областях питома вага практиків серед них ще більша.

Очевидно, якісні характеристики кадрового складу керівників і спеціалістів значної кількості організаційно-правових структур за освітнім рівнем не сприяють забезпеченню високої ефективності господарювання, запровадженню у виробництво новітніх технологій. Водночас спад виробництва і зменшення прибутковості багатьох підприємств не дають можливості підвищувати рівень оплати праці. Врешті-решт це спричиняє зниження привабливості сільськогосподарської праці і є однією з основних причин того, що після закінчення вищих навчальних закладів сільськогосподарського призначення лише невелика частина випускників приходить працювати за спеціальністю.

Недостатній приплив молодих спеціалістів призводить до старіння кадрів. Нині співвідношення серед головних спеціалістів віком до 30 років до тих, хто працює у віці 50 років і більше, в середньому визначається співвідношенням 1:3. Ще більші розбіжності спостерігаються серед інших фахівців (табл. 3). Тому необхідне кваліфіковане втручання у справу

підготовки та використання спеціалістів з боку відповідних державних органів.

Велика плінність фахівців (10–12 %), низький кваліфікаційний рівень практиків без відповідної освіти (5–8 %), особливо серед інженерно-технічних працівників будівельних професій, негативно впливають на розвиток інфраструктури села. За останні роки виробнича база й об'єкти соціального призначення в багатьох населених пунктах взагалі не розвивалася.

Значного поліпшення вимагає підготовка молодих спеціалістів у навчальних закладах сільськогосподарського профілю, виховання у них поваги до обраної професії. Запровадження платного навчання у вищих навчальних закладах, на наш погляд, не справляє активного впливу на якість підготовки кадрів, що призводить до погіршення конкурентного відбору найбільш обдарованих абітурієнтів і зниження якості отримуваних знань.

Практикою підтверджено, що ефективне господарювання завжди базується на дотриманні певних організаційно-економічних вимог. Це, перш за все, раціональне управління господарством, всіма його структурами, наявність певних організаторських здібностей у всіх керівників і спеціалістів, суворе дотримання ними трудової й технологічної дисципліни, висока матеріальна та моральна зацікавленість працюючих. Особливе місце в забезпеченні

Таблиця 3

Якісний склад спеціалістів станом на кінець 2005 р.

Посада	Всього працівників	За віком, чол.			За освітою, %		
		до 30 років	від 31 до 50 років	50 років і більше	вища	середня спеціальна	середня
Агрономи	5295	1079	2573	1643	50,4	47,2	2,22
Зоотехніки та зооінженери	2552	414	1315	823	43,7	53,2	3,09
Вет. фахівці	4338	917	2194	1227	35,4	61,6	2,90
Інженери, техніки-механіки	9428	1207	4684	3537	36,0	55,8	8,19
Економісти	2939	615	1515	800	51,8	44,4	3,75
Бухгалтери	26824	4370	14210	8244	27,89	66,3	5,86
Інженери, техніки-будівельники	3132	329	1456	1347	36,6	57,5	11,90

цих вимог відводиться роботі з резервом кадрів, яка широко застосовується у державних органах, інших центральних керівних структурах, у промислових підприємствах, організаціях науки і культури та в багатьох відомих високою організацією виробництва аграрних підприємствах. Головний зміст цієї роботи — поліпшення відбору, розстановки, виховання керівників і спеціалістів, забезпечення високої відповідальності за доручену справу.

Висновок. На основі якісного складу керівників і спеціалістів в агропромисловому комплексі країни виникають суттєві проблеми. У зв'язку з цим на всіх рівнях управління аграрною сферою економіки необхідно приділити увагу і проводити активну ро-

боту щодо поліпшення підготовки спеціалістів у навчальних закладах сільськогосподарського профілю, а також у справі добору, розстановки та виховання кадрів, посилення їх впливу на організацію виробництва в новостворених аграрних формуваннях.

Список літератури

1. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. — С. 188—190.
2. Інформаційний звіт про результати науково-дослідної роботи ННЦ «ІАЕ» за 2007 рік. — К., 2007. — С. 22—23.
3. Статистичні дані Міністерства аграрної політики за 2005 рік.

УДК 637.1:339.13

О.А. Козак,

к.е.н.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УКРАЇНСЬКИЙ МОЛОЧНИЙ СЕКТОР: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Молочне виробництво є пріоритетною галуззю для України. Це зумовлено, по-перше, традиційно важливим місцем і значенням молока та молочних продуктів у харчуванні українського населення, по-друге, великою кількістю господарств-виробників, ефективність функціонування яких значною мірою визначає економічний розвиток сільськогосподарської сфери, по-третє, соціальною спрямованістю галузі та її впливом на розвиток сільських територій.

У 2006 р. обсяг виробництва молока становив 13,3 млн тонн, або 2,5 % світового рівня. Україна посідає 11 місце у світі та 5 місце в Європі за обсягами виробництва молока. Останнім часом молочний сектор України є предметом пильної уваги з боку іноземних міжнародних наукових організацій та підприємницьких структур (потенційних інвесторів), причому як із країн Євросоюзу, так і далекого зарубіжжя (Нова Зеландія, Австралія, США, Канада).

Мета статті полягає в тому, щоб оцінити виробничий потенціал молочного сектору України, визначити негативні й позитивні тенденції в розвитку галузі, виявити пріоритети, які формують інвестиційну привабливість галузі.

Регіональний характер виробництва молока в Україні пояснюється природно-кліматичними та соціально-економічними умовами певного регіону. Найбільш сприятлива для виробництва молока центрально-західна частина України. Лідерами щодо обсягів виробництва є Львівська, Вінницька,

Полтавська, Житомирська, Хмельницька, Київська та Чернігівська області. Регіональні особливості знаходять відображення у: формуванні виробничого потенціалу молочного скотарства (щільність поголів'я корів, структурі виробництва кормів, породному складі поголів'я та ін.), ефективності виробництва продукції; обсягах виробництва і споживання на душу населення; попиті та пропозиції на внутрішньому і зовнішньому ринках; адаптації до ринкового середовища. У цілому виробництво молока поширене по всій території України.

Для України в сучасний період характерна наявність великої кількості виробників молока. Так, у 2006 р. виробництво молока здійснювало 2476,1 тис. молочних ферм, з них — 6043 ферми у сільськогосподарських підприємствах, решта — це особисті селянські господарства, які утримують 1—2 корови. Середній розмір молочної ферми в Україні становить 1,4 корови, у тому числі в суспільному секторі — 126,4 корови (табл. 1).

Як видно з даних таблиці 1, більша частина молока (81,5 %) виробляється значною кількістю господарств. На нашу думку, проблема криється не в тому, що невеликі ферми виробляють велику частку молока, а в тому, що вони дуже дрібні, де утримується 1—2 корови. Якби ці ферми утримували хоча б 3 і більше корів, тоді доцільно було б і вигідно придбати доїльні апарати й інше устаткування, змінилися б і умови виробництва молока. Як результат, під-

Виробництво молока та структура молочних ферм в Україні *

Показник	Рік			
	2000	2004	2005	2006
Виробництво молока, тис. тонн	12657,9	13709,5	13714,4	13286,9
у сільськогосподарських підприємствах	3668,7	2533,2	2582,5	2454,0
у господарствах населення	8989,2	11176,3	11131,9	10832,9
Кількість молочних ферм, тис.:	2734,7	2609,7	2553,1	2476,1
у сільськогосподарських підприємствах	13,0	7,7	6,9	6,0
господарствах населення	2718,7	2602,0	2546,1	2470,1
Виробництво молока в розрахунку на 1 ферму, тонн/рік:	4,5	5,3	5,4	5,4
у сільськогосподарських підприємствах	281,6	327,6	369,2	406,1
господарствах населення	3,3	4,3	4,4	4,4
Середній розмір ферми, корів/ферму:	1,8	1,5	1,4	1,4
у сільськогосподарських підприємствах	142,0	122,8	123,8	126,4
господарствах населення	1,1	1,1	1,1	1,0

* Розраховано автором за даними Держкомстату України

вищилася б його конкурентоспроможність (якість, обсяг виробництва, стабільність поставки, заінтересованість переробника у такій сировині). Одним із бажаних напрямів розвитку особистих селянських господарств є поступове переростання їх у фермерські господарства, що спеціалізуються на виробництві молока.

Структура молочних ферм у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення різна як за обсягами виробництва в розрахунку на 1 ферму, так і середнім розмірам. Різною є і природа формування та функціонування цих двох категорій господарств. Так, сільськогосподарські підприємства (в минулому всі — державні господарства), створені в процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств, поки що знаходяться на стадії адаптації до ринкового середовища, пошуку своєї ніші на ринку молока та поступово змінюючи підходи до організації виробництва на фермі на сучасніші. Слід зазначити, що серед сукупності всіх підприємств з'являються нові підприємства ринкового типу, які швидко нарощують виробництво молока, модернізують умови виробництва, будують свою діяльність, враховуючи як внутрішні, так і зовнішні фактори впливу.

Аналіз свідчить, що виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах було непробуктовим тривалий період або низькопробуктовим, що призвело до згортання діяльності багатьох молочних ферм. Так, протягом 2000—2006 рр. кількість молочних ферм зменшилася в 2,2 раза, у 2000 р. рівень збитковості молока становив — 5,5 %, 2004 р. — 12,2, а в 2006 р. — 3,7 %. В основному збитковість галузі була зумовлена низькою закупівельною ціною на молоко, яка не відшкодовувала витрати на його виробництво. Щодо собівартості виробництва молока, то вона є однією з найнижчих у світі (табл. 2).

У 2007 р. значно зросла світова закупівельна ціна на молоко. Не залишилась осторонь цього процесу і Україна (рис. 1). Проте порівняно нижча закупівельна ціна в Україні стримується низькою конкурентоспроможністю виробленого молока. Крім того, ринок молока є надзвичайно чутливим щодо політичних криз і зовнішньоекономічних змін. У цілому можна стверджувати, що значне підвищення закупівельної ціни на молоко у згаданому році зробить галузь прибутковою, що підвищить економічний інтерес до неї та сприятиме подальшому її розвитку. Очікуваний рівень рентабельності виробництва молока на молочних фермах у 2007 р. має перевищити 20 %.

Для організованого ринку характерним є високий рівень переробки молока. У світі на молокопереробні підприємства надходить близько 70 % виробленого молока. В розвинених європейських країнах частка молока, що переробляється, дуже висока — 94—98 % [5, с. 152]. У структурі вітчизняного виробництва частка переробленого молока постійно зростає, однак залишається поки що низькою. У 2006 р. з виробленого молока лише 41,7 % надійшло на переробку. Низька товарність молока характерна для господарств населення, що зумовлено неринковою спрямованістю самого виробництва, при якому значна частина одержаної сировини споживається фермерами та їхніми сім'ями. Виникає потреба в розробці програми розвитку цих господарств у напрямі поліпшення якості молока та модернізації передусім тих господарств, які реалізують понад 50 % виробленої сировини. У сільськогосподарських підприємствах у 2006 р. рівень товарності становив 85,3 %. Дослідження вказують на пряму залежність між розміром господарства та рівнем товарності молока. Так, більші за розмірами господарства є стійкішими щодо зовнішніх загроз і ринкових коливань. Проте, на нашу думку, будувати політику

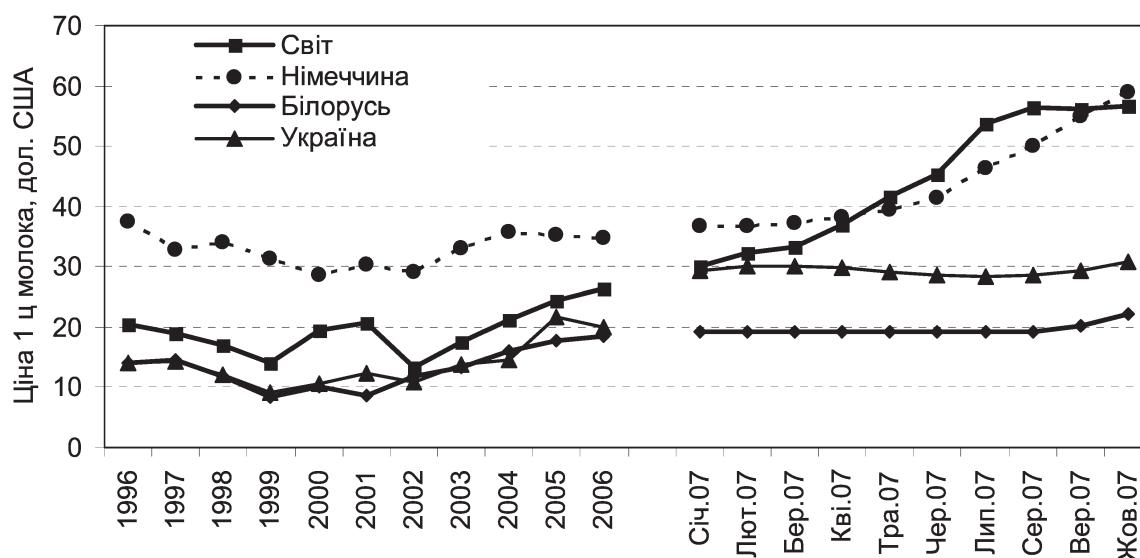

Рис. 1. Динаміка закупівельних цін на молоко у деяких країнах світу
Джерело: база даних IFCN (www.ifcndairy.org)

Таблиця 2

Собівартість 1 ц молока в деяких країнах світу, дол. США

2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
< 18 Польща, Аргентина, Пакистан, В'єтнам, Нова Зеландія, Західна Австралія	< 18 Польща, Аргентина, Пакистан, В'єтнам, Австралія, Бразилія	< 18 Україна, Білорусь, Аргентина, Пакистан, Чилі, Індія, Австралія	< 16 Україна*, Білорусь, Камерун, Уганда, Індія, Пакистан, Австралія, Аргентина
18–28 Естонія, Чехія, Бразилія, Бангладеш, Китай, Таїланд	18–23 Україна, Бангладеш, Чилі, Індія, Нова Зеландія	18–23 Бангладеш, Китай, Нова Зеландія, Чехія, Бразилія	16–25 Чилі, Бангладеш, Нова Зеландія, Індія, Бразилія, Перу, Україна
28–35 Іспанія, Данія	23–30 Чехія, Перу, Китай, Таїланд	23–30 Польща, Болгарія, США, Нова Зеландія	25–31 Південна Африка, США, Китай, Ірландія, Туреччина, Ізраїль
> 45 Швейцарія, Норвегія, Фінляндія, Канада, Німеччина	30–37 Великобританія, Ірландія, Угорщина, Ізраїль, США, Німеччина, Іспанія, Данія	30–37 Великобританія, Ірландія, Ізраїль, Австрія, Німеччина, Іспанія, Данія, Швеція	31–40 Іспанія, Польща, Марокко, Мексика, Австрія, Німеччина, Великобританія, Швеція, Чехія, Болгарія
	> 37 Швейцарія, Австрія, Нідерланди, Люксембург, Канада, Франція, Норвегія, Франція, Італія, Швеція, Фінляндія	> 37 Швейцарія, Люксембург, Франція, Італія, Канада, Фінляндія, Норвегія, Угорщина	> 40 Швейцарія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Італія, Данія, Фінляндія, Норвегія, Канада

Джерело: дані IFCN [1–4]

* Великотоварні ферми та дрібні ферми з кращою організацією виробництва

розвитку молочної галузі базуючись лише на розмірі господарства невиправдано, оскільки, як свідчать дослідження, прибутковим може бути й особисте селянське господарство з поголів'ям 2–3 корови. До того ж особисті господарства населення відіграють важливу роль у розвитку сільських територій, тому від рівня їх виробничої діяльності залежатиме формування майбутніх підприємницьких структур та інфраструктури на селі.

Сфера молочної промисловості характеризується стабільним ростом майже всіх сегментів. Надто зростає попит на певні види традиційних для українського ринку продукції – оброблене молоко та кисломолочна продукція. Протягом 2000–2006 рр. загальний приріст виробництва цих продуктів перевищив 200 %. Зростаючі вимоги споживачів щодо якості та асортименту молочної продукції змушують переробні підприємства здійснювати технічну мо-

дернізацію виробництва, впроваджувати нові технології або ж оновлювати наявні, сприяють появі інноваційних продуктів.

На ринку закріплюють свої позиції потужні оператори, розширюючи сферу впливу. Такі підприємства в змозі найкраще задовольнити попит відповідного регіону, зменшити витрати на транспортування, а в цілому вести успішну ринкову політику. На діяльність переробних підприємств негативно впливають: зміна структури сировинних зон, низька якість сировини, сезонний характер надходження її протягом року, фізичне та моральне зношення основних фондів галузі, що перевищує 50 %.

Сектор переробки молока є експортно-орієнтованим. Українська молочна продукція постачається в 73 країни світу. Частка експортованого молока в структурі переробки коливається по роках від 20 до 40 % (рис. 2).

Нестабільність експортних поставок значною мірою залежить від політичних та економічних коливань на світовому ринку. Стабільнішому розви-

тку експортних поставок сприятиме вступ України до СОТ. До експортної групи належать такі види продукції: сири всіх видів, сухе молоко, тваринне масло, вершки та згущене молоко. Найбільшим споживачем молочної продукції, виробленої в Україні, є країни СНД. Зростає експорт і в інші країни. Імпорт молочних продуктів становить незначну частку в зовнішньоторговельному обороті нашої країни – близько 2 %.

Україна належить до країн із традиційно високим рівнем споживання молока та молочних продуктів. Науково обґрунтована норма становить 390 кг у рік на одну особу (світовий показник – 100–110 кг). У перехідний період рівень споживання молока та молочних продуктів знизився, проте протягом 2000–2006 р. цей показник зріс на 18 % і становить 235 кг, або 60 % від норми (рис. 3). Дослідження доводять, що із зростанням доходів населення рівень споживання молока та молочних продуктів збільшується до тих пір, поки рівень доходів не забезпечить споживання на рівні біологічно необхідної норми.

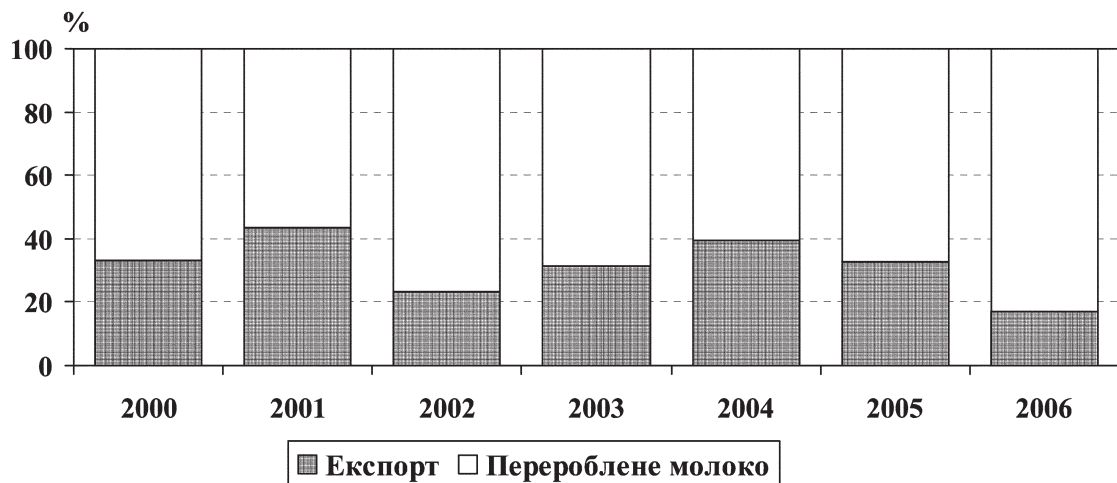
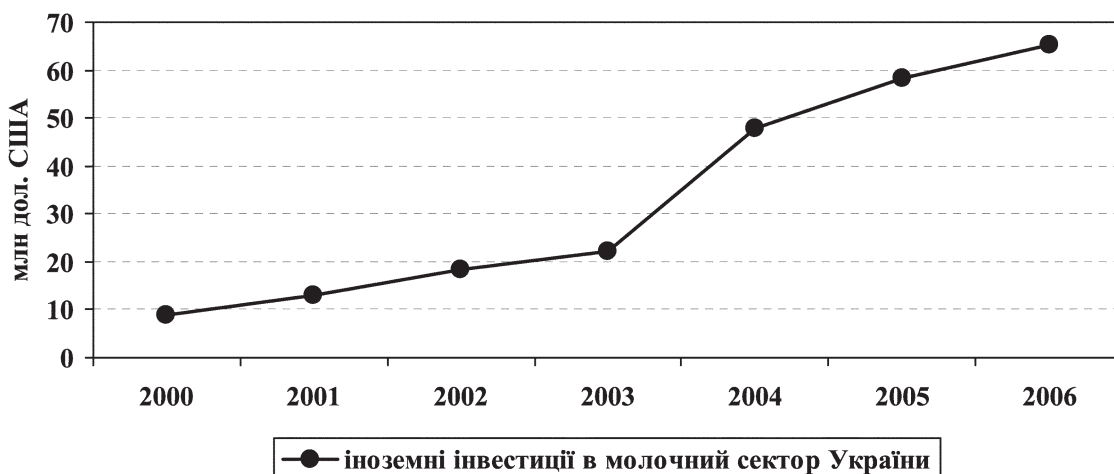

Рис. 2. Частка експорту в загальному обсязі переробленого молока, %

Рис. 3. Споживання молока та молочної продукції (у перерахунку на молоко) на душу населення в рік

Рис. 4. Обсяги іноземних інвестицій в молочний сектор України

Незважаючи на існуючі проблеми в галузі, молочний сектор України залишається інвестиційно привабливим. Про це свідчить щорічне збільшення обсягів іноземних інвестицій у сферу виробництва та переробки молочних продуктів (рис. 4).

До пріоритетів галузі, які є визначальними для інвестора, належать: низькі собівартість виробництва та ціна оренди землі; спрощена система оподаткування (для виробника), податкові пільги (для переробника); зростаючий попит на молочну продукцію на внутрішньому ринку; відсутність будь-яких обмежень щодо обсягів виробництва (квотування), розвиток демократії в країні. Основним стримуючим фактором щодо збільшення інвестицій в молочний сектор є відсутність ринку землі.

Висновки. Молочний сектор України — це динамічний, швидко зростаючий сегмент ринку, відкритий для виробництва нових продуктів. Незважаючи на всі негативні тенденції галузі, що склалися в процесі трансформаційних ринкових перетворень,

потенційні можливості щодо нарощування виробництва молока та молочної продукції залишаються високими. Розвиток молочного сектору стимулюється зростаючим попитом на продукцію. Галузь має ряд пріоритетів, що робить її інвестиційно-привабливою як для внутрішнього, так і зовнішнього інвестора.

Список літератури

1. Hemme et. al. (2004): IFCN Dairy Report 2004, International Farm Comparison Network, IFCN Dairy Research Center, Kiel, Germany.
2. Hemme et. al. (2005): IFCN Dairy Report 2005, International Farm Comparison Network, IFCN Dairy Research Center, Kiel, Germany.
3. Hemme et. al. (2006): IFCN Dairy Report 2006, International Farm Comparison Network, IFCN Dairy Research Center, Kiel, Germany.
4. Hemme et. al. (2007): IFCN Dairy Report 2007, International Farm Comparison Network, IFCN Dairy Research Center, Kiel, Germany.
5. Козак О.А. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молочної продукції // Економіка АПК. — 2007. — № 3. — С. 149—153.

УДК 338.43:637.1/.3(477)

Ю.П. Козак,

асистент,

Білоцерківський національний аграрний університет

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО ПІДКОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Однією з найважливіших галузей тваринництва в Україні є скотарство, в якій зосереджено майже 65 % продуктивного умовного поголів'я худоби. Це великий і досить складний підкомплекс АПК з виробництва висококалорійних, дієтичних продуктів харчування і цінної сировини. Головна його продукція — молоко

та яловичина. Зниження виробничих й економічних показників саме цієї галузі неминуче призводить до погіршення харчових раціонів населення. Оскільки фізіологічний стан людини на 65—75 % залежить від споживання продовольчих продуктів, це може негативно позначитися на здоров'ї української нації [1].

Крім того, молоко є основним джерелом постачання найбільш цінних у біологічному відношенні білків. Специфічна властивість їх полягає у тому, що за своїм складом вони наближені до людських і добре засвоюються організмом людини. Тому так необхідно, щоб фізіологічні потреби населення значною мірою задовольнялися за рахунок споживання молочних продуктів.

Метою статті є аналіз розвитку молочного підкомплексу регіону й обґрунтування організаційно-економічних напрямів підвищення ефективності виробництва молока в аграрних підприємствах.

Дослідження тенденцій розвитку виробництва молока в Україні та за кордоном і сегменту цього ринку ведуться тривалий час. Провідні країни-виробники молока нарощують темпи виробництва і за останні два роки збільшили його обсяги на 1,8 %. Лише п'ять країн, серед яких і Україна, стабільно знижують поголів'я худоби та надої молока. При цьому в світі існує інша тенденція: при зменшенні поголів'я стада збільшується його середня продуктивність. Наприклад, у США поголів'я корів зменшилося удвічі, а надої молока на кожну голову збільшилися утричі й досягли 8,6 тис. кг на рік, водночас середні надої по Україні становлять лише 3–3,5 тис. кг.

Очевидно, потрібно змінювати підходи до ведення молочного бізнесу в країні відповідно до світових тенденцій, оскільки на відміну від зарубіжного, вітчизняний молочний підкомплекс АПК і надалі залишається у скрутному становищі. Так, у 1990 році в Україні всі категорії господарств виробляли 24,5 тис. т молока, а в 2006 році — лише 13,3 тис. т, що становить лише 54,1 % порівняно з даними 1990 року [1]. У 2006 р. році виробництво продукції з незбираного молока збільшилося порівно з 2005 р. на 45,2 %. Однак, за науково обґрунтованими нормами НДІ харчування Міністерства охорони здоров'я України молоко й молокопродукти мають становити 30 % харчового раціону, або 390 кг на душу населення. Проте у 2006 році вони становили 203 кг на рік, або 52,1 % від нормативу (у Київській області — 215 кг). Для порівняння, лише в окремих країнах (Франція, Фінляндія, Польща) фактичний рівень споживання молока та молокопродуктів на душу населення перевищує 400 кг [8]. Рівень споживання молока і молочних продуктів у країнах СНД набагато нижчий ніж в цих країнах (табл. 1).

Ефективність функціонування молочного підкомплексу залежить від багатьох факторів, які можуть впливати як на розвиток, так і на занепад молочного сектора. До основних факторів можна віднести: з боку держави — невдалі ринкові перетворення, нестабільність системи ціноутворення, що призвело до надмірного зростання витрат виробництва через диспаритетність цін тощо; з боку господарств — невимушене скорочення поголів'я внаслідок повернення позик кредитним установам, зниження продуктивності корів і зменшення виробництва, погіршення якості молока через застаріле обладнання й устаткування, недотримання санітарно-гігієнічних вимог, недостатній розвиток селекційно-племінної справи в господарствах, зниження матеріально-технічного забезпечення і кормозабезпечення галузі, підвищення собівартості виробництва та переробки молока і виготовлення молочної продукції [4].

Так, за статистичними даними по Київській області у всіх категоріях господарств виробництво молока у 2006 р., порівняно з 2005 р., зменшилося на 80,8 тис. т, або на 19,5 %, а поголів'я корів скоротилося на 14,4 тис. голів (або на 10,1 %). Це позначилося на зменшенні обсягів внесення органічних добрив, що зумовило подальше зниження врожайності та валових зборів як продовольчих, так і кормових культур. За рахунок підвищення продуктивності корів на 106 кг збільшився середній надій молока на корову за рік у сільгосп підприємствах (табл. 2).

Серед районів лідером з виробництва молока в Київській області є Білоцерківський район, де розвиток молочного скотарства, насамперед, пов'язаний з оптимізацією поголів'я корів та їх продуктивністю на основі достатнього забезпечення кормами й поліпшення племінних якостей тварин. Особливої уваги в районі набуло удосконалення структури кормовиробництва, усунення білкового дефіциту, опрацювання та використання збалансованих раціонів і режимів годівлі корів з урахуванням сезону року та стадій їх репродуктивного циклу.

У зведеному звіті по Білоцерківському району Київської області на початок 2007 року зафіксовано 39 сільськогосподарських підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю — 23, приватно-орендних підприємств — 4, державних підприємств — 3, сільськогосподарських виробничих кооперативів — 5. З 39 господарств 28 закінчили

Таблиця 1

Споживання молока в країнах СНД
(у розрахунку на душу населення за рік, кг)

Показник	Країна				
	Україна	Росія	Білорусь	Казахстан	Азербайджан
Молоко і молочні продукти	203	233	246	161	167

Поголів'я корів, продуктивність та обсяги виробництва молока в Київській області

Показник	2005 р.	2006 р.	Відхилення	У % до 2005 р.
<i>Виробництво молока, тис. т</i>				
Усі категорії господарств	692,8	612,0	-80,8	88,3
у т.ч.: сільгосп підприємства	262,4	238,6	-23,8	90,9
господарства населення	430,4	373,4	-57,0	86,75
<i>Поголів'я корів, тис. гол.</i>				
Усі категорії господарств	142,7	128,3	-14,4	89,9
у т.ч.: сільгосп підприємства	65,6	55,9	-9,7	85,2
господарства населення	77,1	72,4	-4,7	72,4
<i>Надій молока на корову, на рік, кг</i>				
Усі категорії господарств	4854	4770	-84	98,2
у т.ч.: сільгосп підприємства	4032	4138	+106	102,6
господарства населення	5582	5157	-424	92,3

рік з прибутком – 23437,7 тис. грн, зі збитком – 11 господарств на суму – 10135,9 тис. грн. Виручка від реалізації продукції сільськогосподарських підприємств становила 198022,5 тис. грн, у тому числі: продукції рослинництва – 79824,1, тваринництва – 56343,6 тис. грн. Рентабельність сільськогосподарських підприємств становила 6,9 %.

Виробництво молока протягом 2002–2006 рр. зменшилось на 14,7 тис. т, поголів'я корів скоротилось на 6,1 тис. голів. У 2006 р. виробництво молока становило лише 65,8 % до рівня 2002 р., що пов'язано зі зменшенням поголів'я корів більш як у два рази [1], хоча за рахунок підвищення продуктивності корів у господарствах населення середній надій молока на корову збільшився на 867,8 кг (табл. 3).

Враховуючи сучасний стан тваринництва, з метою усунення продовольчої безпеки, необхідно стабілізувати поголів'я корів і створити умови для нарощування їх кількості в сільськогосподарських підприємствах, а також вирішити проблему підвищення продуктивності тварин на основі росту загального рівня й поліпшення повноцінності годівлі.

Для створення стабільної кормової бази слід спочатку довести виробництво кормів за поживністю до 37–40 ц корм. од. на корову; на другому етапі – до 41–44 ц і на третьому – до рівня 45–48 ц корм. од. із забезпеченням збалансованої повноцінної годівлі тварин. У складі раціонів годівлі за поживністю частка концентратів має становити 25–30 %, сіна й сінажу – 10–15, силосу – 30–35 і зелених кормів – 25–30 % [2].

Необхідно передбачити створення умов для щорічного збільшення поголів'я корів за рахунок інтенсифікації власного відтворення маточного поголів'я (до 5 %); удосконалення селекційної роботи й організації вирощування телиць у господарствах населення.

Через спад виробництва молока скоротилися й обсяги його реалізації (табл. 4) сільськогосподарськими підприємствами [5].

Для забезпечення молокопереробних підприємств сировиною слід встановити стабільні ціни на рівні ринкових, налагодити міжгалузеві відносини для постачання сільгосп підприємствам засобів ви-

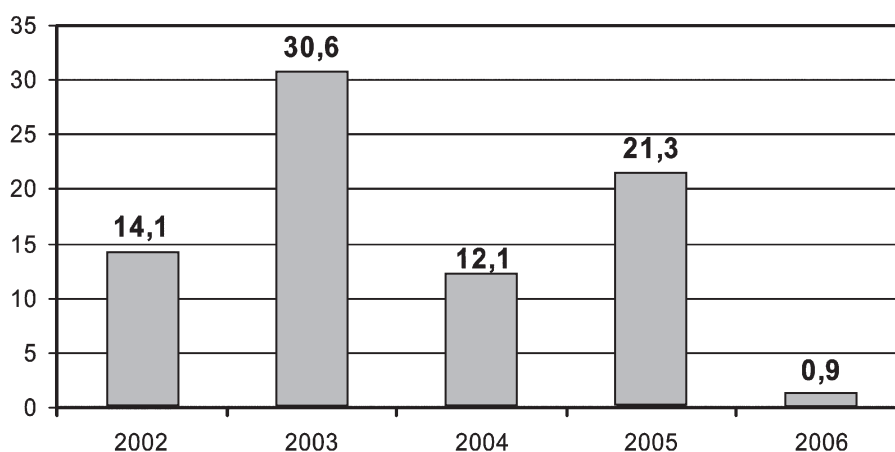
Таблиця 3

Обсяги виробництва молока, продуктивність і чисельність поголів'я корів у Білоцерківському районі Київської області

Рік	Виробництво молока, т	Середньорічний надій на одну корову, кг	Поголів'я корів, тис. гол.
2002	42775	3517	11,2
2003	37245	3325	10,06
2004	37228	4069	8,25
2005	35248	4703,0	6,56
2006	27669	4707,0	5,1
2006 р. у % до 2002 р.	64,6	133,8	45,5
2006 р. у % до 2005 р.	78,5	100,1	77,7

Показники реалізації молока по Білоцерківському району Київської області

Показник	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2006 р. у % до 2002 р.	2006 р. у % до 2005 р.
Реалізація у фізичній масі, ц	349981	299892	316254	301140	206380	59,0	68,5
Середня реалізаційна ціна, грн/ц	59,19	82,19	81,9	110,19	97,52	164,7	88,5
Одержано прибутку від реалізації, тис. грн	2564	5772	2788,2	5828,1	222,8	8,7	3,8

Динаміка рівня рентабельності молока, %

робництва, відновити інфраструктуру ринку молока і молокопродукції з подальшою інтеграцією підприємств молочного підкомплексу в молочарські асоціації та союзи на принципах взаємовигоди в ланцюгу «виробництво—переробка—реалізація» у формі інтеграційних об'єднань, як це практикується в розвинених країнах світу, а також у провідних вітчизняних молокопереробних підприємствах (ВАТ «Галактон» (м. Київ), КГМЗ № 3 (м. Вишневе Київської області).

У 2006 р. відбувся різкий спад виробництва молока та зменшення його реалізації, рівень рентабельності молока знизився на 20,4 в.п., порівняно з 2005 роком і становив лише 0,9 %, а у 2005 році — 21,3 % (рис.).

Рівень механізації виробничих процесів у галузі, підвищення вартості кормів, низька продуктивність худоби зумовлюють високі витрати на виробництво одиниці продукції, підвищення собівартості 1 ц молока від 58 грн у 2000 році до 88,24 грн у 2006 році, або на 52 % [6].

Висновки. З впровадженням ринкових відносин молочна галузь аграрного виробництва почала різко втрачати конкурентні позиції на ринку, оскільки не ведеться належним чином племінна справа, не будуються сучасні ферми. Розвиток виробництва молока і застосування прогресивних технологій утримання худоби та формування високопродуктивного стада потребують значних інвестицій. Проте впродовж останніх років молочне скотарство регіону через збитковість виробництва залишалося непривабливим для інвесторів, зокрема для більшості переробних підприємств. У зв'язку з цим важливого значен-

ня набуває створення системи моніторингу ринку молока і молокопродуктів, кредитне забезпечення галузі, поліпшення селекційно-племінної роботи та науково обґрунтована годівля тварин, спеціалізація і концентрація виробництва.

Поліпшення діяльності молочного підкомплексу неможливе без використання внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва молока, а також без державної підтримки галузі. Зі вступом України до Світової організації торгівлі виробники молока та молокопродуктів повинні динамічно розвиватися, щоб стати конкурентоздатними на світовому ринку.

Список літератури

1. Аналіз фінансово-господарської діяльності Білоцерківського району за 2006 рік. — Біла Церква, 2007. — 120 с.
2. Андрійчук В.Г., Вихор М.В. Підвищення ефективності агропромислового виробництва. — К.: Урожай, 2005. — 232 с.
3. Методичні рекомендації по формуванню і розвитку ринку молока. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 50 с.
4. Немченко В.В., Рижмань Д.І. Економіко-екологічні проблеми розвитку тваринництва // Економіка АПК. — 2001. — № 10. — С. 126—132.
5. Статистичний бюлетень за 2006 рік. — К., 2007. — 126 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік. — К., 2007. — 138 с.
7. Ткачук С. П. Стан і перспективи розвитку молокопродуктового підкомплексу // Економіка АПК. — 2006. — № 10 — С. 36—42.
8. Шевельова С.О. Розвиток конкуренції в молокопродуктовому підкомплексі західного регіону України // Економіка АПК. — 2002. — № 6. — С. 96-98.
9. Юрченко К.Г. Стан та перспективи розвитку молокопереробної промисловості України // Економіка АПК. — 2002. — № 10. — С. 53—56.

ПРОБЛЕМИ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Особисті селянські господарства (ОСГ) нині стали виробниками великих обсягів сільськогосподарської продукції, а деяких її видів — основними. У 2006 р. в ОСГ площа землекористування збільшилася на 84,6 %, вироблено 61 % продукції проти 30,6 % у 1990 р. Так, виробництво картоплі зросло на 60,7 %, молока — на 84,4, проте м'яса (в забійній вазі) — зменшилось на 21,6 %. Такі зміни супроводжувалися катастрофічним зниженням виробництва у сільськогосподарських підприємствах.

Постає запитання, чому особисті селянські господарства — «анахронізм розвинутого суспільства» — виживають у складних економічних умовах, а висококомеханізовані сільськогосподарські підприємства занепадають?

Стійкість особистих господарств населення в умовах економічної кризи зумовлена дією декількох чинників.

1. Нерозвиненість ринкової інфраструктури села і відсутність більшості видів продовольства у сільській торговельній мережі змушує селянина займатися вирощуванням сільськогосподарської продукції в особистому господарстві. Ця проблема була актуальною в нашій країні протягом тривалого періоду.

Крім того, нерозвиненість інфраструктури в цілому є однією з основних причин низького рівня розвитку сільського господарства. На думку М.Д. Кондратьєва, ще у 1917 р. «... крім відсутності достатнього капіталу, розвиток сільського господарства в Росії гальмували такі фактори, як високі орендні платежі, високі ціни на промислові товари, тяжкий податковий режим, низький культурний та освітній рівень сільського населення, незадовільний стан залізниць і ґрунтових доріг» [1, с. 24].

2. Мінімальна залежність економіки особисто-го селянського господарства від ринку. «Селянське господарство існує при мінімальному звертанні до ринку, лише в міру утворення надлишкового продукту. Його головна мотивація — виробництво продуктів для родини...» [2, с. 45]. Через натуральний або напівтоварний характер виробництва і викорис-

тання в основному ручної праці потреби особистих господарств населення у грошових коштах незначні. Такими ж є й доходи домогосподарств від цього виду діяльності. Поповнюються вони за рахунок заробітної плати, ведення підприємницької діяльності, пенсій, рентних платежів від оренди землі та майна.

3. Менша залежність виробництва в ОСГ, порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, від цін на сільськогосподарську продукцію і засоби виробництва, коротко— і довгострокових кредитів для відшкодування міжсезонної нестачі грошових коштів і покриття потреби в капітальних вкладеннях, розміру банківського відсотка, субсидій і дотацій. О.В. Чайнов відзначав: «Коливання цін, не відіграє для натурального господарства ніякої ролі, для грошового може виявитися згубним... Правда, врожай і ціни для натурального господарства знаходяться в деякій відповідності, за умови, якщо продукт далі місцевого ринку не йде. У випадку ж більш широких, особливо міжнародних ринків ця відповідність зникає і грошовий дохід десятичини набуває форму звивистої кривої» [3, с. 62].

4. Компактність розташування присадибних ділянок і тваринницьких приміщень в особистих господарствах населення біля житла їх власників, що дає значну економію часу на пересування до місця роботи, можливість постійного контролю за станом посівів і догляду за тваринами.

5. Нескладна організація виробництва з мінімальною кількістю осіб, що дозволяє застосовувати примітивні знаряддя праці і поєднувати функції управління, постачання, збуту, прийняття технологічних рішень.

За статистичними даними, у 2006 р. для обробітки землі 89,6 % особистих селянських господарств використовували ручну працю. Рівень розвитку ОСГ відповідає показникам обштинного землекористування Росії до столипінської реформи. М.Д. Кондратьєв відзначав, якщо у США сума капіталу в середньому на одне господарство становить 3900 руб., то в Росії до 1917 р. — всього 900 руб. [1, с. 24].

6. У період масового безробіття на селі як наслідок кризових явищ особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів. «До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний..... У такому стані тільки обцинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості — віддалити небезпеку голодної смерті» [4, с. 480]. Це характерно й для нашої сучасності.

За даними статистики сімейних бюджетів, у 1996 р. частка ОСГ у забезпеченні сільських сімей продуктами харчування становила: м'ясом і м'ясопродуктами — 80 %, молоком і молокопродуктами, а також овочами і баштанними — понад 85, картоплею — понад 95, фруктами і ягодами — 72, яйцями — майже 100 %. У 90-ті роки минулого століття відбулося деяке збільшення частки надходжень від ОСГ в балансі продовольчих ресурсів селян. Якщо врахувати, що такі продовольчі товари як хліб і хлібопродукти, олія, цукор, копченості, масло, сир, хоча й не надходять безпосередньо з особистих господарств, але виготовляються із сировини, яка виробляється в цих господарствах, то стає очевидним, що ОСГ залишалися основою продовольчого забезпечення селян. Натомість рівень споживання селянами більшості тих продуктів, які вони самі виробляли, суттєво знизився. Якщо у 1991 р. сільський житель споживав м'яса і м'ясопродуктів 56,7 кг, то у 1998 р. — 35,1, молока і молокопродуктів — відповідно 344 і 294 кг. Обмежуючи себе в харчуванні, селяни реалізували на продовольчих ринках вироблену в особистих господарствах продукцію, щоб у такий спосіб мати кошти для придбання необхідних товарів: одягу, взуття, шкільних підручників, ліків тощо. При розширенні цього сектору сільського господарства, як вимушений захід, до якого спонукали сільських жителів економічний спад, незайнятість, відсутність коштів, посилилася й товарна функція виробництва в ОСГ.

Разом з підвищенням сукупних доходів селян і рівня їх зайнятості ОСГ має в своїй основі й негативні наслідки, проявом яких стало використання важкої ручної праці, недосконалість системи збуту виробленої продукції та недоступність до місця на міських ринках. Нині протягом тижня сукупний робочий час у селянина перевищує на 25 %, а відповідно й вільного часу стало в 1,4 раза менше порівняно з робітниками і службовцями у містах, що стримує фізичний і духовний розвиток селянина як особистості.

Вказуючи на відмінності селянського сімейного господарства від капіталістичної ферми, О.В. Чайнов підкреслював, що селянин сам визначає час своєї ро-

боти. До того ж діяльність селянського господарства пов'язана також і з підприємництвом «...ми повинні прийняти концепцію фіктивної двоєдушності селянина, що поєднує у своїй особі і робітника, і підприємця» [5, с. 126;132].

К. Маркс поряд із ремісниками кваліфікував селян як товаровиробників, «виробництво яких не підлегле капіталістичному способу виробництва... Незалежний селянин або ремісник піддається роздвоюванню. Як власник засобів виробництва він є капіталістом, як працівник — своїм власним найманим робітником. Він, таким чином, як капіталіст сплачує самому собі заробітну плату й витягає прибуток зі свого капіталу, тобто експлуатує себе самого як найманого робітника й, у вигляді доданої вартості, платить собі самому ту плату, що праця змушена віддавати капіталу. Так само може трапитися, що він, як землевласник, сплачує собі ще деяку частину (ренту). Ця своєрідність селянського господарства дає дрібним власникам переваги в конкурентній боротьбі з великими організованими сільськогосподарськими підприємствами лише за умов кризового стану економіки країни. Ринкова ціна продукції капіталістичного господарства повинна містити в собі середню норму прибутку капіталіста, ренту землевласника й заробітну плату найманого робітника. Селянин може продавати свій товар дешевше, відмовляючись від прибутку й ренти, до мінімуму скорочуючи своє особисте споживання. Селянин господарює не заради максимізації прибутку, а »... головним чином заради безпосередніх засобів існування». ... «Абсолютною межею для нього як для дрібного капіталіста є лише заробітна плата, що він, сплачує сам собі. Поки ціна продукту покриває заробітну плату для нього, він буде обробляти свою землю — часто аж до тих пір, коли покривається лише фізичний мінімум заробітної плати» [6, с. 54]. Цим Маркс пояснює відносну стабільність парцельних господарств і той факт, що «... у країнах з перевагою парцелярної власності ціна на хліб нижче, ніж у країнах з капіталістичним способом виробництва» [6, с. 56].

Таку поведінку селян відзначав свого часу О.В. Чайнов: «Дрібні сімейні господарства, переважно з ручною працею, при обмежених ринках збуту мають велику стійкість до виживання за рахунок економії на сімейному бюджеті (економії на оплаті роботи) і затулювання пасака» [7, с. 136].

Аналіз доходів домогосподарства від виробництва сільськогосподарської продукції і величини робочого часу населення Хмельницької області показав, що у 1990 р. зростання доходів ОСГ підвищувало цінність праці. Однак, починаючи з 1994 р., навіть при сприятливій кон'юктурі ринку, співвідношення «дохід—робочий час» почало знижуватися. Цінність праці в абсолютних цінах на продукти сільського господарства у 1993 р. становила

3,03 грн/ люд.-год, в 1994 р. — 3,35 грн/ люд.-год, а у 2002 р. — 2,87 грн/ люд.-год.

Результати діяльності обстежених у 1997–2002 рр. 89 особистих селянських господарств Хмельницької області свідчать, що у більшості ОСГ затрати праці і засобів на ведення особистого господарства вищі, ніж ринкова вартість вироблених продуктів. Залежно від розміру й типу особистого селянського господарства матеріальні витрати домогосподарства на виробництво сільськогосподарської продукції становили 7500–12500 грн, дохід від реалізації — 5600–7300 грн, сукупна вартість вироблених продуктів — 7200–13100 грн. При цьому в 25 % обстежених господарств витрати перевищували вартість продукції, а в 30,5 % — витрати і прибуток були однаковими.

За даними соціологічного обстеження, для 85 % опитаних ОСГ є основою виробництва продуктів харчування, для 3 % — це й додаткові грошові доходи, для 12 % — можливість надати матеріальну і продуктову допомогу родичам, які живуть у містах. Ці дані підтверджують, що особисте господарство забезпечує насамперед виживання сільського населення. Для 19 % фермерів Хмельницької області ОСГ — постачальник молодняка сільськогосподарських тварин і птиці, для 25 % — джерело фінансових ресурсів.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що за 16 років незалежності України так і не виправдав себе постулат, що «фермер швидко нагодує країну», який був дуже популярний у перші роки реформування аграрного сектору економіки. Проте господарства населення не можуть бути постійним джерелом постачання продовольства в Україні. Підтвердженням цього є досвід передових країн світу й оцінка перспектив його розвитку, здійснена за результатами анкетного опитування господарств населення.

В умовах економічного зростання, як переконує досвід, з часом ОСГ відійдуть на другий план у забезпеченні продовольством населення і перетворяться в «хобі-ферми». Ф. Енгельс писав: «Розвиток капіталістичної форми виробництва перерізувало життєвий нерв у дрібного виробництва в сільському господарстві, і це дрібне виробництво гине й занепадає нестримно ... Саме одноосібне господарство, обумовлене одноособовим володінням, і веде селян

до загибелі ... велике виробництво роздавить їх, як залізничний потяг — ручний візок» [8, с. 89].

За умови ведення особистого господарства і здійснення трудової діяльності відбувається, образно кажучи, роздвоєність селянина, що ставить його в дуже складне становище. Людина відпрацювала день на виробництві, а потім вже працює в особистому господарстві. З цього приводу В.І. Ленін відзначав, що «дрібне землеробство тримається всіляким хижацтвом: розкраданням праці й життєвих цінностей хлібороба, розкраданням продуктивних сил і якостей землі та худоби, а тому будь-яке дослідження, що не приймає в увагу всі ці обставини, представляє із себе просто низку буржуазних софізмів» [9, с. 176].

Під час опитування власників особистих селянських господарств у 2006 році було з'ясовано, за якого рівня сукупного сімейного місячного доходу їх домогосподарства відмовляться від польового наділу. Так, у домогосподарствах із середнім віком його членів 30–40 років величина доходу коливалася в межах 6–7 тис. грн, 41–50 років — 5 тис. грн, 51–60 років — 2–4 тис. грн. На запитання «При якому рівні доходів Ви відмовитесь від присадибної земельної ділянки?» — 100 % опитаних не мають наміру відмовлятися від присадибної ділянки. Як відзначав М.Д. Кондратьєв, «... селянин ставить до свого наділу як до джерела життєво необхідних засобів, володіння яким передбачалося вже самим чинником народження і приналежністю до певної локальної спільності ... землеробів. Цей природний за своїм походженням вид привласнення землі і соціальна основа отримання певної частки в загальному володінні колективу закріплювалися традицією і звичаєвим правом. Це право на оброблювану ділянку і плоди з нього, а точніше сказати, на працю, вкладену в землю, а не просто на територію з фіксованими межами ...» [10, с. 34].

У 1997 р. на запитання про наміри щодо подальшого розвитку особистого господарства 61 % опитаних відповіли, що не мають наміру змінювати його розмір, 34 % — мали намір розширити його, а 5 % — планують зменшити обсяги виробництва у своїх особистих господарствах. У 2004 р. вже 79 % обстежених селянських господарств не вважали потрібним збільшувати його розміри (табл. 1). При цьому необхідно зазначити, що протягом аналізованого періоду

Таблиця 1

Самооцінка перспектив розвитку особистих селянських господарств, % *

Намір сільських жителів щодо ведення ОСГ	Термін опитування	
	1997 р.	2004 р.
Залишити такими, як є	61,0	79,0
Збільшити розмір	34,0	9,0
Зменшити розмір	5,0	12,0
Організувати селянське (фермерське) господарство	—	—

*За даними обстеження господарств населення Хмельницької та Кіровоградської областей

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Які труднощі Ви відчуваєте при веденні ОСГ?», % до кількості опитаних ***

Показник	1997 р.	2004 р.
Висока трудомісткість	28,0	42,0
Проблеми з організацією збуту продукції	23,0	18,0
Не вистачає землі	16,0	0
Не вистачає сільськогосподарської техніки	12,0	33,0
Не вистачає господарських будівель	9,0	2,0
Не вистачає кормів	7,0	1,0
Проблема забезпечення молодняком	5,0	4,0

*За даними обстеження господарств населення Хмельницької та Кіровоградської областей.

(1997–2004 рр.) збільшилися площі земельних ділянок, які використовувалися для ведення ОСГ.

Наведені дані підтверджуються й матеріалами інших досліджень. Так, у 2001 р. в Хмельницькій області тільки 17,4 % респондентів припускали, що для підвищення рівня свого добробуту необхідно збільшити розмір ОСГ, а 14,3 % не вбачали для цього жодних можливостей. У 2004 р. власники обстежених особистих господарств не вважали за доцільне створювати фермерські господарства. Крім того, збільшилася чисельність приватних власників, які мали намір зменшити розміри особистого селянського господарства майже удвічі. З огляду на це з'ясовано основні проблеми діяльності особистих селянських господарств (табл. 2).

Висновки. Стійкість особистих селянських господарств в період економічної кризи зумовлена такими чинниками:

необхідністю створення робочого місця для виживання у даній ситуації сім'ї та родичів, а тому вимушена і водночас найбільш дієздатна форма господарювання сільського населення, в якій поєднується натуральне господарство з елементами товарного виробництва;

можливістю застосування ручної праці при низькій технічній оснащеності виробництва;

ліквідністю сільськогосподарської продукції внаслідок зниження рівня цін відносно сільськогосподарських підприємств.

Селянське господарство в черговий раз рятує країну, забезпечивши селянам після реформування колгоспів і радгоспів сферу зайнятості та джерело існування.

Особисте господарство виробляє продовольство і для жителів міст, частково заміщує ті обсяги про-

дукції, які вже не вирощують сільськогосподарські підприємства. Збулися пророчі слова російського вченого О.В. Чаянова, проголошені ним після 1917 року: «В грізну годину, коли виявляються безсилля всі методи підприємництва, коли економічна криза і удари організованого супротивника змітатимуть наші складні підприємства, для нас можливий єдиний вірний шлях порятунку...шлях цей: перекласти тяжкість удару на плечі того атланта, яким тримається вся наша робота, — та, по суті, і все народне господарство нашої Батьківщини — на плечі російського селянського господарства. Ці плечі зможуть витримати всяку тяжкість, якщо ... тільки захочуть підставити себе» [11, с. 320].

Список літератури

1. Кондратьев Н.Д., Огановский Н.П. Перспективы развития сельского хозяйства СССР. — М., 1924. — 245 с.
2. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. — М.: Политиздат, 1982. — 234 с.
3. Чаянов А.В. Избранные сочинения. — М.: Политиздат, 1992. — 451 с.
4. Победоносцев К. Курс гражданского права. Ч. 1. — СПб., 1873. — 537с.
5. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / Великий незнакомец. — М.: Политиздат, 1992. — 673 с.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч. Т. 6. — М.: Политиздат, 1983. — 612 с..
7. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / Великий незнакомец. — М.: Политиздат, 1992. — 220 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч. Т. 8. — М.: Политиздат, 1983. — 560 с.
9. Ленин В.И. Полн. собр. соч., 5 изд. Т. 5. — М.: Политиздат, 1980. — 430 с.
10. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. — М.: Политиздат, 1982. — 341с.
11. Балязин В.А., Чаянов В.А. Сеятели и хранители. Кн. 2. — М., 1992. — 431 с.

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА — ВАЖЛИВИЙ СЕКТОР ВИРОБНИЦТВА В ЗАХІДНОМУ ПОЛІССІ

Концептуальні основи соціально-економічного розвитку села, закладені у базові показники відповідної національної програми на період до 2015 р., передбачають пріоритетний розвиток експортно-орієнтованих, конкурентоздатних галузей, розвиток інших секторів аграрного сектору, вирівнювання рівня економічного стану окремих регіонів і сільських територій. У політичному аспекті це передбачає, зокрема, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності [1, с. 4], а також обумовлює внесок кожної області у загальнодержавну справу відродження українського села в будь-якій природно-економічній зоні держави на основі раціонального використання наявних матеріально-технічних і трудових ресурсів, ґрунтово-кліматичних умов, при відповідній державній підтримці галузевих та інших проектів місцевого розвитку. Така постановка питання на найближчу перспективу стосується і зони Західного Полісся.

Волинська область є ваговою частиною цього регіону, краємізсвоєрідними природно-ландшафтними і соціально-економічними особливостями. Господарство ведеться в неоднорідних (малопродуктивних) умовах, що зумовлює необхідність диференційованого використання факторів як інтенсифікації

виробництва, так і його екстенсифікації для забезпечення ефективнішого використання матеріально-технічних і трудових ресурсів.

Сільське господарство області, переважно із скотарсько-зерновим напрямом спеціалізації сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств (не рахуючи картоплярства), частково домоглося стабільного стану виробництва. Рівень використання наявного потенціалу характеризують показники, наведені в таблиці.

Табличні дані свідчать про стійкий характер структурних змін, які відбулися впродовж останніх 7 років, і які призвели до зміни як соціально-економічного середовища взагалі, так і до розбалансування основних ланок організації виробництва сільськогосподарської продукції. За підсумками 2006 р. сільськогосподарські підприємства Волині реалізували продукції сільського господарства на 334,6 млн грн, у т. ч. продукції рослинництва на 130,3 млн грн, з яких 73,3 млн грн, або 56,4 %, надійшло за зерно. Але загальний підсумок реалізації, як і для більшості областей, виявився негативним. Підприємства отримали 32,0 млн грн збитку, в тому числі від продукції рослинництва — 3,1 і тваринництва — 29,0 млн грн. У 2007 р. останнім належало 57,4 % всієї посівної площі. При цьому в посівах зернових

Таблиця

Валова продукція сільського господарства Волинської області
(у порівнянних цінах 2005 р.)

Показник	Рік						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Валова продукція, всього, млн грн	2038,1	2184,4	2218,0	2188,3	2299,0	2300,1	2202,2
Продукція рослинництва	1150,4	1215,5	1220,3	1159,1	1261,1	1219,0	1120,0
Продукція тваринництва	887,7	968,9	997,7	1029,2	1037,9	1081,1	1082,2
Вироблено продукції в розрахунку на: 1 особу, грн	1912	2057	2098	2081	2196	2207	2120
100 га с.-г. угідь, тис. грн	964,0	614,3	568,5	485,9	413,1	402,9	281,5
Довідково: у с.-г. підприємствах на одного жителя, грн на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	434	422	414	420	546	548	600
	58,4	83,6	87,5	100,3	172,0	184,7	210,6
Питома вага господарств населення у загальному виробництві валової продукції сільського господарства, %							
Валова продукція — всього	81,5	83,0	83,5	83,2	80,1	80,1	77,9
Продукція рослинництва	81,4	83,9	84,2	84,7	81,3	83,6	83,0
Продукція тваринництва	81,7	81,8	82,7	81,5	78,7	76,5	73,2

Джерело: Статистичний збірник Головного управління статистики Волинської області. — Луцьк, 2007. — С.13.

частка ОСГ становила 52,4 %, картоплі — 98,5, цукрових буряків — 50,0 %.

Отже, суспільний сектор області суттєво поступається особистим селянським господарствам практично по всіх позиціях виробництва. Для більш повної характеристики сучасного стану аграрної економіки простежимо зміну структурних співвідношень на прикладі адміністративних районів Волині за їх часткою у загальному виробництві валової продукції (рис.).

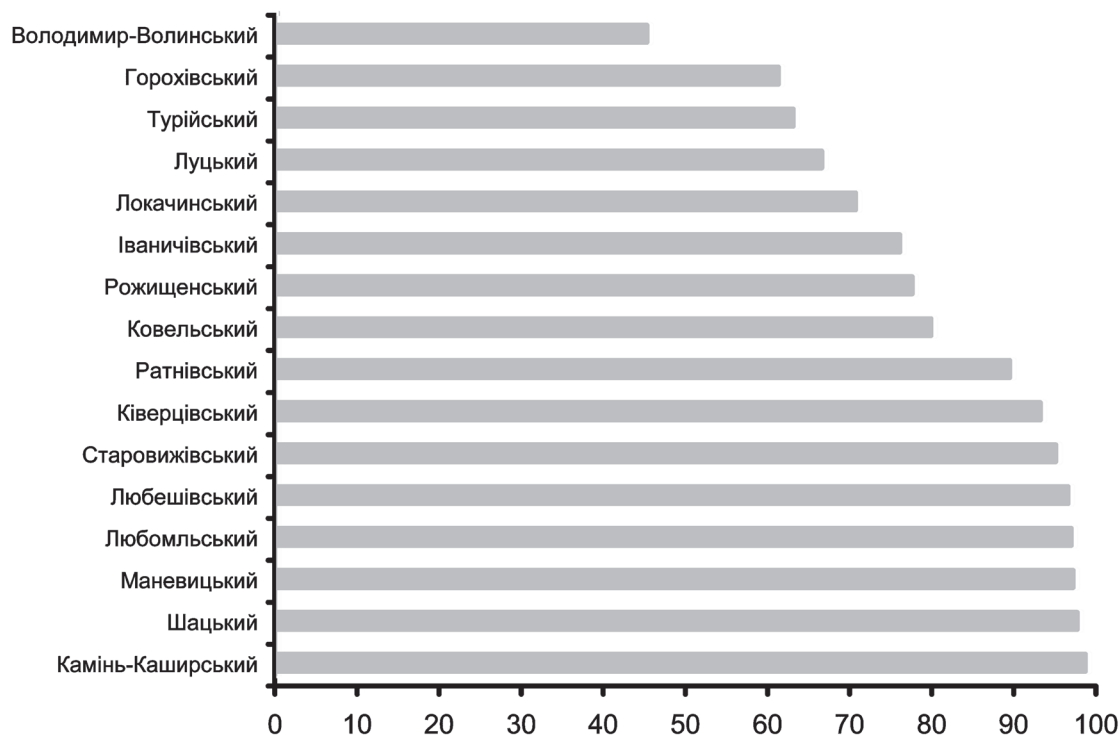
Домінує, за кількісними показниками виробництва, становище особистих селянських господарств пояснюється, насамперед, соціально-економічними чинниками. Зокрема, кількість сільського населення становить 512,7 тис. чол., або 49,5 % від загальної його чисельності.

За статистичними даними сільськогосподарські угіддя ОСГ складаються з ріллі — 80 %, сіножатей і пасовищ — 19,2 %, решта — багаторічні насадження. Однак поділяємо думку про те, що: «...земля — це лише один з виробничих ресурсів або просторова база для ведення певного виду виробництва [2, с. 9]. Середній розмір землі на 1 домогосподарство — 1,61 га. За оцінкою членів господарств якість землі помітно відрізняється, зокрема 23,3 % вважають її доброю, інші 67,8 % — середньою, а решта 8,9 % — поганою. Причому ця оцінка майже не відрізняється залежно від розміру земельної ділянки. Виробничий потенціал ОСГ базується на утриманні великої кількості худоби і домашньої птиці. Зокрема, вони мають 150 тис. гол. великої рогатої худоби, або 54,7 % від

загальної кількості у всіх категоріях господарств, 109,5 тис. корів, або 66,8 %, і 264 тис. свиней, що становить 73,1 %. Проте варто зазначити, що в цих господарствах присутній і технічний ресурс. На кожні 1000 га ріллі припадає 29 тракторів, а на 1,0 тис. зернових (без кукурудзи) — 15 комбайнів. Якби не технічний стан цієї техніки, яка вже вичерпала свої можливості, можна було вважати, що техніка є.

Зазначені ресурси разом з іншими природними факторами обумовлюють і використання наявних угідь, орієнтуючи його, з одного боку, на групу зернових культур — 41,3 % зайнятої площі, технічні — 6,4, картоплю — 27,6 та кормові культури — 21,2 %. Велику рогату худобу в області утримують близько 66 % господарств, корів — 64 %, а свиней — 80 %. У розрахунку на кожні 10 домогосподарств припадає: великої рогатої худоби — 8,9 гол., корів — 6,9 і свиней — 14,1 гол.

Малоземелля, характерне для всіх областей Західного Полісся, зумовлює ту обставину, що 52,5 % домогосподарств використовують земельні ділянки для вирощування продукції лише для власних потреб, а 46,8 % для часткового продажу. Переконливим у цьому відношенні може бути і баланс зерна 2006 р. Не беручи до уваги наявних запасів на кінець року (190 тис. т), загальний обсяг усіх надходжень становив 469,6 тис. т, з них було витрачено на посів — 8,8 %, на корм худобі та птиці — 53,7, на споживання — 34,5 і лише 10 % зернопродукції було продано закупівельним організаціям, на ринку, включаючи вивезення за межі регіону.

Питома вага господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства, %

Можна вважати, що сільське населення виявилось не готовим до структурних змін у виробництві реформованих сільськогосподарських підприємств і втрати робочих місць. Внаслідок цього сформувався переважно споживацький характер виробництва, а отже, можна поставити під сумнів очікування того, що господарюючі фізичні особи, переважно літнього і похилого віку, зможуть застосувати щось відмінне від рутинної ручної праці як нині, так і у ближчій перспективі.

За офіційними даними, у 2006 р. 40,5 % домогосподарств обробляли землю вручну і кіньми, а 36,2 % як вручну і кіньми, так і тракторами. Відповідно до цього здійснювались і заходи щодо ефективного ведення сільського господарства. Так, районвані сорти сільськогосподарських рослин застосовували лише 51 % господарств, вапнування ґрунту — 13,9 %, штучне запліднення тварин — 26,1 %, санітарний контроль за якістю молока — 40,7 % і т. д.

Базуючись на дрібновласницькому земельному наділі присадибне (здебільшого підсобне) селянське господарство було і залишається альтернативним джерелом доходу сільських жителів, формою подолання бідності, у тому числі за рахунок різних видів підприємницької, трудової діяльності, не пов'язаної з офіційною трудовою участю.

Зауважимо, що тип поселення багато в чому визначає тип діяльності, яким може займатися людина [3, с. 81]. На наш погляд, можливість тієї чи іншої діяльності може впливати на тип поселення (наприклад, зелений туризм) і розселення. Але у всіх ви-

падках подальший розвиток села маловірогідний без відповідної участі держави. За інших умов, цей сектор виробництва продукції залишатиметься поза процесом його капіталізації, ресурсозбереження і конкурентоспроможності.

Висновки. За результатами досліджень сутності соціально-економічного стану основних секторів аграрної сфери економіки в зоні Полісся з'ясовано, що розвиток сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств відбувається в напрямі скотарсько-зернового типу спеціалізації.

З позицій економічної ефективності, в умовах малоземелля і підсобного типу виробництва можна вважати суперечливою орієнтацію домогосподарств на високотехнологічне зернове господарство.

Логічно припустити, що ринкові умови обумовлюють необхідність прискореного переходу на шлях виробничої кооперації в частині спільного обробітку землі, використання техніки та збуту виробленої продукції із застосуванням маркетингових методів дослідження ринку та системи управління якістю продукції.

Список літератури

1. Рябоконт В.П. Відродження українського села — пріоритетний напрям аграрної політики держави // Економіка АПК. — 2007. — № 12. — С. 3—7.
2. Макаренко П.М. Методологічні аспекти функціонування господарств населення // Економіка АПК. — 2005. — № 12 — С. 8—11.
3. Долинський С.В. Соціально-поселенська структура села // Агроінком. — 2006. № 9—10. — С. 78—82.

УДК 631.115.1

О.О. Гуцаленко,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ФЕРМЕРСТВО

Сучасний стан світової економіки характеризується інтеграцією та світовою глобалізацією. Кожна країна, незалежно від бажання, певною мірою підпорядковується правилам світових організацій. Небажання вступу до цих організацій або їх ігнорування призводить до витіснення з арени міжнародної торгівлі та, як наслідок, відставання в економічному й соціальному розвитку.

Одна із найвпливовіших організацій Європи, що впевнено тримає свої позиції, — Європейський Союз, розширила членство від 6 країн до 25 і впритул наблизилася до України. Наш сусід і торговельний партнер Польща стала членом даного угруповання. Метою нашої країни також є вступ до цієї організа-

ції. Але для цього необхідне ретельне дослідження всіх аспектів входження в ЄС країни, особливо стосовно сільського господарства, та її невід'ємної складової — фермерства. Україна вважалася житницею Європи, тому слід докласти максимум зусиль для підтримання даного статусу.

Г.В. Спаський стверджує, що в країнах ЄС запроваджена європейська модель, яка базується на малих і середніх сімейних фермерських господарствах. З цього приводу Польща може бути яскравим прикладом, оскільки 50,2 % територій країни становлять сільськогосподарські угіддя, які за площею тотожні 13 % аналогічних земель 15 країн ЄС. Частка індивідуальних господарств Польщі при цьому дорівнює

84,6 % загальної сільськогосподарської площі, або 14 млн га, що є наслідками багатовікової традиції. Навіть при масовій колективізації наділи залишалися у користуванні так названих фермерів. Починаючи з 1990 року, в процесі приватизації державні сільськогосподарські підприємства перейшли у приватну власність, переважно у формі оренди. Поступово розпочалося зменшення кількості сільських господарств за рахунок середніх, натомість почала збільшуватися кількість малих і великих господарств.

Згідно з даними Міністерства сільського господарства і розвитку села Польщі, кількість індивідуальних господарств у 2004 році становила 1852 тис. Середній розмір їх — 7,5 га, однак значно коливається по регіонах: від 3,3 га на півдні до 20 га на північному заході. Наприклад, в ЄС цей показник дорівнює 18,6 га.

З даних таблиці видно, що хоча кількість сільських господарств площею понад 10 га має лише 20,1 %, але їм належить 60,8 % площі угідь. Політики багатьох європейських країн зрозуміли, що сімейне селянське господарство ще не скоро стане основним сільськогосподарським товаровиробником. Тому поряд з їх підтримкою за відповідними програмами вдаються до заходів щодо адаптації трансформованих підприємств у нову господарську систему. Навіть перед такою країною як Польща, з її тривалою традицією існування родинних господарств, постала проблема адаптації великомасштабних підприємств суспільного сектору. Здебільшого трансформація сільськогосподарських підприємств не супроводжувалась їх повною ліквідацією. Наприклад, вони були перетворені у виробничі кооперативи (Угорщина) та сільськогосподарські компанії з кооперативним статусом (НДР). У Польщі було дозволено навіть іноземним юридичним і фізичним особам орендувати державні та колективні підприємства, хоча їхня частка була незначною.

Незважаючи на підтримку з боку держави, а також регулювання як виробництва, так і відносин, було складно досягти високого рівня прибутковості сільськогосподарських товаровиробників за наявності структурних і виробничих проблем. Наприкінці 90-х років вартість експортних субсидій ЄС перевищила 80 %, або близько 46 млн дол. США світових. Тому було запропоновано й схвалено на засіданні

Ради ЄС прийняття рішення про перехід від цінової підтримки сільськогосподарської продукції до прямих виплат із докорінною зміною системи контролю виробництва. Саме тому для одержання допомоги із бюджету САП ЄС фермерам та іншим сільськогосподарським товаровиробникам необхідно дотримувати встановлених правил і подавати завчасно звіти про виробництво продукції.

Більшість поляків переконана, що без підтримки з боку ЄС сільське господарство виходило б на нулі. Саме тому детальніше розглянемо даний аспект, вагому частку якого займає субсидування. Завдяки гнучкому механізму переваг (субсидії, дотації) та стримувань (квоти), що застосовують із боку ЄС, сільськогосподарські товаровиробники Польщі стали успішними й конкурентоспроможними на ринку Світової організації торгівлі (СОТ).

Значну допомогу польські фермери одержують від Агенції реструктуризації та модернізації сільського господарства, яка надає підтримку селянам, переробним підприємствам і сільським жителям через доплати на покриття відсотків, виплат на сільськогосподарські угіддя, реалізації Плану розвитку сільських районів. Про її дієвість свідчать такі показники: починаючи з 2004 року на розгляд було подано 1,4 млн заявок на субсидії, у 2005 — 1,56 млн, 2006-му — 1,47 млн.

Ставка субсидії коливається від 125 до 250 євро і більше на 1 га землі залежно від вирощуваної сільгоспвиробником культури. Але її можна одержати навіть не виробляючи продукцію, наприклад, доглядаючи ліс. Цукровиробництво, навпаки, обмежується встановленими квотами, оскільки на території ЄС воно високоприбуткове. Привертає увагу той факт, що перевиробництво тієї чи іншої продукції спричиняє не одержання додаткового доходу, а значні витрати сільськогосподарського товаровиробника. Саме тому європейські фермери дотримують встановлених кількісних меж.

Однією із найглобальніших проблем людства є екологічна. Не дивно, що одне з найбільших об'єднань у світі приділяє їй значну увагу. Не залишились осторонь і європейські фермери. Так, на вирощування сільськогосподарських культур для виробництва біопалива 2006 року із бюджету ЄС було виділено 90 млн євро. Заінтересованість фермерів у

Таблиця

Структура індивідуальних сільських господарств Польщі, 2004 р.

Розмір господарства, га	Кількість, %	Площа с.-г. угідь, %
1—2	26,1	4,9
2—5	32,1	13,8
5—10	21,7	20,6
10—15	9,6	15,3
15 і більше	10,5	45,5

вирощуванні таких культур можна спостерігати починаючи з 2004 року, коли було введено схему субсидій. Так, розмір посівів так званих «енергетичних» культур становив: у 2004 році — 0,31 млн га, 2006 — 1,23, у 2007 році — 2,84 млн га. При максимальному розмірі субсидованої площі посівів 2 млн га субсидії одержували усі фермери, що вирощували енергетичні культури, особливо ріпак. Її розмір становив 45 євро/га. Але через перевищення максимально допустимого рівня посівних площ у 2007 р. виплачувалося лише за 70 % субсидованої площі, порівняно з 100 % минулого року. Ці субсидії одержуватимуть ті, хто уклав угоду з покупцем або переробником сировини із підтвердженням про подальшу переробку у відповідний вид біопалива.

Висновок. Фермери є невід'ємною частиною сільськогосподарського товаровиробництва. І при

застосуванні правильних підходів як із боку держави, так і з боку ЄС, можливо одержати значні результати, які, в свою чергу, сприятимуть поліпшенню рівня життя сільського населення та економіки в цілому.

Список літератури

1. Сельское хозяйство и пищевая промышленность в Польше / Министерство сельского хозяйства и развития села. Коллективная работа. — Варшава, «Триада», 2005. — 80 с.
2. Польща твій діловий партнер / Міністерство економіки. Департамент міжнародного двостороннього співробітництва. Інститут кон'юнктури і цін зовнішньої торгівлі. — Варшава 2005. — 181 с.
3. Губені Ю.Е. Аграрна реформа у Чеській Республіці: від «оксамитової» революції до європейської інтеграції. Приклад гідний наслідування. — Львів: Українські технології, 2001. — 364 с.

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

УДК 001.891.3: 338.24: [631+504.6]

О.В. Ковальова,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-СПРЯМОВАНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Стурбованість громадськості розвинених індустріалізованих країн проблемами довкілля в 60–70-ті роки минулого століття вилилась у безпрецедентно широкомасштабний глобальний рух на захист навколишнього природного середовища. Нині цей рух репрезентовано численними урядами, громадськими, науковими, просвітницькими та іншими організаціями локального, національного й міжнародного рівнів. Це, передусім, структури, що діють у складі ООН: Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП); Комісія зі сталого розвитку, Комітет з нових та відновлювальних джерел енергії та Комітет по природних ресурсах (діють у складі Економічної і Соціальної Ради ООН), Конференції ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД); Глобальний екологічний фонд, Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) тощо.

Важливу роль відіграють Агентства із захисту навколишнього середовища США (Environmental Protection Agency) та Європи (European Environment Agency), екологічні ініціативи Світового банку, Міжнародна Коаліція сталого виробництва і споживання (International Coalition for Sustainable production and Consumption), Світова Рада бізнесу з питань сталого розвитку (World Business Council for Sustainable Development), Міжнародний Союз сільськогосподарських бюро (Commonwealth Agricultural Bureau International) тощо.

Домінуючою теорією розвитку глобального суспільства є нині теорія сталого розвитку (Sustainable Development), що передбачає гармонізацію економічної, соціальної та екологічної складових життєдіяльності людства і такий розвиток суспільства, що забезпечуючи матеріальні й духовні потреби ни-

нішнього покоління, не позбавляє можливості прийдешні покоління задовольняти власні матеріальні та духовні потреби.

З виходом у 1962 р. в США книги Рейчел Карсон «Безмовна весна» [1], в якій описувалися катастрофічні наслідки застосування гербіцидів, сільськогосподарське виробництво посіло провідні позиції в зоні уваги захисників довкілля. Згодом, у межах теорії сталого розвитку, екологічні аспекти сільськогосподарської діяльності інтегрувалися з економічними та соціальними.

Україна приєдналася до світової спільноти і в національному нормативно-правовому полі передбачила основні положення сталого розвитку. Питання сільськогосподарського виробництва у ньому також законодавчо відображені, зокрема в Основних напрямках державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [2], у Комплексній програмі реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі на 2003-2015 роки [3], Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року [4].

Проте реальний стан екологічної компоненти сільськогосподарського виробництва вимагає негайних практичних дій із впровадження положень, зафіксованих у нормативно-правовому полі. Так, за даними Уповноваженого з прав людини, відносно чисті землі становлять 7 % території України (заповідники і національні парки), умовно чисті — 8, мало забруднені — 15, забруднені — 40, дуже забруднені — 30 і зона екологічної катастрофи — приблизно 1 % [5]. При тому, що землі сільськогосподарського призначення займають 71 % всієї території країни [6]. Це підтверджує гостру необхідність врегулювання сільськогосподарської діяльності в Україні за принципами сталого розвитку.

Основою системи регулювання є методи, що відповідають обраному принципів побудови системи управління — централізації або децентралізації. Необхідність переорієнтування галузевої аграрної політики на комплексну, що крім виробничих та економічних аспектів враховує також соціальні й екологічні, вимагає конвергенції управлінських функцій щодо означених проблем в єдиній керуючій структурі та розробки єдиного підходу до прийняття управлінських рішень в умовах багатовекторності в розвитку аграрної сфери. Питання доцільності поєднання принципів централізації і децентралізації в управлінні національною економікою сільськогосподарства й аграрним природокористуванням широко висвітлюються в працях П.Т. Саблука, І.І. Лукінова, В.В. Юрчишина [7, с. 39-45], М.Ф. Кропивка [8], Д.Ф. Крисанова [9, с.69], О.М. Царенка

[10, с.133-167], О.М. Могильного [11] О.Г. Мордвінова [12] та ін.

Проте проблеми розробки єдиного теоретико-методологічного підходу до формування системи регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва в сукупності його екологічної, виробничої, соціальної та економічної компонент, не знайшли достатнього висвітлення у вітчизняних наукових дослідженнях, що й обумовило напрям та мету статті.

Актуалізація екологічних питань сільськогосподарської діяльності вимагає нових підходів до дефініції тієї характеристики процесу аграрного виробництва, що визначає його вплив на навколишнє природне середовище.

У сучасній вітчизняній науці для цього застосовуються поняття «екологічна безпека сільськогосподарського виробництва» [13, с.88], «екологічнобезпечне сільськогосподарське виробництво» [9, с.36], які є достатньо звуженими й охоплюють лише зовнішні екологічні ефекти діяльності суб'єктів галузі, відокремлюючи їх від економічних і соціальних.

Розширюють попередні визначення такі категорії як «еколого-орієнтоване сільське господарство», «екологічно-орієнтовані технології сільськогосподарського виробництва» [14, с.88], що вказують на філософію здійснення сільськогосподарської діяльності стосовно навколишнього природного середовища. Однак сутність характеристики «орієнтований» має невизначений і необов'язковий характер.

Недоліки наведених визначень можливо усунути за умови введення терміна «еколого-спрямоване сільськогосподарське виробництво», що містить чітке формулювання напрямку розвитку галузі та характеризує його взаємовідносини з довкіллям. Першоосновою діяльності в сільському господарстві є забезпечення попиту ринку на продовольство і сировину. Однак у процесі руху відповідно до цього вектора виникають побічні ефекти — виснаження, деградація, забруднення природних ресурсів та, можливо, одержання низькоякісної сільськогосподарської продукції, що в сукупності знижує якість життя населення території розташування суб'єкта сільськогосподарської діяльності та споживачів продуктів харчування. Саме тому постає поняття екологічної спрямованості, що означає рух по вектору забезпечення продовольчої безпеки з такими екологічними обмеженнями, які сприяють розвиткові галузі та сільських територій за принципами сталого розвитку, й поєднує в собі економічну, виробничу, соціальну та екологічну складові.

Отже, еколого-спрямоване сільськогосподарське виробництво — господарська діяльність, кінцева мета якої — одержання прибутку — досягається через задоволення попиту в екологічно чистій та безпечній продукції на ринку продовольства і сировини за одночасного зменшення тиску на довкілля

сільської території та сприяння її сталому розвитку. Концепція еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва відповідає принципам 2–8 Стокгольмської Декларації із довкілля людини [15]; принципам 3–4 і 8 Ріо-де-Жанейрської декларації із навколишнього середовища і розвитку [16] та рішенням, закріпленим в Йоганнесбурзькій декларації із сталого розвитку [3]).

Система регулювання сільськогосподарського виробництва має містити кілька необхідних елементів. Першим і основним є режим управління, який визначається певним переліком методів, що застосовуються до об'єкта управління. Нагадаємо, що «жорсткому» управлінню відповідають переважно адміністративні й частина економічних методів. До адміністративних належать встановлення норм, нормативів і стандартів, розробка інструкцій, ліцензування й видача дозволів, лімітування і квотування тощо. Серед економічних до режиму «жорсткого» управління належать контрольні економічні методи та методи негативного економічного стимулювання: платежі за користування, забруднення й погіршення природних ресурсів, санкції за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та сільського господарства, податки, визначення вартості екологічних збитків тощо.

«М'який» режим управління ґрунтується переважно на ринкових і частині економічних методів (позитивного стимулювання й відновлювальних). Різноманітні доплати, дотації та субсидії на виробництво екологічно чистої й безпечної продукції, стимулювання впровадження інноваційних технологій з урахуванням екологічних обмежень, податкові та кредитні пільги тощо належать до економічних методів «м'якого» режиму управління. До ринкових «м'яких» методів відносять формування ринків екологічних послуг і товарів, природних ресурсів, торгівлю квотами на забруднення тощо.

Зауважимо, що в статті не розглядаються у складі режимів управління методи, застосовувані незалежно від обраного режиму – інформаційні, соціально-психологічні, наукові тощо. Наочно умовне співвідношення застосовуваних методів управління в межах певного режиму представлено на рис. 1.

Як відомо, методи управління застосовуються певними суб'єктами. Для абстрагування від реально існуючих численних органів управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом другою компонентою нашого теоретико-методологічного підходу розглядатимемо суспільні рівні прийняття управлінського рішення. У таблиці співвіднесено суб'єкти управління із суспільним рівнем прийняття управлінського рішення.

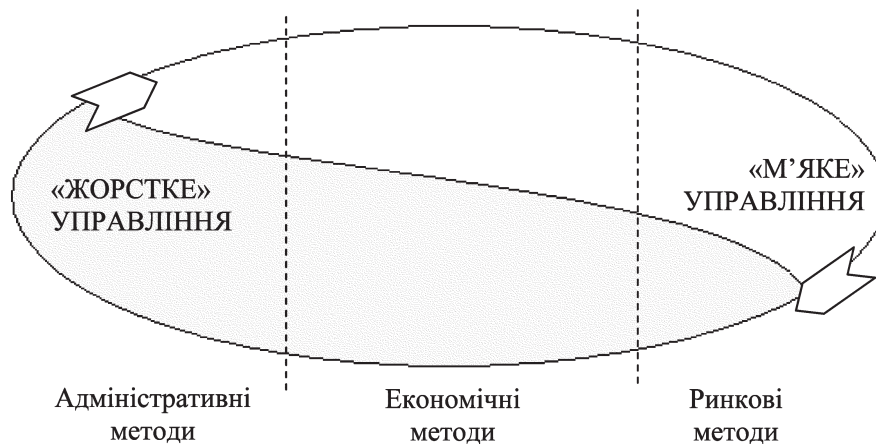

Рис. 1. Характеристика режимів управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом

Таблиця

Взаємозв'язок суб'єктів управління та застосовуваних ними режимів управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом

Суб'єкти управління	Суспільний рівень прийняття управлінського рішення	Режим управління
Державні структури (централізоване управління)	Державний	«Жорсткий»
Органи місцевого самоврядування (децентралізоване управління)	Територіальний	«М'який»
Громадські організації (децентралізоване управління)	Громадський	«М'який»
Органи господарського управління (децентралізоване управління)	Господарський	«Жорсткий» щодо внутрішньоорганізаційних сторін діяльності. «М'який» на макро- та мезорівнях

До системи управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом входять державні структури, органи місцевого самоврядування, громадські професійні організації та товариства споживачів органічної продукції, а також органи господарського управління. Однак наявність великої кількості зацікавлених сторін загрожує незгодженістю дій, конфліктами між ними і навіть конфронтацією, знижує ефективність через нескоординоване у часі та просторі спрямування зусиль, що вимагає упорядкування певним чином розподілу повноважень між суспільними рівнями управління.

Третьою компонентою нашого підходу має стати фінансування, а саме розподіл витрат на реалізацію прийнятих рішень між суспільними рівнями прийняття управлінських рішень.

Оскільки еколого-спрямоване сільськогосподарське виробництво тісно пов'язане з економічною, продовольчою та екологічною безпекою, то критерієм визначення рівня прийняття управлінського рішення щодо розвитку цього сектору економіки має бути рівень безпеки за рахунок реалізації цього рішення. Ідея тотожності рівня безпеки та суспільного рівня прийняття управлінського рішення у сфері контрольно-інспекційної діяльності в аграрному секторі розроблена академіком М.Ф. Кропивком у Концепції реформування управління аграрним сектором [17, с.33–35], яку, на наш погляд, слід допо-

внити компонентами рівня фінансування й режиму управління.

На рис. 2 відображено теоретико-методологічний підхід до визначення суспільного рівня прийняття управлінських рішень, а отже — й до розподілу повноважень між ними та набору методів управління, що теоретично доцільно застосовувати в процесі реалізації цих рішень. Сутність даного підходу полягає в теоретичному зіставленні за критерієм тотожності: суспільного рівня прийняття управлінського рішення щодо розвитку еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва рівню безпеки (економічної, продовольчої або екологічної за специфікою вирішуваного питання та найвищим з рівнів безпеки), який забезпечується в результаті реалізації цих рішень, часткам фінансування реалізації таких рішень відповідно до суспільних рівнів прийняття рішень, а також умовному співвідношенню обсягів методів, що застосовуються в межах «жорсткого» або «м'якого» режимів управління.

Розташування вісей на рис. 2 відображує теоретичні аспекти пропонованого підходу:

1) суспільний рівень прийняття управлінського рішення підвищується (від господарського до державного) при зростанні рівня безпеки (пряма залежність);

2) при зростанні рівня безпеки обсяги фінансування із децентралізованих джерел зменшуються (зворотна залежність), а з централізованих — зростають;

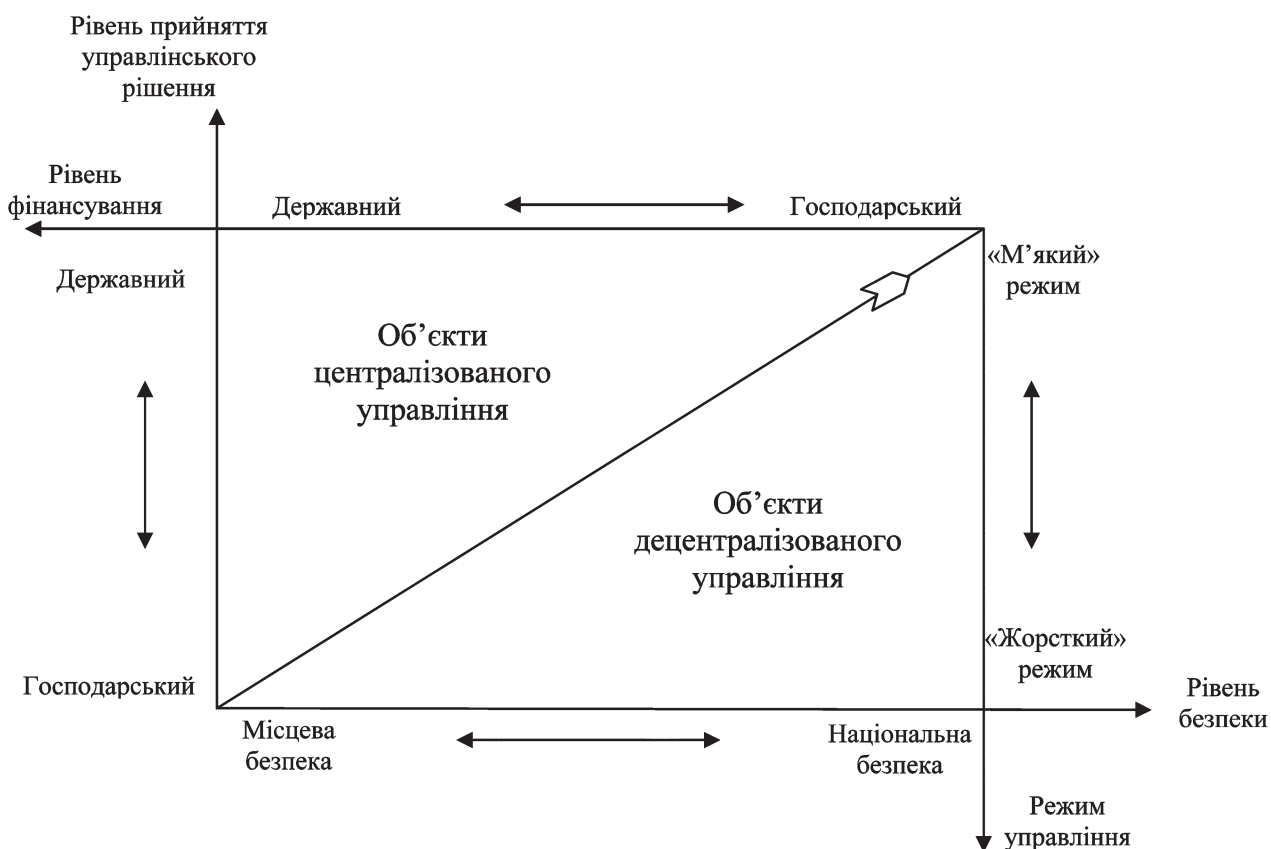
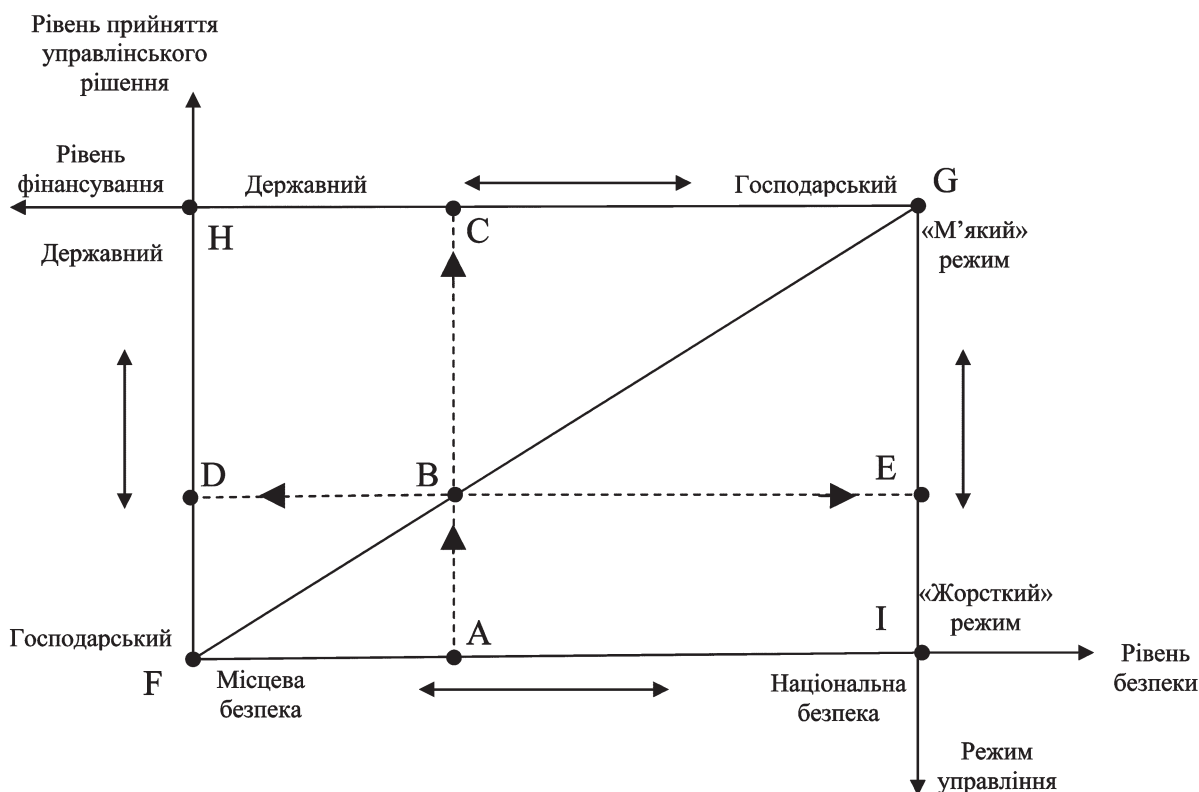

Рис. 2. Теоретико-методологічний підхід до формування системи регулювання еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом

Рис.3. Визначення режиму управління відповідно до формування системи регулювання еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом

3) при підвищенні рівня безпеки зменшуються обсяги застосування методів «м'якого» режиму управління (зворотна залежність) і відповідно зростає частка методів «жорсткого» режиму;

4) чим вище рівень прийняття рішення, тим менші умовні обсяги застосування методів «м'якого» режиму (зворотна залежність): господарському рівню управління відповідає переважне застосування методів «м'якого» управління, тоді як державному — «жорсткого»;

5) при зростанні частки методів «жорсткого» управління зростають обсяги централізованого (державного) фінансування (пряма залежність): застосуванню методів «м'якого» управління відповідає децентралізоване фінансування, тоді як методи «жорсткого» режиму фінансуються централізовано.

Можливість наочного теоретичного узгодження чотирьох компонент пропонуваного теоретико-методологічного підходу відображено на рис. 3.

На вісі елемента безпеки FI відмічається необхідна точка, яка відповідає рівню безпеки (точка A). Визначення рівня безпеки в цій моделі є деякою мірою суб'єктивним фактором. Від точки A до лінії тотожності FG проводять перпендикуляр і відкладають точку B, від якої до вісей рівня фінансування, суспільного рівня прийняття управлінського рішення та режиму управління проводять перпендикуляри. Точки їх перетину з вісями й визначають шукані параметри. Так, за рівня безпеки FA, наближеного

до місцевого, рівень прийняття управлінського рішення відповідає позиції FD (місцевому). Відповідно фінансування реалізації управлінських рішень щодо рівня безпеки FA в обсягах CG здійснюється за рахунок децентралізованих джерел, а сума, що залишилася, фінансується в обсягах HC з централізованого (Державного) бюджету. Проекція IE відрізка AB на вісь режиму управління IG визначає умовні обсяги методів «жорсткого» режиму управління, що мають застосовуватися в процесі реалізації рішень щодо рівня безпеки FA. Відповідно в обсягах EG мають застосовуватись методи «м'якого» управління.

Зауважимо, що вихідною позицією висвітленого теоретико-методологічного підходу може бути тільки рівень безпеки. Не можна, наприклад, визначати виходячи з точки на вісі рівня фінансування рівень безпеки, що відповідає певному управлінському рішенню.

Система регулювання еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом характеризуватися змінною залежно від рівня безпеки вирішуваної проблеми сукупністю методів управління, належних до «м'якого» та «жорсткого» режимів.

Висновки. Пропонований підхід дає змогу на єдиній теоретичній основі сформулювати систему регулювання розвитку еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, поєднавши його виробничу, економічну, соціальну й економічну компоненти. Методологічно цей підхід може стати осно-

вою для побудови системи управління аграрним сектором в частині формування функціональних напрямів і створення ефективного комплексу методів управління. Застосування запропонованого теоретико-методологічного підходу дасть змогу адаптувати існуючу систему управління аграрним сектором до нових світових вимог у сфері сільськогосподарської діяльності.

Список літератури

1. Carson Rachel. Silent Spring. — New York: Fawcett Crest, 1964. — 304 p.
2. Основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98 ВР // <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 // <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєко-систем в Україні на період до 2025 року: Наказ Міністерства аграрної політики України від 20.08.2003 № 280 // <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Право на безпечне довкілля для життя і здоров'я людини // Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні» за період з 14 квітня 1998 р. по 31 грудня 1999 р. // http://www.ombudsman.kiev.ua/d_06_5.htm
6. Всього сільськогосподарських земель, які входять до адміністративно-територіальних одиниць, станом 01.01.2007 року (за даними Державного земельного кадастру України) // <http://www.minagro.gov.ua/page/?4546> — Заголовок з титул. екрану
7. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П.Т. Саблук, І.І. Лукінов, В.В. Юрчишин та ін. — К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1996. — 664 с.
8. Кропивко М.Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матер. Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників. Редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. — с.120-123.
9. Крисанов Д.Ф. Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації. — К.: Ін-т економіки НАН України, 1998. — 235 с.
10. Царенко О. М., Щербань В. П., Тархов П. В. Економіка та менеджмент екологізації АПК. — Суми: Ун. книга, 2002. — 256 с.
11. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.
12. Мордвінов О.Г. Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації: Моногр. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 344.
13. Економічний довідник аграрника / В.І. Дробот, Г.І. Зуб, М.П. Кононенко та ін. / За ред. Ю.Я. Лузана, П.Т. Саблука. — К.: «Преса України», 2003. — 800 с.
14. Збереження біорізноманіття у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю. Метод. рек. щодо збереження біорізноманіття та охорони земель, пов'язаних із сільськогосп. діяльн. / Соломаха В.А., Малієнко А.М., Мовчан Я.І. та ін. — К.: Центр навч. літ-ри, 2005. — 123 с.
15. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment/ (Stockholm, 16 June 1972) — UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1 (UN Pub. E. 73, II.A.14) (1973). // <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>
16. Rio Declaration on Environment and Development // Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). Annex I — A/CONF.151/26 (Vol. I) // <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>
17. Концепція реформування управління аграрним сектором (видання третє, доповнене) / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Ф. Кропивко та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 64 с.

УДК 631.11:303.4.002

С.М. Судомир,

аспірант,

Національний аграрний університет

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТА ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Формування потенційних можливостей організаційно-правових структур є метою й системно-комплексним процесом забезпечення динамічного розвитку підприємств. Це дві взаємодіючі складові, які в своїй єдності та збалансованості сприяють реалізації цільової спрямованості управління потенціалом. Основою їх є стратегії та комплексні програми розвитку суб'єктів господарювання.

Динамічний розвиток підприємств може здійснюватися згідно із запропонованою нами моделю

(рис.). Послідовність її реалізації забезпечується шляхом формування підсистем інформаційного забезпечення, контролінгу, цільової спрямованості функціональних дій та виявлення особливостей кожного етапу. Змістовна сторона етапів визначається рівнем економічного розвитку підприємств, стадіями їх життєвого циклу, а також здатністю системи менеджменту проводити певні зміни.

Розробка й обґрунтування загальної стратегії, а також портфеля стратегій — це об'єктивна необхід-

Модель динамічного розвитку підприємства

ність, яка дозволяє більш зважено й раціонально підійти до вибору управлінських рішень щодо визначення основних напрямів розвитку підприємств і механізмів їх реалізації. На основі результатів нашого дослідження виділено три групи підприємств:

- з низьким рівнем економічного розвитку, які знаходяться в зоні критичного і катастрофічного ризику;
- з допустимою мінімальною величиною прибутку в зоні допустимого ризику;

економічно сильні сільськогосподарські підприємства.

Для виходу із кризових ситуацій та забезпечення стратегії динамічного розвитку підприємств нами розроблена система заходів організаційно-економічного та соціально-психологічного спря-

мування, а також запропонована система стратегій (табл.).

Для обґрунтування рішень щодо подальшого розвитку підприємств нами оптимізована структура ринків сільськогосподарської продукції на основі економіко-математичного моделювання. При цьому враховано, що методологічною основою дослідження факторів маркетингового середовища на збільшення обсягів реалізації є системний підхід, методи й моделі математичного програмування, статистичного аналізу, врахування факторів невизначеності та неоднозначності вхідної інформації. Інструментом виконання маркетингових досліджень має стати автоматизована система моніторингу й оптимізації ринків окремих видів сільськогосподарської продукції.

Стратегії сільськогосподарських підприємств залежно від рівня їх розвитку та зон ризику

Рівень економічного розвитку підприємств	Зона ризику	Запропоновані стратегії	Механізми та потенціал реалізації стратегій
Збиткові (1 група підприємств)	Критично-катастрофічна	Стратегія виживання Стратегія оптимізації витрат Стратегія агресивності Стратегія різноманітності та удосконалення виробництва Стратегія вибіркового скорочення	<i>Потенціал системи</i> Ощадливі технології та система технічних засобів виробництва <i>Механізми реалізації стратегій</i> 1. Державна підтримка: дотації, субсидії, пільгове оподаткування, компенсація по довгостроковим кредитам 2. Подальша реструктуризація підприємств: створення кооперативів, укрупнення 3. Розвиток тваринництва 4. Реорганізація системи управління
З нульовою точкою рентабельності, з невеликою прибутковістю	Зона обережного ризику	Стратегія удосконалення товару Стратегія інтенсифікації комерційних зусиль Стратегія максимізації поточного прибутку Стратегія диверсифікації Стратегія збалансованого розвитку рослинництва і тваринництва Традиційна стратегія	<i>Потенціал системи</i> Система технологій і технічних засобів, спрямованих на забезпечення врожайності середнього рівня використання потенційних можливостей сорту <i>Механізми реалізації стратегій</i> 1. Державна підтримка: компенсація по довгостроковим кредитам; підтримка інноваційних напрямів розвитку 2. Зміна організаційних форм господарювання 3. Розвиток внутрішньо-господарських економічних відносин 4. Розвиток вертикальної інтеграції
Економічно сильні господарства	Безризикова зона або песимістичного ризику	Стратегія якості товару Стратегія розширення географічних сегментів ринку Стратегія інтенсивного зростання Стратегія цінових уступок Стратегія конкуренції та диверсифікації	<i>Потенціал системи</i> Система інтенсивних технологій та прогресивних машин, спрямованих на максимальне використання потенційних можливостей сорту. <i>Механізми реалізації стратегій</i> Механізми розвиваючого маркетингу Механізми забезпечення іміджу фірми Механізми соціально-етичного маркетингу Розвиток контролінгової діяльності Формування систем та структур управління маркетингово-логістичного спрямування

Список літератури

- Гудзинський О.Д., Судомир С.М. Методологічні аспекти формування потенціалу, адекватного стратегічному розвитку підприємств // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Вип. 1 (39). — Миколаїв: МДАУ, 2007. — С. 3—7.
- Судомир С.М. Економічний ризик та методи його вимірювання. Опорний конспект лекцій. — Бережани: Центр «Нововведення», 2005. — 80 с.
- Судомир С.М. Опорний конспект лекцій з економічного обґрунтування господарських рішень. — Бережани: Центр «Нововведення», 2005. — 82 с.

УДК 347.724: 330.111.62

Л.М. Пронько,

здобувач,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УПРАВЛІННЯ ВЛАСНІСТЮ В ТОВАРИСТВАХ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Розвиток управління, як науки, відбувався протягом кількох століть. Найбільше уваги йому було приділено у другій половині ХХ ст., що привело до виникнення різноманітних теорій з різноплановими підходами (дослідження управління, теорія загальних систем, теорія стратегічного управління,

теорія людських відносин (біхевіористична теорія). Менеджмент, який спочатку існував як практика управління, почав розвиватися на основі відображення проблем і результатів досліджень [4].

Характерними рисами менеджменту кінця ХХ і початку ХХІ ст. є усвідомлення значення матері-

альної й технічної бази сучасного виробництва та послуг (посилився вплив технічного прогресу, підвищилася роль продуктивності праці та якості продукції в конкурентній боротьбі), посилення уваги до організаційної культури й демократизації управління на підприємстві, зростання ролі соціально-економічної політики менеджменту для підвищення прибутковості підприємств і доходів працівників. Щодо практичної сторони розвитку сучасного менеджменту в аграрних підприємствах, то слід зазначити, що тут досить повільно застосовуються нові методи управління.

Методологічним засадам менеджменту перехідного й пореформеного періоду в аграрній сфері економіки України і проблемам управління в різних організаційно-правових формуваннях ринкового типу присвячені наукові праці П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка, В.П. Немчука, В.А. Пуліма, В.В. Россохи та ін. Проте, на наш погляд, недостатньо висвітлені питання управління в поширених нині у сільському господарстві товариствах з обмеженою відповідальністю, що є метою статті.

Згідно із Законом України «Про господарські товариства» [6], вищим органом управління в ТОВ є загальні збори учасників, які вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що мають у сукупності більше 60 % голосів. Кількість голосів учасників пропорційна розміру їхніх часток у статутному фонді ТОВ. Законом встановлено мінімум обмежень щодо можливості стати учасником ТОВ, а також те, що учасник ТОВ не зобов'язаний брати участь в його діяльності.

Управління поточною господарською діяльністю й виконання рішень зборів учасників здійснюється дирекцією товариства, яка призначається зборами учасників. Дирекцію очолює генеральний директор ТОВ. Подальша діяльність керівника регламентується Статутом товариства, що затверджується загальними зборами, де визначено права, обов'язки та відповідальність керівника.

Майнові й управлінські відносини у створених товариствах відокремлені від трудових. Це означає, що засновник товариства не зобов'язаний бути його працівником, хоча має таку можливість. І навпаки, особа, яка знаходиться з ТОВ у трудових відносинах, не обов'язково є засновником цієї юридичної особи. Це тягне за собою різний юридичний статус як у майнових відносинах з ТОВ, так і у прийнятті рішень, що в кінцевому підсумку не сприяє підвищенню ефективності функціонування товариства як суб'єкта підприємницької діяльності.

Разом з тим Закон «Про господарські товариства» зовсім не захищає права міноритарних власників (пайові внески яких становлять до 1 %). Поділяємо думку авторів про доцільність удосконалення зако-

нодавства щодо захисту прав меншості: учасники товариства, які володіють у сукупності 10 % голосів, мають право вимагати скликання позачергових зборів учасників у будь-який час і з причин, що стосуються діяльності товариства [2]. Пропонується також увести до зборів учасників представників від найманих працівників із правом дорадчого голосу, а всіх працівників, які постійно працювали та працюють не менше 5 років, наділити повноваженнями учасника. Адже ці люди проживають в даній місцевості, мають свій земельний та майновий паї, отже, право бути учасником товариства в них підкріплене й матеріально. У такому разі поліпшиться психологічна та моральна атмосфера на селі. Всі, хто народився в сільській місцевості та працює на землі, мають бути господарями (тобто посадовими особами). Такий крок дасть змогу розвинути в менеджменті соціальну відповідальність.

Сучасний менеджмент має виходити з того, що основний вплив на розвиток аграрного підприємства мають саме техніка та технології. Галузі рослинництва та тваринництва не можуть існувати без землі, селекційних і дослідних станцій, досягнень НТП, комп'ютерної техніки та електроніки.

Для підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів необхідно нарощувати матеріально-технічну базу сільськогосподарського виробництва, застосовувати нові та модернізувати задіяні у виробництві засоби, впроваджувати новітні технології тощо. Проте в аграрних підприємствах Вінницької області спостерігається тенденція до зниження рівня забезпеченості основними засобами. Так, з 1999 по 2007 р. станом на кінець року балансова вартість основних засобів зменшилася з 5365 і до 3357 млн грн, а їхня частка в структурі основних виробничих засобів — з 87 до 82 %.

За цей період тракторний парк сільськогосподарських підприємств скоротився на 29997 од. (18 %), зернозбиральних комбайнів — на 680 од. (15,5 %), буряко- і кукурудзозбиральних комбайнів — на 343 од (15,7 %). Сільськогосподарською технікою господарства Вінницької області забезпечені лише на 70 %. У 2006 р. рівень фактичного надходження техніки становив лише 1,5 %, при плановому — 20 %. Близько 96 % технічних засобів вже вичерпали строк експлуатації, що значно здорожує їх використання через ремонти. Нині лише сума витрат на закупівлю запчастин досягає близько 20 млн грн, а нестача необхідних коштів не дає змоги проводити необхідні ремонтні роботи.

Відсутність оновлення основних засобів при поступовому зношенні та списанні призвела до порушення їх оптимальної структури та зниження ефективності виробництва.

Разом з тим остаточно не вирішено земельне питання в товаристві. Згідно із Земельним кодексом

Україні [3], ТОВ не може бути суб'єктом права власності на землі сільськогосподарського призначення, а також не придбати їх у власність. Поки що єдиною можливим способом формування земельного масиву ТОВ є одержання землі в користування на правах оренди. Тобто земля в товаристві знаходиться у спільному володінні, користуванні й розпорядженні власників земельних сертифікатів, які передають земельну ділянку в оренду товариству.

На початок 2006 р. у Вінницькій області було розпайовано 1191,42 тис. га сільськогосподарських угідь, власниками сертифікатів стали 470624 громадянина, з яких майже 90 % здали землю в оренду новим агроформуванням. Розмір орендної плати за земельний пай майже у всіх підприємствах області становив 1,5 % від його вартості. Власники паїв одержали в рахунок орендної плати 2757 тонн зерна, або 1 % від врожаю. Розрахунки зерном становили 31 % всіх орендних платежів. За оренду земельних і майнових паїв господарствами було видано сільськогосподарської продукції на суму 5,5 млн грн.

Аналізуючи практичну сторону такої ситуації, слід зазначити, що ряд керівників господарських товариств, використовуючи орендовані землю та майно, діють в напрямі власного збагачення, забуваючи про сільських жителів і соціальну інфраструктуру села, яку вони використовують у виробничій діяльності.

На нашу думку, одним із недоліків орендних відносин є їх короткостроковість (3–10 років). Це пояснюється рівнем використання земельних ділянок. Орендар, не вкладаючи додаткових коштів, намагається отримати якомога більшу кількість сільськогосподарської продукції. По закінченню терміну оренди земля, як правило, повертається власнику з низьким рівнем родючості порівняно з тим, що був на момент укладання договору. Оскільки орендована земля має повертатися від орендаря до орендодавця із тим самим рівнем родючості або вищим, то доцільно визначити критерії, за якими має оцінюватися родючість земельних угідь, що дасть змогу встановити суму збитків внаслідок неефективного використання землі орендаром. Витрати на відновлення родючості ґрунту по суті є сумою втрат, яку має сплатити орендар орендодавцю. В орендному договорі слід передбачити пункт, який має обумовлювати проведення аналізу родючості землі до і після оренди, а також відповідальність за використання земельних угідь орендодавців, що дасть змогу зберегти й підвищити їх родючість і раціональне використання.

Поки що невідпрацьовані такі механізми, що давали б змогу учасникам не уникати відповідальності щодо порушення умов діяльності товариства, виплати орендної плати за використання землі та майна орендодавців. Курс керівництва держави на приведення національного законодавства у відповідність з європейським покладає надію на зміни в посиленні

відповідальності засновників (учасників) ТОВ [5]. Очевидно, в недалекому майбутньому буде передбачена адміністративна, кримінальна, солідарна відповідальність за неправдиві відомості щодо діяльності товариства, недотримання правил управління, неправильну оцінку вкладів, відновлення засобів виробництва тощо.

Процес глобалізації економіки пов'язаний із запровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у господарське життя підприємств. Його наслідком стає інформаційне суспільство, яке базується на знаннях. У такому суспільстві прибуток підприємств може зростати лише за умови тісної взаємодії учасників виробничого процесу. Інтелект має розглядатися як капітал [7] і оплачуватися відповідно до якості вкладеної праці. У свою чергу якість праці має визначатися якістю реалізованої продукції, продуктивністю праці (кількістю продукції) та її інтенсивністю, що є результатом фізичних зусиль та інтелектуальних здібностей працівників.

Нині в аграрних підприємствах України рівень оплати праці набагато нижчий порівняно з іншими галузями національного господарства, хоча за останні роки спостерігається його підвищення. Так, у 2004 р. номінальна заробітна плата зросла проти 1990 р. у 7,2 раза і становила 217,7 грн. Причому лише у 2000 р. заробітна плата зросла майже у 5 разів. З 2001 р. темпи її зростання становили 10–15 % у рік. У 2004 р. рівень заробітної плати збільшився майже на 42 % порівняно з 2003 р., а в 2006 р. – на 41,2 % порівняно з 2005 р. Проте за цей період підвищився й рівень цін на продукцію споживання, що випереджає зростання заробітної плати і негативно впливає на рівень життя працівників. Нині заробітна плата на селі й обсяги споживання матеріальних благ зовсім не забезпечують відтворення людського капіталу, вартість якого протягом 1990–2003 рр. зменшилась у 114 разів [1], а порівняно з 2006 р. – у 116 разів.

Належний рівень оплати праці, що враховує вартість мінімального споживчого бюджету і стан фінансової системи країни, визначається за формулою:

$$ЗП = ЗП_{н.м} \cdot K_m + ЗП \cdot I_{пр.пр},$$

де $ЗП$ – заробітна плата; $ЗП_{н.м}$ – прожитковий мінімум; K_m – мікрозрядний коефіцієнт; $I_{пр.пр}$ – річний приріст продуктивності праці, який визначається як різниця між індексами продуктивності праці в поточному і попередньому роках (застосування даного індексу пояснюється тим, що передумовою зростання національного доходу й розміру частки в ньому зайнятого населення є підвищення продуктивності праці).

Поступове зростання заробітної плати (оплата відповідає вартості робочої сили) сприятиме поліпшенню умов проживання працюючого, задоволенню

соціальних потреб і збереження трудового потенціалу в аграрних підприємствах.

Висновок. Управління в товариствах з обмеженою відповідальністю має здійснюватися на засадах правової відповідальності за укладання угод директором без згоди зборів учасників товариства. Доцільно розробити спеціальну інструкцію або положення про дирекцію з визначенням її повноважень, порядку роботи, оформлення рішень, кількості та періодичності засідань, термінів виконання рішень тощо. Виплати орендної плати за користування земельними угіддями слід проводити з урахуванням їх ефективного використання і збереження родючості. Нарахування заробітної плати має здійснюватися згідно з трудовим внеском у створений продукт і включати солідарну відповідальність за її об'єктивність. Продуктивність праці можна підвищити лише тоді, коли роботодавці розглядатимуть людину не як витрати виробництва, а як капітал.

Список літератури

1. Бородин Е.Н. Результаты трансформации аграрного сектора экономики Украины и формирование новой аграрной политики государства в контексте евроинтеграции // Вызовы евроинтеграции в венгерско-украинских экономических отношениях: Матер. Междунар. конф. — К.: ИЭП НАН Украины, 2005. — С. 158—183.
2. Винник О. Господарські товариства і виробничі кооперативи. — К., 1998. — 126 с.
3. Земельний кодекс України від 25.10.01р. № 2768. — З наказу Держ. Комітету України по зем. ресурсах від 04.04.1999 р., № 43.
4. Кредісов А Менеджмент у контексті розвитку економічної теорії // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 4—11.
5. Нецька Л.С. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю: Автореф. дис.... канд. юридич. наук. — К., 1998.
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991р. № 1576 — XII // www.nau.kiev.ua.
7. Федулова Л.І. Економіка знань у контексті поглядів Пітера Друкера // Економічна теорія. — 2007. — № 3. — С. 92—93.

УДК 658.5.011

Г.А. Уткіна,

здобувач,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

МАРЖИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРА

Ефективна діяльність фермера можлива лише за умови аналізу взаємозв'язку ресурсів виробництва, виробничого процесу та результатів. Це й зумовлює необхідність здійснення науково обґрунтованої управлінської діяльності, яка можлива за умови володіння методичним апаратом оцінки можливості свого господарства. Саме такою методикою є маржинальний аналіз.

Становлення й організація вітчизняного сільгоспвиробництва вже неможливі без формування принципово нових технологій, застосування таких інструментів/методів управління, які дають змогу забезпечити наявність достовірної, повної і своєчасної інформації для прийняття виважених рішень з різних аспектів діяльності.

Проблеми удосконалення управлінської діяльності у сфері АПК висвітлюються в низці наукових досліджень вітчизняних економістів — М.Я. Дем'яненка, С.І. Дем'яненка, Д.Я. Карича, М.І. Кісіля, М.І. Ковальчука, Т.М. Ковальчук, М.М. Кропивка, М.Ф. Кропивка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, Р.А. Слав'юка та інших.

Проте недостатньо уваги приділяється методичному забезпеченню фермерів—практиків для оцінки можливостей господарств з метою коригування процесу виробництва й визначення альтернативних шляхів його розвитку.

На практиці специфіку кожного фермерського господарства визначають багатofакторні умови мезо- і мікросередовищ. Тому виникає необхідність володіння фермером такою науково обґрунтованою методикою аналізу внутрішньогосподарського стану, яка забезпечує оптимальне використання потужності господарства та є доступною для розуміння. До таких методик, насамперед, належить методика маржинального аналізу, яка ґрунтується на вивченні співвідношення між трьома групами найважливіших економічних показників: сукупні витрати, обсяг виробництва продукції та прибуток, і дає змогу прогнозувати величину кожного з цих показників при обумовленому значенні інших.

Маржинальний дохід підприємства є виручкою за мінусом змінних витрат. Аналіз на основі визначення показника маржинального доходу припускає

поділ витрат на постійні та змінні в певному періоді залежно від обраного показника діяльності. Тому є можливість спроекувати результати господарської діяльності через достатньо прозору формулу. Якщо: Q – обсяг діяльності у натуральних одиницях певного виду продукції; v – змінні витрати на одиницю (v – константа, тому змінні витрати визначаються пропорційно обсягу діяльності); F – сума постійних витрат; p – ринкова ціна одиниці продукції (прийнята на рівні цін минулого періоду або цін, визначених за результатами прогнозних розрахунків), то обороти підприємства $V = pQ$, прибуток на змінні витрати $M = V - vQ = (p - v)Q$, або $M = V - \mu V = (1 - \mu)V$, де $\mu = (vQ)/V = v/p$ – коефіцієнт прибутку на змінні витрати; сукупні витрати (змінні, постійні) $C = M + F = vQ + F$; чистий результат господарської діяльності: $R = M - C = V - (vQ + F) = pQ - vQ - F = (p - v)Q - F = M - F$ [2].

Застосування маржинального аналізу до результатів господарської діяльності по кожній культурі

дає можливість визначити: точку беззбитковості обсягу виробництва при заданих співвідношеннях показників «обсяги–оборот–витрати»; зони безпеки/прибутковості підприємства; необхідні обсяги продажів для одержання певної величини прибутку; критичний рівень постійних витрат при заданому рівні маржинального прибутку; критичний рівень ціни реалізації при заданому обсягу реалізації й рівні змінних і постійних витрат [3].

Розглянемо застосування аналізу на прикладі умовного фермерського господарства. На основі формул маржинального аналізу обчислюється ефективність виробництва обраних до вирощування культур згідно з розробленим стратегічним планом розвитку (табл. 1).

За розрахунком можна зробити висновок про рівень прибутковості обраних культур і на цій основі упорядкувати розподіл земельних угідь (табл. 2).

Для визначення оптимальності обраної структури посівних площ розраховується точка беззбитковості

Таблиця 1

Розрахунок ефективності виробництва продукції рослинництва умовного фермерського господарства з використанням методики маржинального аналізу

Показник	Соняшник кондитерський	Мак кондитерський	Соняшник на зерно	Соя	Ячмінь	Пшениця озима
Урожайність, т/га						
основної продукції	1,25	0,80	2,5	1,5	2,5	3
побічної	1,25	0	0	0	0,4	0,2
Разом	2,5	0,8	2,5	1,5	2,9	3,2
Ціна реалізації прогнозна, грн/т						
основної продукції	10000	11000	1200	1200	900	900
побічної	30	0	0	0	30	30
Валова продукція, тис. грн	12,54	8,80	3,00	1,80	2,26	2,71
Змінні витрати, тис. грн	1,24	1,47	0,95	0,91	0,93	1,14
Маржинальний дохід, тис. грн	11,30	7,33	2,05	0,89	1,33	1,57
Відношення маржинального доходу до валової продукції (виручка), %	90,10	83,27	68,20	49,53	58,78	57,97

Таблиця 2

Планування раціональної структури посівних площ господарства

Показник	Площа, га	Маржинальний дохід на 1 га, тис. грн	Маржинальний дохід з усієї площі, тис. грн	Фактична структура посівів (для порівняння)	
				площа, га	маржинальний дохід з усієї площі, тис. грн
Площа сільгоспугідь	863			863	
Рілля	863			863	
Пар (згідно із сівзміною – 10%)	86			135	
Соняшник кондитерський	35	11,30	395,38	0	0
Мак кондитерський	80	7,33	586,21	0	0
Соняшник на зерно	51	2,05	104,35	100	204,61
Пшениця озима	316	1,57	495,69	316	495,69
Ячмінь	175	1,33	232,69	312	414,85
Соя	120	0,89	106,98	0	0
Всього		X	1921,31		1115,149

виробництва для кожної культури, щоб впевнитися, що площа, яку планується відвести, забезпечить досягнення цієї точки з урахуванням певного відсотка ризику.

На основі розрахунків будується графічна модель (рис.), яка унаочнює визначення координат точки рівноваги фермерського господарства – точки А (точка беззбитковості – точка ТБ) та дає змогу врахувати точку угод (Т_у), точку актуальності (Т_а). У точці А маємо: $V_A = C_A$, (обороты продукції V_A дорівнюють сукупним витратам C_A).

Оскільки в точці беззбитковості ТБ $V_{TB} = pQ_{TB} = vQ_{TB} + F$, то чистий прибуток у точці А буде $R_A = 0$, тобто $R_{TB} = (p - v)Q_{TB} - F = 0$.

Звідси, в точці А маємо:

$$Q_{TB} = \frac{F}{p-v}, \text{ а } V_{TB} = pQ_{TB} = \frac{p \cdot F}{p-v} = \frac{F}{\frac{p-v}{p}} = \frac{F}{1-\mu} = \frac{F}{1-\mu}$$

Наведений графік свідчить, що для культури соняшник кондитерський запланована площа дозволяє фермерському господарству знаходитись у зоні прибутковості. Точка Д, що відповідає сумі укладених угод на постачання насіння соняшнику кондитерського, знаходиться в зоні прибутку.

Виконують цю процедуру для кожної із запланованих культур і вносять необхідні корективи у структуру посівних площ.

Одержані результати для фермерського господарства (табл. 3) свідчать, що перегляд площ під мак

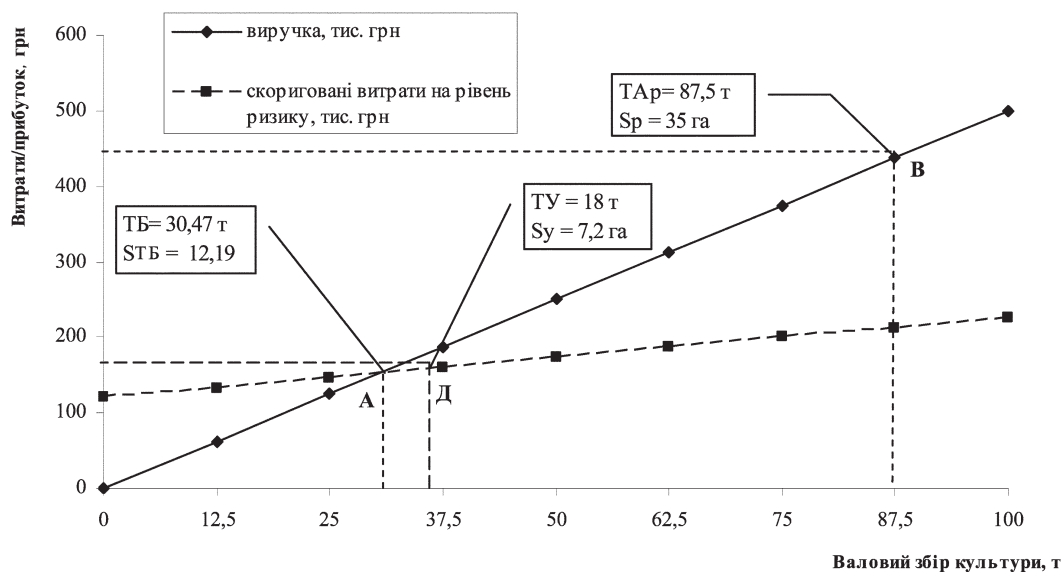

Рис. Визначення обсягів прибуткового виробництва, точки беззбитковості (ТБ), точки актуальності (ТА) та точки угод (ТУ) для культури соняшник кондитерський (умовного фермерського господарства)

Таблиця 3

Оцінка ефективності розподілу посівних площ із використанням маржинального аналізу (умовного фермерського господарства)

Показник	Планова площа розрахована за допомогою маржинального аналізу, га	Площа, необхідна для досягнення точки беззбитковості, га	Ступінь ризику, закладений в розрахунку точки беззбитковості, %	Коригування структури посівних площ (±), га	Маржинальний дохід з усієї площі, тис.грн		
					до коригування структури	після коригування структури	Зміни (+/-)
Площа сільгоспугідь	863						
Рілля	863						
Пар (10%)	86			—			
Соняшник кондитерський	35	8,93	25	—	395,38	395,38	0
Мак кондитерський	80	71,64	30	+10	586,21	659,49	+73,28
Соняшник на зерно	51	32,73	10	—	104,35	104,35	0
Пшениця озима	316	115,86	10	—	495,69	495,69	0
Ячмінь	175	72,27	10	—	232,69	232,69	0
Соя	120	55,23	25	-10	106,98	98,07	-8,9
Всього					1921,31	1985,67	+64,36

кондитерський (збільшення) та сою (зменшення) забезпечує приріст маржинального доходу.

Висновки. За допомогою маржинального аналізу фермер має можливість аналізувати взаємозв'язок наявних ресурсів, обраного виробничого процесу та одержаних результатів і на цій основі здійснювати моделювання стану господарства з метою вироблення ефективних управлінських рішень.

УДК 331.101.3:331.2

Список літератури

1. Ковальчук Т.М. Розвиток внутрішньогосподарського оперативного аналізу // Економіка АПК. — 2007. — № 2. — С. 42—46.
2. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Пер. с франц. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. — 565 с.
3. Кропивко М.Ф., Немчук В.П., Козак М.І., Немчук П.В. Визначення обсягів виробничої програми сільськогосподарського підприємства (фермерського господарства): маркетинговий підхід. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 14 с.

Н.О. Петренко,
викладач,

Уманський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОГО ЧИННИКА В ОПЛАТІ ПРАЦІ

Заробітна плата є однією із найскладніших економічних категорій, а також найважливішим соціально-економічним явищем. Вона є основним і часто єдиним джерелом доходів найманих працівників, матеріального добробуту членів їхніх сімей, а для роботодавців — суттєвою частиною витрат виробництва, інвестуванням людського капіталу, ефективним засобом мотивації працівників на досягнення цілей підприємства.

Питання організації заробітної плати і формування її рівня залежно від результатів виробництва разом з проблемою забезпечення зайнятості населення формують основу соціально-трудових відносин у суспільстві, оскільки відображають нагальні інтереси всіх учасників трудового процесу.

Проблеми заробітної плати розглядаються в працях О. Бугуцького, В. Дієсперова, Г. Купалової, Ю. Коваленка, І. Охріменка, М. Махсми та ін. [1—3]. Проте за межами їх наукових досліджень залишилися теоретико-методичні питання заробітної плати в перехідних економіках, що й визначило мету статті.

Поняття «заробітна плата» як складне і багатогранне слід розглядати з різних позицій.

По-перше, заробітна плата — це економічна категорія, що відображає відносини між роботодавцем і найманим працівником з приводу розподілу новоствореної вартості. В цьому розумінні доречнішим є поняття «оплата праці», яка, крім власне заробітної плати, включає й інші витрати роботодавця на роботу силу.

По-друге, заробітна плата — це винагорода або заробіток, обчислений у грошовому виразі, який за

трудовим договором роботодавець сплачує працівникові за роботу, яку виконано або має бути виконано. Це загально визначене означення, що найточніше відповідає терміну «заробітна плата».

По-третє, в умовах ринкової економіки заробітна плата — це елемент ринку праці, що складається в результаті взаємодії попиту на працю та її пропозиції і виражає ринкову вартість використання найманої праці. В цьому розумінні найчастіше вживаються усереднені показники ставок оплати одиниці (наприклад, людино-години) праці певної якості.

По-четверте, для найманого працівника заробітна плата — це основна частина його трудового доходу, який він отримує в результаті реалізації здатності до праці і який має забезпечити об'єктивно необхідне відтворення робочої сили.

По-п'яте, для підприємця заробітна плата — це елемент витрат виробництва і водночас головний чинник забезпечення матеріальної зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці. Сутність заробітної плати виявляється у функціях, які вона виконує в процесі суспільного відтворення (рис.).

Для забезпечення реалізації заробітною платою зазначених вище функцій необхідно дотримуватись одного з найважливіших принципів — врахування впливу ринку праці. На ринку праці представлений широкий діапазон розмірів заробітної плати як на державних і приватних підприємствах, так і у неформальному секторі, де умови оплати праці повністю визначаються роботодавцем. Однак у ринкових умовах роботодавець не зможе набрати і втримати робочу

силу потрібної якості, не забезпечивши конкурентоспроможний на даному ринку праці рівень її оплати.

Таким чином, ринок праці — це та сфера, де в кінцевому підсумку формується оцінка різних видів праці. Заробітна плата й можливості зайнятості кожного працівника знаходяться в тісній залежності від його положення на ринку праці, від співвідношення попиту і пропозиції праці певної якості.

Заробітна плата як винагорода роботодавця працівникові за виконану ним роботу обчислюється у грошовому виразі та складається з таких частин: основна заробітна плата; додаткова заробітна плата; інші заохочувальні й компенсаційні виплати. Рівні винагороди є одним із чинників функціонування ринку праці. Систему винагороди широко характеризують три елементи: основа для розрахунку оплати, рівень оплати (відносно до оплати, передбачуваної за аналогічних випадків у інших місцях) та послідовність оплати робітників протягом їхнього кар'єрного росту.

Законом України «Про оплату праці» передбачено, що держава повинна забезпечувати щоквартальну підготовку і публікацію статистичних даних про середню заробітну плату і середню тривалість робочого часу по галузях, групах професій і посад, а також щорічну публікацію даних про вартість робочої сили. Сфера державного регулювання оплати праці, відповідно до статті 8 закону, поширюється на встановлення розміру мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, на регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, а також на оподаткування доходів працівників.

Механізм встановлення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму є соціальним гарантом рівня життя населення. До речі, це найефективніший захід, який використовують усі цивілізовані країни з ринковою економікою. У США мінімальна заробітна плата була введена ще у 1938 році законом про справедливі стандарти праці. В Україні подібний закон відсутній, хоча існує Закон України «Про про-

житковий мінімум» від 15 липня 1999 року. У цьому законі чітко простежуються три принципових для формування ефективної системи мотивації праці моменти, що беззаперечно визнаються державою:

прожитковий мінімум має бути достатнім, щоб забезпечити функціонування людини як члена суспільства в умовах ринкового ціноутворення;

сам прожитковий мінімум, обчислений на основі принципів і механізмів ринкового ціноутворення, становить базу для визначення такого соціального стандарту, як мінімальна заробітна плата;

порушення двох попередніх принципів є порушенням законодавства і карається законом.

Таким чином, незважаючи на повну самостійність підприємств та організацій у виборі форм і систем оплати праці, держава визначає розмір мінімальної заробітної плати, здійснює його періодичне регулювання та забезпечує соціальну захищеність робітників у цій сфері. Мінімум заробітної плати має розглядатися як соціальна гарантія, що надається державою при виконанні найманим працівником встановлених функцій простої праці на всіх підприємствах незалежно від форм власності.

Останнім часом поживалося обговорення питань, пов'язаних із визначенням основних принципів, напрямів, етапів і методів відновлення та забезпечення ефективності основних функцій заробітної плати. Серед пропозицій, націлених на перетворення заробітної плати в мотиваційний інструмент, можна виділити такі: відновлення регулярності її виплати в усіх секторах економіки; підвищення реалізації принципу справедливості на основі створення умов однакової оплати за однаковою працю; відновлення диференціації в оплаті праці на основі одночасного визнання шкідливості значної поляризації у рівні трудових доходів працівників; необхідність оптимізації тарифних відрахувань у соціальні позабюджетні фонди; розробка законодавчих актів, де були б визначені основні принципи, критерії, форми контролю та відповідальності за порушення вимог щодо забезпечення нормування праці на підприємствах усіх форм власності.

Таким чином, система оплати праці, як елемент моделей мотивації праці, регулюється, з одного боку,

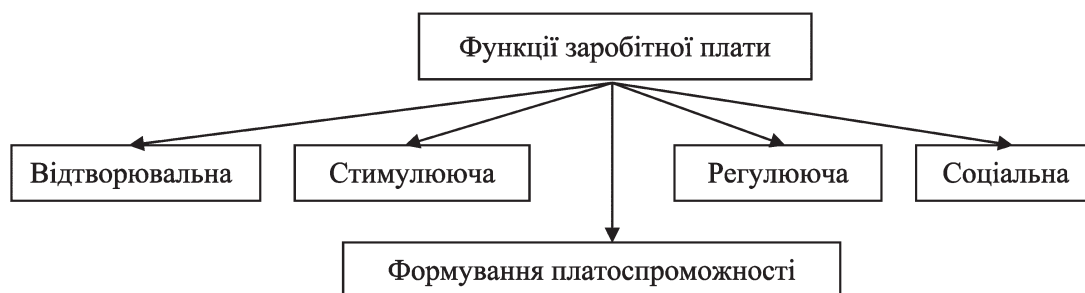

Рис. Функції заробітної плати

державою, а з іншого — підприємством, що є самостійним суб'єктом господарювання. З огляду на той факт, що підприємство будь-якої форми власності не може створити систему оплати праці без урахування вимог законодавства, буде доцільним на державному рівні розробити рекомендації щодо нормування праці й організації стимулювання найманих працівників на підприємствах різних організаційно-правових форм. У ринкових умовах ці рекомендації не можуть бути обов'язковими до виконання, проте вони суттєво полегшать задачу роботодавцям у створенні реальних моделей мотивації праці.

Оскільки підвищення заробітної плати, як переконає світовий досвід, може призвести до збільшення не тільки доходів низькооплачуваних працівників, а й безробіття серед молоді, жінок, інвалідів та інших категорій найбільш соціально вразливих найманих працівників, треба розробити ефективний механізм їх соціально-економічного захисту.

Одним із методів підвищення життєвого рівня населення як основи подолання кризи мотивації праці має стати реалізація політики зайнятості, спрямованої на ліквідацію прихованого безробіття, проведення політики забезпечення зайнятості. Зусилля органів державної влади і, насамперед Уряду, мають концентруватися на запровадженні дієвих стимулів збільшення робочих місць, забезпеченні гарантій зайнятості у процесі приватизації та реструктуризації підприємств, підтримці підприємництва і самозайнятості населення, розширенні практики громадських робіт, підвищенні гнучкості ринку праці. На перший план висувуються завдання удосконалення структури зайнятості та оптимізації структури робочих місць, цільових програм з точки зору їх впливу на умови зайнятості у галузях і регіонах [4, с. 270].

Крім законодавчих актів, оперативне регулювання державної політики у сфері праці здійснюється через нормативні документи, що розробляються урядовими структурами України. До основних завдань, які ставляться цими структурами, віднесено випереджаюче зростання вартості робочої сили, зокрема перехід на погодинну оплату праці, зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці і доходи громадян, гарантії щодо індексації заробітної плати, застосування мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці — участь працівників у розподілі прибутків, визначенні розмірів заробітної плати через оцінку особистого внеску та ділових якостей. Крім того передбачено забезпечення продуктивної зайнятості та скорочення прихованого безробіття через орієнтацію на створення нових робочих місць.

На міжнародному рівні основним розробником нормативних документів у галузі праці є міжнародна організація праці (МОП). За ініціативи цієї впливової організації щороку відбуваються міжнародні

конференції, на яких делегати країн — членів МОП обговорюють актуальні питання і приймають рішення у вигляді Конвенцій або Рекомендацій.

Для розгляду питань МОП велике значення має наявність системи універсальних статистичних показників, які б забезпечували адекватне відображення стану ринку праці і давали б можливість здійснювати міжнародні порівняння. Про значення, яке приділяє МОП статистичній інформації, свідчить прийняття 25 червня 1985 року Конвенції про статистику праці (№ 160) [5, с. 6]. Стаття 1 Конвенції зобов'язує країни, які ратифікували її, регулярно збирати і публікувати основні статистичні дані про працю.

Вивчення впливу мотиваційних чинників пропонуємо проводити за такою методикою. Спочатку слід розробити анкету з економічних, соціальних і соціально-психологічних процесів, що відбуваються у колективах. Анкета охоплює досить широке коло питань, які можна поділити на питання демографічного загального характеру (стать, вік тощо), соціального (питання соціальної активності та трудової активності тощо), соціально-психологічного (задоволеність окремими сторонами роботи, конфліктність у колективі, заохочення тощо), економічного (доходи тощо) і питання стосовно реформування аграрного сектору економіки. Залежно від кола вивчення проблем у міру необхідності анкету можна доповнювати матеріалами з первинних джерел бухгалтерської звітності, річних бізнес-планів і звітів. По кожному з опитаних доцільно вибрати такі показники, як кількість людино-годин, відпрацьованих за останній рік, кількість еталонних гектарів за цей період, річну заробітну плату тощо. Крім того, в разі бажання вивчити якийсь конкретний напрям, наприклад, соціально-психологічний розвиток колективу та його вплив на економічні показники, можна виділити блок питань щодо цієї тематики і вивчити його окремо.

Наступним кроком дослідження є обробка даних анкет за допомогою програми EXCEL, у результаті чого будуть отримані узагальнені дані. Дані пропонуємо обробляти в пакеті прикладних програм EXCEL, який є табличним процесором, тобто комплекс програмних засобів, які можуть створювати, реєструвати, зберігати, редагувати, обробляти електронні таблиці та подавати їх до друку. Версія EXCEL 7.0 працює в середовищі Windows 95 і вище і є зручним інструментом для економіста. Ця програма має широкий набір можливостей для розрахунків, аналізу та подання даних у табличній формі і графічному вигляді. Велика кількість стандартних функцій дає змогу вирішувати завдання в різних галузях діяльності науковців, зокрема пакет прикладних програм EXCEL дозволяє виконувати статистичну обробку даних за допомогою вмонтованих статистичних функцій

[6]. За допомогою даної програми можна визначити кількість і відсоток від загальної кількості опитаних, що дотримуються тієї чи іншої точки зору.

Отже, всі перелічені вище дії дозволяють визначити рівень економічного, соціального та соціально-психологічного розвитку колективів підприємств, аналогічних колективів у цілому по району, області, країні.

Висновок. На підставі вивчення теоретичних основ мотивації праці, узагальнення досвіду і переосмислення основних положень менеджменту з проблем мотивації можна зробити висновок, що мотивація праці — головна функція менеджменту, визначальний фактор ефективності управління. Він є системою заходів, спрямованих на формування у підлеглих потрібного на даному етапі розвитку організації ступеня необхідності працювати для досягнення поставленої мети.

Список літератури

1. Мотивація праці та формування ринку робочої сили. // О. А. Бугуцький, Г.І. Купалова, В.С. Дієсперов та ін. ; За ред. П. Т. Саблука. О. А. Бугуцького. — К.: Урожай, 1993. — 416 с.
2. Ситуативні особливості аналізу економічної ефективності аграрних підприємств України // Агроінком. — 2007. — № 1—2. — С. 27—30.
3. Махсма М. Причини та наслідки низької ціни найманої сільської праці // Економіка України. — 2008. — № 3. — С. 40—50.
4. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / За ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. — К.: Урожай, 1993. — 416 с.
5. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: Навч. посіб. / М.М. Ільчук, Т.Д. Іщенко, В.К. Збарський та ін.; За ред. М.М. Ільчука. — К.: Вища освіта, 2002. — 398 с.
6. Власюк Т.І., Малік М.Й., Поліщук М.П. Матеріальне і моральне стимулювання праці в колгоспах. — К.: Урожай, 1989. — 130 с.

УДК 330.341.1:631.344.5

О.В. Приліпка,

*к. е. н., професор, генеральний директор,
Державне підприємство*

«Науково-дослідний, виробничий агрокомбінат «Пуща-Водиця»

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАКРИТОГО ҐРУНТУ

Свіжій овочевій та грибній продукції відводиться вагомe значення в раціоні харчування людини. Вона є головним постачальником вітамінів, мінеральних речовин, вуглеводів, поліцукрів, органічних кислот, білка, що відзначаються фітонцидними властивостями, стимулюють їх ферментативну активність, підвищують засвоюваність їжі. У центральних і північних регіонах країни надходження овочів із відкритою ґрунту відбувається протягом 170—180 днів, а таких культур, як огірки, помідори, перець солодкий, баклажани — лише 80—90 днів. Тому виробництво агропродовольчої продукції в закритому ґрунті для її цілорічного споживання населенням — важлива складова забезпечення продовольчої безпеки та здоров'я будь-якої нації.

Проблеми розвитку підприємств закритого ґрунту щодо удосконалення культивацийних споруд, створення високопродуктивних сортів і гібридів, впровадження інноваційних технологій привертають увагу О. Білогубової, Д. Бенцаровського, П. Іваненка, В. Кравченка, В. Півоварова, З. Сича, О. Цизя,

Н. Янчука та ін. Вони висвітлювали питання ефективності технологій вирощування овочевих культур, застосування різних типів теплиць, створення нових сортів і гібридів, які забезпечують вищі врожаї та кращу якість продукції. Проблеми економіки, теорії і практики господарювання в овочепродуктовому підкомплексі, інтеграційні процеси, менеджмент і маркетинг, нормування і оплати праці, їх вплив на ефективність виробництва на різних етапах у дореформений і пореформений періоди досліджували В. Амбросов, В. Андрійчук, В. Вітвіцький, О. Гудзинський, Ю. Лупенко, Л. Мармуль, В. Топіха, І. Червен, О.Шкільов [1—7] та ін. Однак питання теорії і практики овочівництва закритого ґрунту на рівні підприємства, досліджені й висвітлені недостатньо.

За період реформування аграрної галузі такому важливому сектору, як закритий ґрунт з боку державних і галузевих органів не приділялось належної уваги. У передреформений період в Україні площа теплиць становила 3 тис. га. Внаслідок постійного зростання цін на енергоносії, добрива, засоби за-

хисту рослин економічна ефективність виробництва знижувалася, виручка від реалізації продукції не відшкодовувала витрати виробництва, а площі закритого ґрунту скорочувались.

У 2006 р. площі теплиць підприємств зменшились до 560 га, урожайність овочів закритого ґрунту становила 26 кг/м², валовий збір — 146 тис. т. Розширення площ різноманітних теплиць і парників у дрібному селянському секторі до 2,1 тис. га з недоскональними технологіями та низькою врожайністю 6,7 кг/м² у фермерських господарствах і 7,4 кг/м² у господарствах населення проти 30-35 кг/м² на високотехнологічних великих підприємствах не забезпечує зростаючу потребу в продукції закритого ґрунту та мають низьку їх якість. У країнах Західної Європи загальна площа закритого ґрунту становить майже 300 тис. га, у тому числі в Іспанії — 18,5 тис. га, Італії — 17, Нідерландах 10,4, Франції — 7,3 тис. га. За розрахунками, річна потреба в продукції овочів закритого ґрунту з урахуванням рівня населення та обсягів експорту в Україні має досягти 55–60 кг на людину, тобто 2,75–3 млн. т.

Першим елементом методологічних засад створення підприємства закритого ґрунту цілком правомірно вважати розробку його маркетингової концепції, тобто ефективного функціонування в конкурентних умовах. Маркетингова концепція є аналітичним документом, що відображає реальний стан ринку відповідної продукції та позитивні й негативні сторони виробничо-збутової діяльності майбутньої господарської одиниці. Крім того, важливим показником обсягу провідного ресурсу тут є площа закритого ґрунту і вона стабільна порівняно з іншими ресурсами виробництва. Тому доцільно вести мову про розміри підприємства закритого ґрунту саме як продуктивної площі культивційних споруд та її оптимізації, врахувати енергетичний, транспортний і екологічний аспекти територіального розміщення підприємств закритого ґрунту.

Ефективність господарської діяльності підприємств закритого ґрунту залежить від багатьох техніко-технологічних та організаційно-економічних факторів, які й визначили пошук інноваційних заходів підвищення ефективності вирощування овочів. Так, на одному з великих типових підприємств закритого ґрунту — Державному підприємстві «Науково-дослідний, виробничий агрокомбінат «Пуца-Водиця» рівень рентабельності вирощування помідора й огірка при класичному гідропонному методі в скляних теплицях у середньому за 2004-2006 рр. становив 18,3 %.

Проведені поглиблені дослідження на названому агрокомбінаті по впровадженню інноваційних технологій та виробнича їх перевірка: застосовування

регуляторів росту, засобів захисту рослин; впровадження автоматизованого регулювання (комп'ютерні програми та засоби) поживних речовин у розчинах, освітлення, температури повітря; використання ущільнених посівів у міжряддях огірків і помідорів зеленими культурами; реалізація продукції безпосередньо споживачеві через дрібнооптову і роздрібну торгівлю дозволили підвищити рівень рентабельності цих культур до 52,6 %. Такий рівень прибутковості забезпечує нормальний відтворювальний процес за рахунок власних коштів.

Інноваційний розвиток підприємств закритого ґрунту повинен базуватися на науковому обґрунтуванні техніко-технологічних параметрів конструкцій теплиць і проведення агротехнічних заходів, організаційно-методологічних принципів створення підприємств галузі і функціонування його внутрішньогосподарських підрозділів у ринковому середовищі, соціально-економічних засад використання виробничих, фінансових і трудових ресурсів, організаційно-економічних напрямів і заходів становлення багатокладного виробництва, активізації інтеграційних процесів, раціонального поєднання галузей закритого і відкритого ґрунту із завершеним циклом виробництва продукції, її переробки та реалізації кінцевому споживачеві, оптимізаційної моделі виробничої структури підприємств закритого ґрунту й формування кредитно-фінансової, інвестиційної і зовнішньоекономічної політики їх стратегічного розвитку.

Проблеми виробництва, реалізації продукції, розвитку оптової й роздрібною торгівлі не можуть ефективно вирішувати окремі підрозділи, тому внутрішньогосподарські відносини підприємств закритого ґрунту мають будуватися на основі виробничого, а не фінансового результату. До головної особливості організації внутрішньогосподарських відносин на досліджуваному підприємстві — агрокомбінаті «Пуца-Водиця» можна віднести багаторівневу організаційно-виробничу структуру, яка включає такі рівні: адміністративний; територіальний; галузевий; первинний (виробничий і збутовий). В основу організаційної структури агрокомбінату покладено технологічний поділ праці комбінованого типу, який поєднує в собі технологічні (постадійні) та продуктові (товарні) підходи.

Результати проведених досліджень у сукупності вирішили важливу теоретико-прикладну проблему розвитку закритого ґрунту в умовах неврегульованого еквівалентного обміну між галузями економіки та сферами АПК у нинішньому ринковому середовищі. Важливим елементом внутрішньогосподарських відносин слід виділити інструментально-методичне забезпечення їх організації та функціонування, що включає визначення складу суб'єктів внутрішньо-

господарських відносин, розробку системи внутрішніх мотиваційних механізмів та їх нормативного регулювання на підприємстві.

На основі поглиблених досліджень в агрокомбінаті «Пуща-Водиця» удосконалено систему оплати праці та матеріального стимулювання робітників внутрішньогосподарських підрозділів протягом року і за кінцеві результати отриманого обсягу продукції та її якість. Протягом усього технологічного періоду виробництва здійснюється погодинна оплата праці згідно з прийнятою тарифною сіткою з авансованою доплатою за продукцію, яка буде отримана у майбутньому, преміювання — за якість, строки виконання робіт, дотримання витрат ресурсів і кінцеві обсяги одержаної продукції.

На аналізованому підприємстві, що є базовим у галузі грибовництва в Україні, розроблено і впроваджено комплексну біотехнологію промислового вирощування грибів та їх переробки з використанням вітчизняного комплексу машин і механізмів, досягнуто великотоннажне виробництво шампінйонів на основі інноваційної агротехнології з перспективою розширення асортименту грибної продукції.

До резервів підвищення ефективності агропромислово-торгівельної інтеграції в закритому ґрунті слід віднести: розширення асортименту свіжої й переробленої плодоовочевої продукції, глибоке вивчення потреб, запитів та уподобань споживачів, запровадження нових технологій її переробки (заморожування, засушення), забезпечення повноти та замкнутості переробного циклу. Реалізація цих напрямів вимагає активізації маркетингу і формування цільових сегментів споживачів, пошуку зовнішніх ринків збуту продукції. Слід зазначити, що такі заходи краще здійснювати об'єднанням зусиль підприємств закритого ґрунту на інтеграційній основі. Для активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств закритого ґрунту потрібно підвищувати конкурентоспроможність плодоовочево-консервної продукції, поліпшувати інфраструктуру оптових ринків, розвивати органічне землеробство, впроваджувати автоматизовані інтенсивні агротехнології вирощування овочів, зеленних культур, грибів тощо.

Висновок. Проведені з метою підвищення ефективності господарювання монографічні дослідження дали змогу обґрунтувати такі інноваційні засади розвитку багатуокладної системи сільського господарства закритого ґрунту як:

1) диверсифікація виробництва як засіб мінімізації ризиків господарювання, оскільки збиток від певних видів діяльності компенсується отриманим прибутком від ефективних галузей і виробництв;

2) поглиблення інтеграційних процесів у підприємствах від промислового виробництва, переробки аграрної продукції і торговельно-збутової діяльності до науково-дослідних робіт з метою впровадження завершених циклів виробництва продукції закритого ґрунту;

4) укрупнення агропромислових підприємств закритого ґрунту шляхом приєднання чи об'єднання, що дасть змогу сконцентрувати ресурси виробництва та підвищити результативність організаційних, економічних і соціальних факторів;

5) оперативне й ефективне управління фінансовими потоками багатогалузевого агропромислового підприємства закритого ґрунту залежно від потреб того чи іншого підрозділу (виробництва);

6) завантаженість працівників протягом року, що сприятиме зменшенню плинності кадрів і витрат на персонал, а також розвитку сільських територій.

Список літератури

1. Активізація інноваційної діяльності // Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — С. 328—347.
2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: Моногр. — Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. — 216 с.
3. Шкільов О.В., Жеревчук В.М. Внутрішньогосподарські резерви ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. — 2000. — № 5. — С. 64—70.
4. Гудзинський О.Д., Сіренко Н.М. Інноваційний менеджмент стратегічного розвитку підприємств. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — С. 176—180.
5. Червен І.І., Ключник В.І., Ключник О.В. Ефективність розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки регіону. — Миколаїв: Вид. Ір. Гудими, 2007. — 180 с.
6. Мармуль Л.О. Ринкові важелі підвищення ефективності функціонування плодоовочеконсервних підприємств // Таврійський науковий вісник. — 2007. — № 52. — С. 142—146.
7. Топіха В.І. Фінансова політика кредитування галузі овочівництва в Україні // Таврійський науковий вісник. — 2006. — № 47. — С. 170—175.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В економічних дослідженнях підприємство розглядається як єдина система, утворювана його економічними ресурсами. Наявність та можливі комбінації їх поєднання визначають потенційні умови створення конкретного обсягу товарів, робіт і послуг, а також генерування відповідних їм грошових потоків. Такі можливості являють собою економічний потенціал підприємства.

Фінансовий аспект економічного потенціалу визначають його фінансові ресурси. Наявність найбільш ліквідних активів підприємства та спроможність генерувати позитивні чисті грошові потоки є базисними елементами оцінки ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості, кредитоспроможності й інвестиційної привабливості, тобто можливості залучати фінансові ресурси із зовнішніх джерел фінансування і в повному обсязі розраховуватися за користування ними. З цієї точки зору фінансові ресурси є основою фінансового потенціалу підприємства, а питання його формування й ефективного використання — актуальною науковою і прикладною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивченню фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств приділяють увагу багато відомих вчених — О. Гудзь, М. Дем'яненко, С. Дем'яненко, П. Лайко, І. Лукінов, Ю. Лузан, Ю. Лупенко, П. Саблук, В. Ситник, А. Чупіс та ін. Однак питання розглядається переважно в контексті оцінки фінансових результатів і фінансового становища суб'єктів господарювання. Залишаються мало вивченими й дискусійними окремі аспекти проблеми. Зокрема, це стосується економічного змісту фінансового потенціалу, визначення його складових і вимірників, оцінки й інтерпретації її результатів.

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів визначення фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств та обґрунтування основних методологічних і методичних засад його оцінки з погляду особливостей фінансової діяльності в аграрному секторі економіки.

З огляду на вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, які обумовлюють певні зміни в рівні узгодженості взаємодії окремих економічних ресурсів підприємства, його економічна поведінка не може бути детермінованою. Очевидно, що воно постійно повинно реагувати на вплив зовнішнього та внутрішнього середовища. У цьому контексті важливе значення має прогнозування майбутнього фінансового стану та фінансових можливостей підприємства для забезпечення його подальшого існування й ефективного функціонування.

Управління фінансами підприємства потребує ідентифікації та якісної і кількісної оцінки фінансової складової його діяльності, що характеризує не лише досягнутий рівень, але і його фінансові перспективи. При цьому слід враховувати дві важливі умови.

Перша. З точки зору вимог системного підходу оцінка має забезпечувати найбільш повну характеристику стану та динамічної трансформації об'єкта управління.

Друга. Логіка економічної доцільності вимагає, щоб вибрані інструменти й засоби оцінки забезпечували найменші витрати на її здійснення та досягнення поставленої мети порівняно з усіма іншими можливими альтернативними варіантами. Маємо на увазі те, що не завжди досконалі методи забезпечують найкращі результати.

Стосовно управління фінансовими ресурсами найбільшою мірою цим вимогам відповідає комплексне поняття «фінансовий потенціал підприємства». Таке розуміння впливає з дослідження економічного змісту та структури фінансового потенціалу, а також значення, яке йому надають окремі автори в системі управління фінансовою діяльністю підприємства.

Аналіз показує, що в економічній науці відсутнє чітке й однозначне трактування цього терміна. Орієнтуючись на розуміння базового поняття «потенціал» як прихованої можливості, здатності, сили, що може проявитися за певних умов [1, с. 185], або

як сукупності всіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері для вирішення якого-небудь завдання, досягнення певної мети [2, с. 1087], окремі автори пропонують своє бачення економічного змісту «фінансового потенціалу підприємства».

Так, В. Ковальов і Віт. Ковальов вважають, що фінансовий потенціал — це характеристика фінансового становища та фінансових можливостей підприємства [3, с. 383]. Кількісно фінансовий потенціал характеризується показниками ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, внутрішньофірмової ефективності, прибутковості, рентабельності та інвестиційної привабливості фірми [4, с. 368].

З наведеного уточнення зрозуміло, що дана інтерпретація фінансового потенціалу чітко детермінована до історичного аспекту діяльності підприємства. Тобто він розглядається як наслідок чи результат певних минулих подій. І хоча у визначенні присутнє посилення на фінансові можливості підприємства, однак подальше розкриття кількісних характеристик фінансового потенціалу однозначно свідчить про ретроспективність підходу його авторів. Наведені групи фінансових коефіцієнтів у спеціальній літературі традиційно відносять до характеристики фінансових результатів і фінансового стану підприємства. Тому можна припустити, що саме вони для авторів і є складовими елементами фінансового потенціалу.

Близьке до наведеного вище розуміння фінансового потенціалу наводять М. Баканов і А. Шеремет. Вони вважають, що оцінка майбутнього потенціалу підприємства разом з оцінкою його минулої діяльності та фінансового стану на момент такої оцінки є цільовими завданнями фінансового аналізу [5, с. 280]. І знову, як і в попередньому визначенні, фінансовий потенціал зводиться до предмета фінансового аналізу. Такий підхід, на наш погляд, дещо обмежений, оскільки розмиває контури й параметри кількісного визначення фінансового потенціалу.

Для окремих авторів фінансовий потенціал асоціюється з фінансовою незалежністю підприємства, його фінансовою стійкістю і кредитоспроможністю (ліквідністю) [6].

Дещо відмінною є позиція С. Орехова, який пов'язує потенціал підприємства з його ресурсними можливостями. Зокрема, він дає наступне визначення: «...інвестиційний потенціал корпорації — ресурси, які вона може мобілізувати на фінансовому ринку» [7, с. 20]. В даній інтерпретації предметною складовою фінансового потенціалу є обсяг доступних потенційних джерел формування фінансових ресурсів. На наш погляд, таке визначення не можна вважати повним. У цьому зв'язку доречно зазначити, що є досить широке коло авторів, для яких різні види ресурсів виступають об'єктивними носіями окремих видів потенціалу. Тобто потенціал підприємства ви-

значається обсягом накопичених наявних видів економічних ресурсів. Розуміючи певні методологічні суперечності такого підходу, робиться застереження про необхідність відрізнити рівень потенціалу від обсягу його носіїв — матеріальних і нематеріальних ресурсів [8, с. 37].

Ширше трактування фінансового потенціалу пропонує О. Соколов. Він вважає, що фінансовий потенціал — це наявність фінансових можливостей підприємства для інвестування коштів у поточну діяльність, перспективний розвиток і нарощування його виробничого потенціалу [9, с. 9–10].

Узагальнення наведених визначень свідчить, що їхнім спільним знаменником є певна сукупність фінансових можливостей. У широкому розумінні термін «можливість» трактується як наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь [2, с. 684]. У нашому розумінні, стосовно фінансової діяльності підприємства можливості представлені рівнем доступу до різних джерел формування фінансових ресурсів і спроможністю генерувати позитивні чисті грошові потоки в обсягах, які достатні для відшкодування використаних фінансових ресурсів і витрат на їх залучення.

Виходячи з цього, фінансовий потенціал підприємства визначаємо як якісну характеристику його фінансового стану, виражену спроможністю генерувати певний обсяг грошових потоків, достатній для реалізації передбачених його економічною стратегією програм і заходів, а також відшкодування використаних (залучених за рахунок усіх джерел) фінансових ресурсів і витрат на їх залучення, не гіршуючи при цьому фінансову стійкість.

Для традиційного підходу до розуміння фінансового потенціалу важливе значення мають співвідношення між окремими елементами активу та пасиву балансу підприємства як кількісні характеристики фінансових результатів його діяльності та фінансового стану. На цьому баченні ґрунтується сучасна парадигма фінансового управління.

На рівні наукової абстракції можна припустити, що забезпечення узгодженості й пропорційності між окремими елементами активу та пасиву балансу може бути достатньою умовою забезпечення функціональності підприємства, збереження й розвитку його фінансового потенціалу. Однак дуже сумнівно, що в реальній економічній практиці підприємства досягнення такої узгодженості та пропорційності забезпечує можливість його нормального функціонування, а тим більше збереження й розвитку фінансового потенціалу.

По-перше, якісне наповнення одних і тих самих пропорцій на різних етапах життєвого циклу підприємства різне. Крім того, пропорційна зміна структурних елементів активу та пасиву, якою досягається формальна узгодженість між цими елементами, веде до нового якісного стану підприємства.

По-друге, структурні зміни в балансі підприємства можуть бути пов'язані не лише з впливом кількісних (об'ємних) параметрів та інфляційної складової на вартісну оцінку його складових, а й з певними якісними змінами, що пов'язані з факторами ризику та ліквідності активів.

По-третє, забезпечення стійкого економічного розвитку підприємства та здійснення необхідних якісних змін у складі окремих елементів його економічного потенціалу, завдяки яким він може бути досягнутий, як правило, протирічить формальним вимогам забезпечення фінансової пропорційності. Більше того, фінансова стратегія економічного розвитку вимагає порушення нормативних співвідношень між елементами балансу і відмови від очікування швидкої віддачі вкладень фінансових ресурсів.

По-четверте, відсутня можливість квантифікації та кількісної формалізації окремих чинників впливу на рівень фінансового потенціалу й ефективність його використання.

Досягнення нормативних або рекомендованих значень певних фінансових критеріїв і показників може бути лише допоміжним інструментом управління рівнем використання фінансового потенціалу, а не основою його алгоритму.

Запропоноване нами визначення вигідно відрізняється від традиційного тим, що в ньому акцент зроблено на результативну ознаку — генерування грошових потоків. При цьому зрозуміло, що маються на увазі не просто грошові потоки, а їх приростне чисте позитивне значення. Таке розуміння дає можливість по-новому підійти до побудови ефективної системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств, адекватної особливостям їх фінансової діяльності. Забезпечення певного рівня генерації чистих грошових потоків виступає в цій системі як цільова функція формування, використання й розвитку фінансового потенціалу.

Безперечно, фінансовий стан підприємства відіграє важливу роль у визначенні та забезпеченні його фінансового потенціалу. Він створює певний базис для реалізації останнього. У зв'язку з цим варто детальніше розкрити його зміст.

Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства — це складова частина таких наукових дисциплін як економічний аналіз, фінансовий аналіз, аналіз виробничо-фінансової діяльності тощо. В межах такого позиціонування застосовуються певні підходи та критерії, що визначають домінуючий аспект фінансового стану. При цьому нині найчастіше використовуються підходи та критерії, запозичені з іноземної фінансової літератури. Умовно можна виділити чотири підходи до розгляду питання фінансового стану.

Перший підхід розглядає фінансовий стан підприємства як структурний елемент його економічного, у тому числі й фінансового потенціалу. Час-

тина з наведених раніше визначень фінансового потенціалу підприємства включає у понятійний апарат цього терміна і фінансовий стан. Так, В. Ковальов стверджує, що в основу аналізу фінансового стану «... закладено поняття економічного потенціалу комерційної організації і його перманентні зміни в часі». А під економічним потенціалом він розуміє «...здатність підприємства досягати поставлені перед ним цілі, використовуючи наявні у нього матеріальні, трудові та фінансові ресурси» [10, с. 180].

Другий — визначає фінансовий стан з точки зору наявності та структури активів, виділяючи в їх складі найбільш ліквідні, тобто фінансові ресурси, а також джерела їх формування. Характерною для цього підходу є точка зору російських авторів, які вважають, що «... фінансовий стан підприємства характеризується складом та розміщенням коштів, структурою їх джерел, швидкістю обороту капіталу, здатністю підприємства погашати свої зобов'язання в строк і в повному обсязі, а також іншими чинниками» [11, с. 136]. При цьому наголос робиться на виконанні фінансового плану та швидкості оборотності оборотних коштів (активів), які є його визначальними чинниками [12, с. 306]. Виконання фінансового плану виступає домінантою і у визначенні фінансового стану підприємства професором В. Савчуком [13, с. 148].

Ширше розуміння фінансового стану підприємства пропонує А. Поддєрьогін із співавторами, трактуючи його як комплексне поняття, що є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів [14, с. 260].

По-суті, до цієї групи можна віднести й визначення, що ґрунтуються на спроможності підприємства фінансувати виробничу та інвестиційну діяльність. Так, А. Чупіс під фінансовим становищем підприємства розуміє забезпечення суб'єкта господарювання власними і позиковими коштами, можливість і ефективність їх використання у своєму обороті за економічних умов, що склалися [15, с. 13]. Близьке за змістом і визначення фінансового стану колективу авторів під керівництвом професора Г. Кірейцева [16, с. 328].

Третій підхід характеризує фінансовий стан підприємства з точки зору його фінансової конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Типовою для цього підходу є точка зору І. Балабанова, який під фінансовим станом господарюючого суб'єкта вбачає характеристику його фінансової конкурентоспроможності (тобто платоспроможності та кредитоспроможності), використання фінансових ресурсів і капіталу, виконання зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання [17, с. 28].

Подібну позицію займає К.Ізмайлова, яка акцентує увагу на тому, що фінансовий стан підприємства визначає його місце в економічному середовищі, а також наскільки ефективними й безризиковими можуть бути ділові відносини з ним комерційних банків, постачальників, потенційних інвесторів і позичальників та ін. [18, с. 101].

Четвертий — інтерпретує фінансовий стан з аналітичних позицій, розглядаючи його як визначену систему показників на основі фінансової звітності суб'єктів господарювання. Такий підхід використовують Т. Берднікова [19, с. 55], Л. Гіляровська та Д. Єндовицький [20, с. 16], І. Чуєв і Л. Чуєва [21, с. 272], І. Черкасова [22, с. 174] та ряд інших дослідників.

Практично жоден із цих підходів не зустрічається в «чистому вигляді». Значною мірою проблема фінансового стану розглядається з позицій фінансового аналізу і для її опису використовуються рекомендовані цією науковою дисципліною показники й індикатори.

У межах кожного підходу застосовується система показників, склад якої досить суттєво варіює. Такими показниками є: платоспроможність [12, с. 306]; платоспроможність і фінансова стійкість [23, с. 354]; ступінь забезпеченості ліквідності й платоспроможності в короткостроковому періоді та фінансової стійкості в довгостроковому [24, с. 8]; стан капіталу в процесі його кругообігу і здатність підприємства фінансувати свою діяльність на фіксований момент часу [23, с. 353]; розміщення й використання коштів підприємства [5, с. 283]; зміни в розміщенні коштів і джерел їх покриття [21, с. 272]; структура джерел формування капіталу та його розміщення, рівновага між активами і пасивами (зобов'язаннями) підприємства, ефективність та інтенсивність використання капіталу, ліквідність і якість активів, інвестиційна привабливість тощо [25, с. 598].

Таке розмаїття пропозицій зумовлене концептуальними підходами їх авторів до розуміння суті фінансового стану підприємства і в цьому контексті є обґрунтованим. Однак з точки зору практичного застосування навряд чи виправдане. Тому, цілком слушною є думка відомого фінансового аналітика У. Кярана: «... правда полягає у тому, що суть цієї галузі знань складає відносно мала кількість важливих фінансових вимірників, ґрунтуючись на яких можна досягти розквіту будь-якого комерційного підприємства» [26, с. 13].

Виходячи з нашого розуміння якісних характеристик і цільової функції фінансових ресурсів [27], вибір системи показників оцінки фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств здійснювався на основі таких принципів:

об'єктивності, тобто наявності існування конкретного елемента;

істотності впливу на об'єкт дослідження;

причинності та залежності, тобто наявності очевидного або емпірично встановленого зв'язку між фінансовим потенціалом і формуючим його чинником;

кількісного виміру, тобто наявності для оцінки інформації й можливості її математичної формалізації; відсутності автокореляції між чинниками.

З цих позицій фінансовий потенціал підприємства визначають п'ять груп показників, пов'язаних із формуванням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів, що характеризують: 1) наявність, структуру та забезпеченість фінансовими ресурсами; 2) структуру джерел формування фінансових ресурсів; 3) пропорційність між фінансовими ресурсами (окремими їх елементами) та джерелами формування; 4) грошові потоки підприємства; 5) результативність (ефективність) використання фінансових ресурсів.

Висновок. У процесі дослідження виділено такі суттєві характеристики фінансового потенціалу: його кількісне значення залежить від обсягу та структури фінансових ресурсів підприємства, а якісна характеристика визначається співвідношеннями між фінансовими ресурсами та джерелами їх формування; реалізація фінансового потенціалу детермінована до певних можливостей та умов діяльності підприємства; варіативність обсягу і структури залежить від фінансового стану підприємства та фінансових результатів його діяльності; результатом використання фінансового потенціалу є обсяг чистих грошових потоків підприємства.

Список літератури

1. Современный словарь иностранных слов. — М.: Рус. яз., 1993. — 740 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
3. Ковалев В.В., Ковалев Вит.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения): Учеб. пос. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 432 с.
4. Ковалев В.В., Ковалев Вит. В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: Учеб.-метод. пос. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 688 с.
5. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учеб. — 4-е изд., доп. и перераб. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 416 с.
6. Лосева С.А., Зубкова В.И., Накивайло А.В. Финансово-инвестиционный потенциал предприятия и его влияние на управление инвестициями // http://www.cci.zp.ua/invest/article/knp20_7.doc
7. Орехов С. А. Диверсифицированные корпоративные объединения: проблемы статистического анализа. — М.: БУКВИЦА, 2000. — 120 с.
8. Калоев Ю.В. Критерии оценки эффективности реализации потенциала кредитных отношений // Дисс. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. — М.: Моск. гос. у-т эконом., статис. и информат., 2003. — 161 с.
9. Соколов А.В. Потенциал промышленного предприятия: оценка и управление с системных позиций // Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук. — Кемерово: Кемеровский гос. ун-т, 2007. — 23 с.

10. Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 768 с.
11. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 436 с.
12. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 415 с.
13. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. — К.: Урожай, 1995. — 328 с.
14. Финансы підприємств: Підруч. / За ред. А.М. Поддєрьогіна. — К.: КНЕУ, 1998. — 368 с.
15. Финансовое положение предприятия (оценка, анализ, планирование): Науч.-метод. издание / Под ред. А.В. Чуписа. — Сумы: Изд-во «Университетская книга», 1999. — 332 с.
16. Финансовий менеджмент: Навч. посіб. Курс лекцій / За ред. Г.Г. Кірейцева. — Житомир: ЖІТІ, 2001. — 432 с.
17. Балабанов И. Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 110 с.
18. Измайлова К. В. Финансовий аналіз: Навч. посіб. — 2-ге вид., стереотип. — К.: МАУП, 2001. — 152 с.
19. Бердникова Т. Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учеб. пос. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 215 с.
20. Гиляровская Л. Т., Ендовицкий Д. А. Финансово-инвестиционный анализ и аудит коммерческих организаций. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1997. — 253 с.
21. Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учеб. для вузов. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2006. — 368 с.
22. Черкасова И. О. Анализ хозяйственной деятельности. — СПб.: Изд. дом «Нева», 2003. — 192 с.
23. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: Учеб. пособие / Г.В. Савицкая. — 6-е изд., стер. — Мн.: Новое знание, 2006. — 652 с.
24. Нгуен Суан Тхай. Управление финансовым состоянием предприятия пищевой промышленности России и Вьетнама // Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук. — М.: Гос. ун-т управления, 2007. — 22 с.
25. Савицкая Г.В. Экономический анализ: Учеб. / Г.В. Савицкая. — 11-е изд., испр. и доп. — Мн.: Новое знание, 2005. — 651 с.
26. Кяран У. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер. з англ. — К.: Всеувиго; Наукова думка, 2001. — 367 с.
27. Стецюк П.А. Цільова функція та якісні ознаки фінансових ресурсів // АгроІнКом. — 2007. — № 3—4. — С. 108—112.

УДК 347.278

А.В. Войтюк,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН ПІД ЗАСТАВУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

В умовах формування ринкової економіки аграрний сектор України знаходиться у складному фінансовому становищі, що визначається його низькою привабливістю для кредиторів. Це зумовлено тим, що об'єктом застави є лише не ліквідні основні фонди внаслідок високого ступеня їх зношеності. Одним із напрямів вирішення вказаної проблеми є розвиток кредитування сільськогосподарських підприємств під заставу земель сільськогосподарського призначення. У країнах з розвинутою ринковою економікою аграрним виробникам під заставу землі та нерухомості надають до 40 % кредитних ресурсів [1, с. 135]. Для стабілізації сільськогосподарського виробництва України потрібно створити механізм іпотечного кредитування й організувати його діяльність в аграрному секторі.

Проблеми кредитування сільськогосподарських підприємств України в умовах становлення ринку землі досліджують П.Т. Саблук, М.Я. Дем'яненко,

В.М. Алексійчук, О.Є. Гудзь, С.І. Кручок, М.М. Федоров. Водночас деякі проблеми кредитування аграрного сектору вимагають подальших досліджень з метою пошуку шляхів раціонального їх розв'язання.

Метою статті є дослідження кредитних відносин за рахунок розвитку ринку землі.

У розвиток вітчизняного АПК, за різними оцінками експертів, необхідно інвестувати щорічно щонайменше 20—25 млрд грн, що в 10—12,5 разів більше, ніж фактично вкладалося в останні роки. Зокрема, лише для підвищення рівня технічної оснащеності сільського господарства до повної технологічної потреби необхідні щорічні вкладення в сумі понад 10 млрд грн [2, с. 109].

Нині мінімальна річна потреба у банківських кредитах для АПК становить 10—12 млрд грн [3, с. 66] (64 % — довгострокових кредитів, 26 % — середньострокових і 10 % — короткострокових).

Саме довгострокові кредити можуть забезпечити відтворення виробничих засобів, сталий розвиток галузі й розширення сільськогосподарського виробництва. Для виконання умов довгострокового кредитування необхідні стабільно прибуткові сільськогосподарські підприємства, кількість яких в Україні невелика. Тому, очевидно, варто зосередити увагу на розвитку ринкових відносин, виведенні землі з ґрунтового ринку.

Сільськогосподарські угіддя, на відміну від земель інших галузей національної економіки, є основним виробничим ресурсом. Отже, іпотека має економічне значення не сама по собі, а як засіб залучення під заставу земельних ділянок кредитних ресурсів.

У березні 1992 року був прийнятий Земельний кодекс України, яким врегульовано напрями реформування монопольного права держави на землю та визначено три форми власності: державну, колективну і приватну. Протягом 1991–1996 рр. відбувся перерозподіл земельного фонду за формами власності та господарювання із суттєвими змінами у його структурі. За даними Національної агенції із земельних ресурсів, на початку 1992 року земельний фонд України перебував у державній власності, а вже на кінець 1996 року у державній власності знаходилось 60,2 %, колективній – 36,6 і приватній власності – 3,2 %.

Істотні зміни в розподілі земельного фонду за формами власності станом на 01.01.2007 р. відображено в таблиці.

На початок січня 2007 року в усіх власників землі та землекористувачів налічувалося 41675,9 тис. га сільськогосподарських угідь, або 69,1 % від загальної площі земель України. За даними Національної агенції із земельних ресурсів, протягом 1996–2007 рр. площа сільськогосподарських угідь зменшилась на 177,0 тис. га, що пов'язано з переведенням

їх у землі несільськогосподарського призначення і відведенням для потреб підприємствам, установам та організаціям.

У 1995 р. здійснено грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення всіх аграрних підприємств України і доведено до власників земельних ділянок і землекористувачів. У 2007 р. оцінка 1 га сільськогосподарських угідь України становила 9038 грн (табл.), що у 20 разів менше ніж у Польщі [4, с. 87].

Неврахування вартості землі у виробничому капіталі сільського господарства призводить до щорічного неодержання ним від 8 до 10 млрд грн прибутку [5, с. 73].

В Україні запровадження ринку сільськогосподарських земель гальмується з 2001 року мораторієм на купівлю-продаж землі, який передбачений у Земельному кодексі України до 1 січня 2005 року, потім – до початку 2007 року. В жовтні у Верховній Раді прийнятий законопроект, який забороняє продавати сільськогосподарські землі до 1 січня 2008 року. Це зроблено для того, щоб прийняти ряд законодавчих актів щодо запровадження ринкового обороту сільськогосподарських земель, інфраструктури земельного ринку та підготовки відповідних спеціалістів. Такими є Закони України: «Про ринок земель», «Про державний земельний кадастр», «Про сільські громади щодо регулювання обороту земель сільськогосподарського призначення» тощо. Необхідно констатувати, що на сьогоднішній день ці питання й досі не вирішені.

Запровадження ринку земель має відкрити шлях до іпотечного кредитування. За оцінками окремих фахівців, включення земельних ділянок сільськогосподарського призначення до об'єкта іпотеки дасть змогу додатково залучити у галузь від 4 до 50 млрд дол. США.

Таблиця

Розподіл земель за формами власності в Україні станом на 01.01.2007 р.*

Розподіл земель	Загальна площа земель, тис. га	% до загальної площі земель	Сільськогосподарських угідь у загальній площі земель, тис. га	% до загальної площі сільськогосподарських угідь
По Україні	60354,8	100,0	41675,9	100,0
Землі, які перебувають у власності: державній; приватній; колективній (згідно з державними актами)	29549,6	48,96	11272,0	27,04
	30704,3	50,87	30368,2	72,87
	100,9	0,17	35,7	0,09
Грошова оцінка сільськогосподарських угідь (з урахуванням індексації), млрд грн	x	x	376,7	x
Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	x	x	9,038	x

* За даними Національної агенції із земельних ресурсів

Для визначення організаційних і законодавчих підходів щодо вирішення питання іпотечного кредитування сільгоспвиробників України необхідно розглянути, як воно вирішується в країнах СНД та далекого зарубіжжя, враховуючи той факт, що Україна прийнята в СОТ.

В Росії у 2001 р. був прийнятий Земельний кодекс, який надав право купівлі землі. Земельні відносини регулюються органами місцевого самоврядування — в кожній області має місце своє земельне законодавство. Мораторій діє на купівлю-продаж землі тільки в регіонах із високоякісними землями (Краснодарський та Ставропольський край) [4, с. 86]. Для іноземних компаній або громадян можлива тільки оренда сільськогосподарських земель на термін до 49 років. Вони також можуть бути співвласниками цих ділянок, якщо інвестують гроші в статутний капітал компанії. При цьому їх частка не може перевищувати 50 % [6, с.109].

В Аргентині вільний ринок існував завжди. Більша частина сільськогосподарських угідь належить багатим землевласникам і фактично тільки вони можуть продавати їх один одному, водночас більша частина населення країни не може брати участі в розподілі цього вільного, але недоступного для них ринку.

З 1990 року громадяни Польщі купують та продають сільськогосподарські землі вільно. Іноземці, які бажають придбати ці угіддя, повинні одержати дозвіл міністерств внутрішніх справ і сільського господарства. В Естонії вільні сільськогосподарські угіддя має право продавати місцева влада. Серед покупців можуть бути фізичні чи юридичні особи, які вже мають земельні наділи й отримують дохід від продажу сільськогосподарської продукції. Одна людина або одна фірма не може придбати більше 200 га таких угідь. Необхідно зазначити, що протягом двох років власник цих земель не може їх передавати або продавати третім особам.

У Китаї земля надається лише в оренду. Спочатку землю надавали в оренду на 15 років, тепер на 50—60 років [6, с.110].

Світовий досвід переконує, що іпотека не лише розширює виробничий капітал в аграрному секторі, але й сприяє ефективному розподілу нерухомості. Через іпотечний механізм земля з часом переходить до найбільш рентабельних підприємств. У результаті цього показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств значно поліпшуються.

З метою запобігання ризиків непогашення кредитів і збитків іпотекоотримувачам іпотечні кредити під заставу сільськогосподарських земель можна надавати у розмірі не більше 60—70 % від ринкової вартості землі, яка при цьому є предметом застави.

Висновки.

1. Поки не буде створено умов для стабільної виробничої діяльності сільськогосподарських виробників, відповідних нормативних та юридичних актів, використання сільськогосподарської землі для забезпечення повернення кредитів може призвести до довгострокових негативних соціальних наслідків у вигляді масового позбавлення сільськогосподарських виробників своїх земель. Слід обмежити оборот землі: здійснювати його тільки між державою і сільськогосподарським виробником.

2. Необхідно передбачити ряд законодавчих обмежень на купівлю—продаж сільськогосподарських земель, одне з яких повинно стосуватись мораторію на перепродаж земельних ділянок впродовж 10 років (вказане застосовується у багатьох розвинутих країн світу).

3. Для розвитку земельного ринку необхідно створити належну законодавчу базу і врахувати зарубіжний досвід, щоб уникнути помилок, які пропустилися інші країни.

4. Іпотечне кредитування під заставу сільськогосподарських земель надасть можливість залучити значні грошові кошти сільськогосподарським товаровиробникам.

Список літератури

1. Михасюк І., Майовець Є. Аграрний сектор АПК: проблеми і шляхи вирішення. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 230 с.
2. Колотуха С.М. Удосконалення кредитування сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 108—115.
3. Кравченко В.І. Теоретичні проблеми становлення іпотечного ринку в Україні // Проблеми розвитку іпотечного ринку та шляхи їх розв'язання: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К.: Наук.-дослід. фін. ін-т при Мінфіні України, 2002. — 158 с.
4. Гудзь О.Є. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення: проблеми та перспективи // Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 84—88.
5. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 73—78.
6. Земля як предмет купівлі—продажу // Пропозиція. — 2002. — № 10. — С. 109—111.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Відмова держави від монополії на власність практично у всіх галузях національної економіки змушує визнати страхування суспільно необхідним заходом організації страхового захисту майнових інтересів суб'єктів господарювання, у т.ч. сільськогосподарських товаровиробників.

Сільськогосподарське страхування має давню історію. Архівні матеріали дають підстави вважати, що перше страхове товариство для захисту від втрат на випадок вогню й загибелі худоби було засноване в Ісландії заможними селянами ще у XIII ст. У XVII ст. в Англії, Німеччині та Франції виникли товариства взаємного страхування, які забезпечували страховий захист селянам на випадок знищення або пошкодження посівів градом [1].

В Україні сільськогосподарське страхування починає активно розвиватися з 1861 року. Тоді на базі органів місцевого самоврядування було створено систему земського страхування. Зокрема, в Києві було організовано товариство взаємного страхування землевласників Київської, Подільської та Волинської губерній. Страховий захист поширювався на нерухомість і велику рогату худобу на випадок пошкодження або знищення вогнем. Земське страхування було обов'язковим, добровільним і додатковим [2].

Після революції 1917 року страхування, у т.ч. сільськогосподарське, стало монополією держави. Застосовувались єдиний порядок і правила страхування на всій території колишнього СРСР, включаючи рівень страхового захисту, механізм здійснення відшкодування збитків тощо. Відрізнялись лише тарифні ставки, зокрема при страхуванні сільськогосподарських культур, що пов'язано з різним ступенем ризику вирощування певних культур на території країни.

Страхування майна державних підприємств і організацій з 1921 року здійснювалося в добровільному порядку. Невдовзі Постановою ЦВК і РНК СРСР від 4.01.1929 року страхування майна колективних господарств (колгоспів) було переведено на державну основу [2].

У період реформ 60-х років XX ст. здійснено заходи щодо вдосконалення страхового захисту інтересів сільськогосподарських підприємств. Так, у 1968 році

було запроваджено умови обов'язкового страхування майна колгоспів, включаючи посіви та худобу, збільшено норму страхового покриття, розширено перелік страхових ризиків. Оскільки до страхування залучались майже всі сільськогосподарські підприємства, то це дозволяло можливість страховим організаціям акумулювати значні фінансові ресурси, більша частина яких витрачалась на відшкодування збитків: понад 90 % страхувальників отримували страхове відшкодування.

З 1991 року сільськогосподарське страхування зазнало докорінних змін. Держстрах України було перетворено Фондом держмайна України на Національну акціонерну страхову компанію «Оранта» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» від 7.09.1993 р. згідно з порядком та умовами, передбаченими Указом Президента України від 15.06.1993 р. «Про корпоратизацію підприємств». НАСК «Оранта» була створена відповідно до Закону України «Про господарські товариства» для забезпечення всіх видів страхового захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб і здійснення фінансової діяльності в межах, визначених чинним законодавством та Статутом компанії.

У той період НАСК «Оранта» була єдиною страховою компанією, яка здійснювала добровільне страхування врожаю сільськогосподарських культур, тварин, будівель, тобто майна сільськогосподарських підприємств.

Така ситуація була зумовлена тим, що через кризовий стан сільськогосподарських підприємств виникали певні труднощі в страхових відносинах і жодна страхова компанія, крім державної, не виявила бажання страхувати майнові інтереси сільськогосподарських товаровиробників.

Сільськогосподарське страхування того періоду перебувало в глибокому занепаді. Так, у 1996 р. частка страхових платежів по добровільному страхуванню майна колгоспів становила лише 5,3 % від загальної суми надходжень страхових платежів по всіх формах і видах страхування в НАСК «Оранта».

Для створення сприятливих умов розвитку аграрного сектору економіки, захисту економічних інтересів

есів виробників сільськогосподарської продукції в Україні з січня 2001 року запроваджено обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності та обов'язкове страхування сільськогосподарських тварин на випадок їх загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків. У вересні 2002 року Кабінет Міністрів України Постановою від 11.07.2002 р. № 1000 затвердив Порядок і правила проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур. Згодом Постановою Кабінету Міністрів від 23.04.2003 р. були затверджені Порядок і Правила проведення обов'язкового страхування тварин. Усі інші види сільськогосподарського страхування здійснювалися виключно в добровільній формі.

Оскільки законодавством не передбачалася відповідальність за не страхування за обов'язковими видами, то кожний керівник сільськогосподарського підприємства сам приймав рішення укласти йому договір страхування чи ні. Так, у 2002 році частка договорів страхування сільськогосподарських ризиків становила лише 1 % усіх договорів, укладених страховими компаніями, а частка страхових платежів у загальній сумі надходжень страховиків – тільки 2,5 %.

Отже, спроба запровадити обов'язкове страхування сільськогосподарських ризиків виявилася невдалою в основному через відсутність реальної державної підтримки. Хоча в Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 роки» передбачалося, що сільськогосподарським товаровиробникам-страхувальникам буде повернуто 50 % сплачених ними страхових платежів по обов'язковому страхуванню врожайів, та в бюджетах України ні на 2002, ні на 2003, ні на 2004 рік кошти на такі цілі не передбачались [3].

У Бюджеті 2005 року вперше були передбачені кошти в сумі 54 млн грн на компенсацію страхових платежів, які сплачують сільськогосподарські товаровиробники за комплексним або індексним страхуванням врожайів. Комплексне страхування передбачає страхування сільськогосподарської продукції від 18 ризиків, а тому таке страхування є дорогим (за оцінками експертів актуарно збалансований тариф становить 8–12 % залежно від регіону). Починаючи з 2003 року в Україні паралельно з комплексним застосовується страхування за індексом врожайності або індексне страхування. Воно передбачає виплату страхового відшкодування в тому випадку, якщо рівень середньої врожайності за поточний рік по визначеному регіону знижується на обумовлену величину нижче середнього багаторічного рівня. Влас-

ники страхових полісів одержують страхове відшкодування в розмірі, еквівалентному розміру зниження середнього рівня врожайності в регіоні.

Індексне страхування має переваги порівняно з комплексним. У разі зниження рівня врожайності та виплати компенсації страхувальник може отримати більшу суму відшкодування. До того ж страхування за індексом врожайності сприяє проведенню заходів щодо підвищення продуктивності сільськогосподарських культур у межах господарства.

У 2005 році було застраховано 2 % посівних площ. У розрахунку на один договір страхування припадало 391,5 га при середньому страховому тарифу – 3,41 %. За результатами року страхувальники одержали компенсації на суму 5,8 млн. грн. [4].

У 2006 році зацікавленість страхових компаній щодо сільськогосподарського страхування зростає. Так, у програмі страхування сільськогосподарських культур із державною підтримкою взяли участь 37 страхових компаній, тоді як у 2005 році їх було 28. Найбільш активно працювали такі страховики як НАСК «Оранта», УАСК АСКА, Кредо-Класік, СК Вексель, Українська охоронна страхова компанія, СК Стандарт, СК Рокада та інші. На десятку найкращих з них припадає 77,8 % зібраних страхових платежів, у т.ч. 80,8 % страхових платежів було отримано за договорами комплексного страхування і 66,8 % – за договорами індексного страхування урожайності [4].

Страховими компаніями було застраховано 3,4 % посівних площ, що більше проти аналогічного показника 2005 року майже вдвічі. У розрахунку на один договір страхування припадало 418,6 га при середньому страховому тарифі – 4,6 %. У середньому одним страховиком було укладено договорів страхування з 33-ма страхувальниками, застраховано 18000 га посівних площ при середній страховій сумі 16,7 млн. грн. [4]. По 97 % випадків заявлених збитків страховики виплатили страхове відшкодування, що на 20 в.п. більше проти аналогічного показника 2005 року.

У 2006 році уряд планував виділити на компенсацію страхових платежів 11,7 млн грн, це на 0,8 млн грн менше, ніж було заявлено сільськогосподарськими підприємствами-страхувальниками. На початок 2007 року вони отримали 10 млн грн компенсації замість 12,5 млн грн, тобто кожний п'ятий страхувальник компенсації не отримав. Така ситуація може негативно вплинути на бажання сільськогосподарських товаровиробників страхувати посіви в майбутньому.

Незважаючи на певні позитивні зрушення, сільськогосподарське страхування залишається найменш розвинутим з об'єктивних і суб'єктивних причин. Насамперед це ризикованість і маловигідність страхового бізнесу, порівняно з іншими видами

страхування, висока вартість страхових послуг, відсутність обігових коштів у сільськогосподарських товаровиробників, відсутність страхової культури у страхувальників і недовіра з їх сторони до страховиків, відсутність інформації про діяльність страхових компаній, кваліфікованих спеціалістів зі страхування сільськогосподарських ризиків, єдиних підходів до розрахунку страхових тарифів, недосконалість нормативно-правової бази та механізму державної підтримки страхувальників тощо.

Сільськогосподарське страхування є високозбитковим і технічно складним видом страхування з високим обсягом відповідальності страховиків. З метою підвищення фінансової стійкості, напрацювання уніфікованих продуктів страхові компанії України у 2003 році створили два страхові сільськогосподарські пули. В перший пул увійшло 16 компаній і його очолила УАСК «АСКА», другий пул об'єднав 7 страховиків на чолі з ЗАТ «Кредо-класік». Пулами були укладені договори перестраховування з такими відомими європейськими перестраховиками як «Partner RE» (Швейцарія) та Frankona RE (Франція). Створена система приймання та перестраховування ризиків, в якій попередній андеррайтинг здійснює компанія «Агроризик» (Україна – Швейцарія). Але через невелику кількість договорів страхування сільськогосподарських ризиків і, відповідно, невеликі суми страхових платежів, активну роботу на ринку сільськогосподарського страхування пули не вели.

Організація страхування сільськогосподарських ризиків може бути здійснена на базі формування неприбуткових кооперативних товариств взаємного страхування винятково на добровільній основі. Основна ідея формування таких товариств в аграрному секторі полягає в тому, що сплачені страхові платежі рано чи пізно повертаються в тому чи іншому вигляді до страхувальника за мінусом поточних витрат на ведення страхових угод. Довіра селян до таких товариств буде значно більшою, ніж до великих страхових компаній.

Поки що вітчизняний ринок сільськогосподарського страхування незначний, але має великі фінансові перспективи. Його потужність тільки при страхуванні врожаю зернових культур оцінюється в 400–500 млн грн, а при страхуванні зерна, що зберігається на елеваторах, – 25–30 млн грн. Можна сподіватися, що з державною підтримкою він буде активно розвиватися. Як свідчить досвід, тільки в тих країнах, в яких держава з моменту запровадження аграрного страхування надавала фінансову підтримку у вигляді субсидування частини страхових платежів, адміністративних витрат тощо, система аграрного страхування дійсно працює ефективно. Це твердження є тим більш спра-

ведливим для країн, економіка яких знаходиться в процесі трансформації.

Держава, крім субсидування страхових платежів, може фінансувати частину адміністративних витрат, брати участь у фінансуванні пулів, сприяти створенню фермерами товариств взаємного страхування тощо. Перелічені форми державної підтримки визначаються залежно від можливостей державного бюджету, важливості аграрного сектору в економіці країни та можливої ефективності.

Міжнародний досвід свідчить, що завдяки державній підтримці в галузі страхування можна поліпшити культуру землекористування та підвищити ефективність виробництва.

Висновок. Страховики спільно з урядовими органами працюють над проектом Закону про аграрне страхування, Концепцією його розвитку в Україні. Розглядається можливість створення в складі Міністерства аграрної політики Агентства з управління ризиками в аграрному секторі для виконання таких функцій:

розробки законодавчих документів зі страхування сільськогосподарських ризиків і відповідних страхових продуктів для подальшого їх затвердження державними установами;

збору статистичних даних щодо страхування сільськогосподарських ризиків, аграрної та гідрометеорологічної статистики;

виконання актуарних розрахунків;

розробки навчально-методичної літератури;

створення єдиної системи врегулювання збитків за договорами страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.

Сільськогосподарське страхування має неабияке значення в системі захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і виважений підхід до його подальшого розвитку та активізації сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції сільського господарства, поліпшенню її якості, і в кінцевому результаті – зміцненню продовольчої безпеки країни в цілому.

Список літератури

1. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. — М.: Изд-во АН СССР, 1947. — 428 с.
2. Страхування / За ред. С.С. Осадця. — К.: КНЕУ, 2002. — 599 с.
3. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 роки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238 // rada.gov.ua
4. <http://www.agroinsurance.com/>
5. Про страхування: Закон України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР зі змінами та доповненнями // rada.gov.ua
6. www.insurancetop.com
7. www.beezont.com.ua

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДОМЧОЇ АГРАРНОЇ СТАТИСТИКИ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах господарювання істотно зростає роль інформації, оскільки прийняття управлінських рішень залежить саме від якості інформаційного забезпечення. Основним джерелом інформації для прийняття рішень на державному рівні управління стали статистичні спостереження.

З переходом України на ринкові засади змінилася структура аграрного сектору економіки, методичні підходи до формування основних звітних показників діяльності підприємств. Приватна основа господарювання зумовила необхідність реорганізації методологічних і організаційних засад головної інформаційної бази, якою на державному рівні є система національної статистики та бухгалтерського обліку.

Цій проблемі приділяється значна увага як управлінців, так і професійних наукових кіл. Зокрема, в працях вчених-економістів Ю. Бугуцького, Й. Пасхавера, М. Кужельного, В. Лінника, В. Савчука, Ю. Цал-Цалко [1;5;8;15] йдеться про потребу розробки теоретико-методологічних засад державної статистики як основи інформаційного забезпечення державного управління. Питання статистики сільськогосподарства є об'єктом дискусій в колах фахівців державних статистичних органів та органів державного управління — Ю. Лузана, О. Прокопенка, Г. Розумної [6;13;14].

Однак, не зважаючи на те, що питання сільськогосподарської статистики задекларовано в ряді законодавчих актів [7;12;22], проблема не отримала належного вирішення. Наявність ряду особливостей галузі аграрного виробництва, а також стандартизована для всіх галузей фінансова (бухгалтерська) звітність, обмеженість її показників виділяють дані дослідження в окрему ланку та зумовлюють їх актуальність як на теоретичному, так і на державному рівнях.

Дана публікація має на меті започаткування нових теоретико-методологічних основ і розробку прикладних рекомендацій щодо запровадження системи відомчої аграрної статистики, її облікового забезпечення з урахуванням особливостей функціонування окремих сільських територій.

Визначальним у досягненні поставленої мети є виконання таких завдань:

аналіз сучасного стану інформаційно-облікового забезпечення прийняття управлінських рішень на галузевому рівні державного управління;

обґрунтування ролі статистичної інформації в інформаційному забезпеченні розвитку аграрного сектору економіки України;

розробка теоретичного підґрунтя запровадження системи відомчої аграрної статистики та механізму її облікового забезпечення по тестових господарствах регіонів.

Завдання удосконалення сільськогосподарської статистики було сформульоване в Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» № 1529/99 від 3 грудня 1999 р. [22]. На виконання зазначеного Указу Державний комітет статистики України, Міністерство аграрної політики України та Державний комітет України по земельних ресурсах видали спільний наказ «Про удосконалення системи статистичного обліку в сільському господарстві України» № 127/53/48 від 26 квітня 2000 р. [7].

За чинним законодавством, формування інформаційної бази даних для державного управління займаються органи державної статистики. Проте потреба в інформаційному забезпеченні функцій Міністерства аграрної політики та функцій Державного комітету статистики різна. Це призводить до того, що органи статистики, здійснюючи уніфікацію вітчизняної статистики за міжнародними вимогами, безпідставно скоротили та спростили звітні форми суб'єктів господарювання, що ускладнює аналітичну роботу галузевого управління.

З цим погоджується один із керівників Держкомстату О.М. Прокопенко, відмічаючи, що негативним наслідком приведення державної статистики до вимог міжнародних стандартів є скорочення досліджуваних показників і вихідної інформації, що готується органами державної статистики. Певним чином це стосується і показників, що характеризують економічні результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств [13]. З радянських

часів і до сьогодні кількість галузевої (предметної) статистичної інформації в структурі річних бухгалтерських звітів сільськогосподарських підприємств постійно зменшується (табл. 1).

Крім того, у більшості статистичних форм відсутні взаємоузгодження показників із показниками (групами показників) в інших формах, зокрема у фінансовій звітності (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, дані про фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств, узагальнені в різних джерелах статистичної інформації, значно відрізняються. Найвні розбіжності значень фінансових показників, наведених у Статистичному щорічнику і Статистичному бюлетені, мають певні причини.

По-перше, у наведених джерелах використовують різні фінансові показники з ф. № 2 «Звіт про фінансові результати». Так, у Статистичному щорічнику України — «Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування», а в Статистичному бюлетені «Основні показники роботи сільськогос-

подарських підприємств України» — «Чистий прибуток (збиток)».

По-друге, у Статистичному щорічнику України статистичні дані щодо фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування узагальнюються в цілому по трьох галузях — сільське господарство, мисливство, лісове господарство (загальна кількість підприємств у цьому сегменті у 2006 р. — 58 945 одиниць). При цьому статистичні дані щодо прибутку (збитку) від сільськогосподарської діяльності (Статистичний бюлетень) узагальнюються лише по великих і середніх сільськогосподарських підприємствах, які звітуються за формою 50-с.г. У 2006 р. їх загальна кількість становила 7611 одиниць (рис. 1).

По-третє, розбіжності пояснюються відсутністю єдиного визначення сільськогосподарського підприємства як суб'єкта фінансової, статистичної та податкової звітності.

Вищезазначені моменти призводять до втрати комплексного підходу до галузевого управління че-

Таблиця 1

Порівняльний аналіз структури річних бухгалтерських звітів сільськогосподарських підприємств за 1980–2007 роки

Назва звітних форм	Наявність звітних форм		
	1980 р.	2000 р.	2007 р.
Загальна кількість форм	18	9	6
<i>у тому числі для інформаційного забезпечення аграрної політики:</i>			
<i>I. У виробничо-фінансовій сфері</i>			
1.1. Фінансова звітність	3	5	5
1.2. Звітність по виробництву продукції	4	3	—
1.3. Звіт з реалізації продукції	1	1	—
1.4. Форма № 50-с.г «Основні економічні показники роботи сільгоспідприємств»	—	—	1
<i>II. У сфері капітальних інвестицій</i>			
2.1. Звіт з наявності і руху основних засобів	7	—	—
<i>III. У сфері розвитку сільських територій (соціального захисту)</i>			
3.1. Звіт з чисельності і оплати праці	1	—	—
3.2. Звіт з основних показників по житловому і комунальному господарствах	1	—	—
3.3. Звіт з використання фондів економічного стимулювання і спеціального призначення	1	—	—

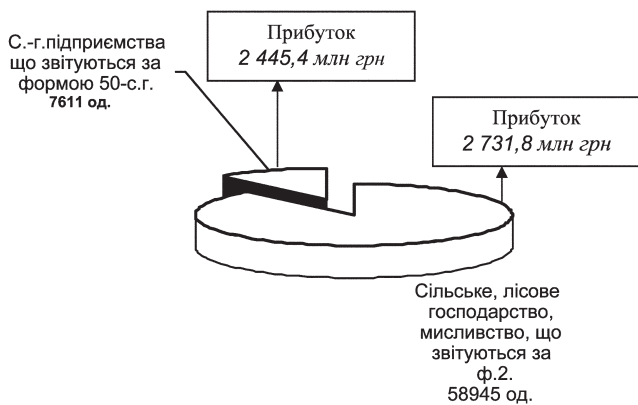
Таблиця 2

Невідповідність даних про фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств за фінансовою та статистичною звітністю

Офіційне джерело	2000 р.		2003 р.		2006 р.	
	Прибуток, млн грн	Рентабельність, %	Прибуток, млн грн	Рентабельність, %	Прибуток, млн грн	Рентабельність, %
Статистичний щорічник України [19–21] ¹ (форма №2)	1752,4	1,6	769,5	4,2	2731,8	10
Статистичний бюлетень «Основні економічні показники роботи с.г. підприємств» [16–18] ² (форма 50-с.г.)	1410,9	9	-4,6	-0,03	2445,4	7,4

¹ За даними фінансової звітності — форми № 2 «Звіт про фінансові результати»

² За даними статистичної звітності — форми 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»

Рис. 1. Розбіжність у кількості підприємств, що є базою для статистичних узагальнень даних про фінансові результати

рез систему звітності. За радянських часів підприємства готували єдиний бухгалтерський звіт, що містив всю інформацію про його фінансово-майновий стан. Узагальнені звіти знаходились у відкритому доступі по системі Мінагрополітики та на кожному підприємстві. Нині спостерігається розбалансованість у питаннях звітності та інформаційної політики підприємств на рівні органів державного управління: Мініфіну, Держкомстату, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Різні форми звітності підлягають зведенню різними державними відомствами. У зв'язку з цим як на державному рівні, так і на рівні окремих підприємств відсутній єдиний уніфікований механізм, спостерігається безсистемність розкриття інформації про їх діяльність.

З метою уникнення зазначених розбіжностей нами неодноразово пропонувалося перенести форму 50-с.г. «Основні економічні показники роботи с.-г. підприємств» до фінансової звітності у вигляді окремого розділу до приміток у складі Річного бухгалтерського звіту сільськогосподарських підприємств [2]. Формування єдиного Звіту забезпечить можливість узагальнення результатів діяльності підприємств у цілому та по галузі. Єдиний бухгалтерський звіт сільськогосподарських підприємств забезпечить галузеве управління зіставними даними щодо структури результатів сільськогосподарської діяльності та їх частки в загальній структурі фінансових результатів діяльності підприємств.

Інше важливе завдання — розробка і затвердження на законодавчому рівні єдиних критеріїв віднесення підприємств до сільськогосподарських. Це забезпечить можливість порівняння економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств, адекватного аналізу результатів сільськогосподарської діяльності по роках, окремих видах діяльності (тваринництво, рослинництво тощо), а також за окремими організаційно-правовими формами господарювання (ТОВ, фермерські господарства тощо). Розроблені критерії мають бути єдиними й

обов'язковими для застосування усіма державними відомствами (ДПА, Держкомстат, Мініфіну, МініАП). Вони мають розроблятися і затверджуватися уніфіковано на рівні держави, а не на рівні окремих відомств.

Реалізація зазначених пропозицій в інформаційній системі сільськогосподарської діяльності забезпечить розв'язання вищезначених проблем у межах міжнародних стандартів фінансової та статистичної звітності, проте цього недостатньо для інформаційного забезпечення галузевого управління. Кардинальне вирішення поставлених питань можливе лише за умови запровадження відомчої аграрної статистики, яка забезпечить галузеве управління повною й оперативною інформацією.

Першим кроком у цьому напрямі є розробка Концепції формування системи відомчої аграрної статистики з метою ефективного інформаційного забезпечення державного галузевого управління (рис. 2).

Метою відомчої аграрної статистики є збір, обробка, узагальнення й аналіз розширеної інформації з тестових господарств про процеси, що відбуваються в сільському господарстві України та її регіонах з метою вивчення масових суспільних явищ, стану і розвитку галузі, вдосконалення економічного механізму господарювання та відпрацювання ефективної аграрної політики.

Реалізація запропонованої Концепції полягає у виконанні чотирьох основоположних груп завдань нормативно-правового, організаційного, методичного та прикладного характеру.

1. Заходи нормативно-правового характеру передбачають формування законодавчої бази створення та функціонування відомчої сільськогосподарської статистики. Зважаючи на досвід країн-членів ЄС, необхідно розробити та затвердити Закон про відомчу аграрну статистику, який має регулювати організаційну систему такої статистики, її підпорядкованість, основні положення щодо методології сільськогосподарської статистики та вимоги до мережі тестових господарств. Доцільно також внести зміни до Закону України «Про екологічну мережу України» [4], якими включити до екомережі України всі земельні ресурси, у т.ч. землі сільськогосподарського призначення (зокрема рілля, багаторічні насадження тощо).

2. Першочерговим організаційним заходом реалізації Концепції є формування системи тестових господарств — базових для збору й узагальнення показників сільськогосподарської діяльності.

Міністерство аграрної політики має періодично визначати доходи і витрати сільськогосподарських підприємств, класифікованих за розміром, типом підприємства і економічними областями за поточний сільськогосподарський рік. У зв'язку з цим доцільним є створення мережі тестових господарств, що

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ВІДОМЧОЇ АГРАРНОЇ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ

Етапи реалізації

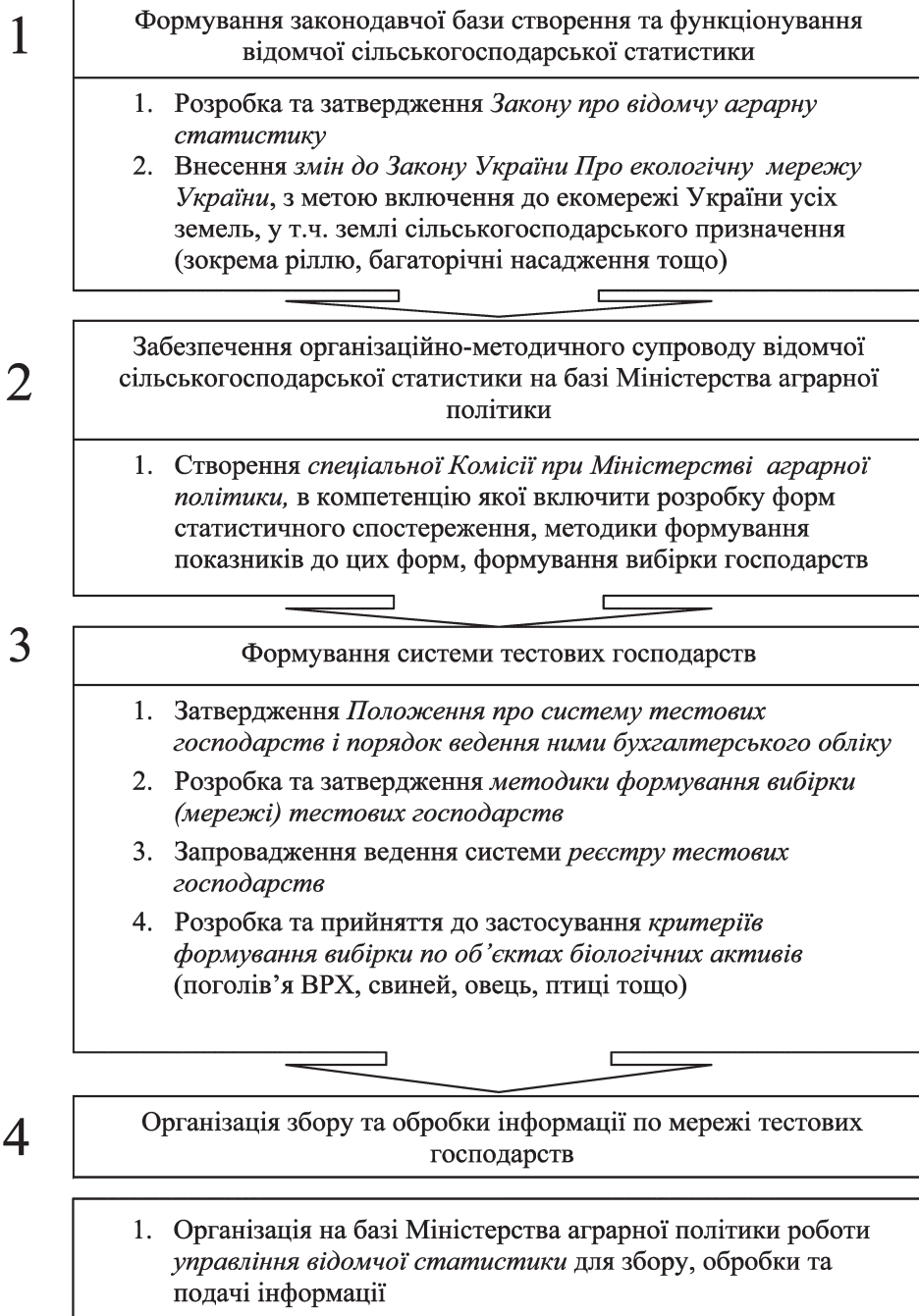

Рис. 2. Концептуальні засади формування системи відомчої аграрної статистики України

обов'язково мають вести системний бухгалтерський облік. З цією метою слід розробити та затвердити:

положення про систему тестових господарств і порядок ведення ними бухгалтерського обліку, за основу якого доцільно взяти Постанови Європейської комісії «Про створення інформаційної Мережі бухгалтерського обліку в сільському господарстві»

та «Про відбір господарств, які ведуть бухгалтерський облік, з метою визначення дохідності сільськогосподарських підприємств» [10;11];

методику формування вибірки (мережі тестових господарств), в якій передбачити критерії вибірових одиниць, до яких доцільно включати сільськогосподарські підприємства з площею сільськогоспо-

дарських угідь не менше 200 га та лісогосподарських підприємства з площею лісу не менше 200 га.

3. Заходи методичного характеру мають охоплювати забезпечення методичного супроводу відомчої сільськогосподарської статистики на базі Міністерства аграрної політики. Для забезпечення методичного супроводу відомчої сільськогосподарської статистики важливим є створення спеціальної Комісії при Міністерстві аграрної політики. До її складу мають увійти переважно експерти сільськогосподарського виробництва, а також співрозмірна кількість осіб, які безпосередньо зайняті у сільському господарстві. До компетенції Комісії входить розробка форм статистичного спостереження та методики формування показників до цих форм, формування вибірки господарств (мережі тестових господарств).

4. Прикладні заходи реалізації Концепції передбачають безпосередню організацію збору й обробки інформації по мережі тестових господарств. Організація збору даних по тестових господарствах має бути покладена на Міністерство аграрної політики України, на базі якого доцільно організувати управління відомчої статистики та відповідну мережу в регіонах. При цьому кожне окреме підприємство, що входить до тестових господарств, подає визначені звітні форми до управлінь агропромислового розвитку районних чи обласних держадміністрацій.

Основою інформаційного забезпечення відомчої статистики сільського господарства має стати системний бухгалтерський облік, що обов'язково організовується у підприємствах мережі тестових господарств. Організація облікового забезпечення має запровадити однакові підходи до ведення бухгалтерського обліку в усіх тестових господарствах, зокрема:

обов'язкове дотримання норм усіх положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО), зокрема П(С)БО 30 «Біологічні активи» [9];

ведення обліку за Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, зобов'язань та капіталу, затвердженим наказом Мінфіну № 291 від 30 листопада 1999 року;

обґрунтування методів нарахування амортизації по необоротних активах;

ведення обліку витрат як за видами діяльності, так і за елементами (по восьмому та дев'ятому класам рахунків);

обов'язкове калькулювання собівартості продукції за методичними підходами, визначеними Мінагрополітики паралельно з веденням обліку біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливими цінами;

ведення обліку доходів від реалізації продукції за напрямками реалізації;

обов'язкове проведення аудиторської перевірки річної фінансової звітності (з періодичністю, визна-

ченою у законодавстві про мережу тестових господарств).

Дотримання визначених правил необхідне для уніфікації та встановлення єдиних методичних засад підготовки інформації для її узагальнення по системі відомчої аграрної статистики.

Висновки. За підсумками досліджуваних проблем обґрунтовано необхідність встановлення відповідальності Міністерства аграрної політики за формування системи інформаційного забезпечення управління в сільському господарстві. Практика, коли дану систему формує лише Держкомстат України, є неправильною. Віддаючи належне роботі спеціалістів Держкомстату (Прокопенко О.М., Розумна Г.І. та ін.), галузевому управлінню та науці потрібно підготувати та реалізовувати конкретні пропозиції з вищезначених проблем. Зокрема:

1) з метою уникнення розбалансованості у звітній політиці аграрних підприємств запровадити складання окремого Річного звіту сільськогосподарських підприємств;

2) розробити та затвердити на законодавчому рівні єдині критерії віднесення підприємств до сільськогосподарських. Це забезпечить можливість порівняння економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств на загальногалузевому та державному рівнях, адекватного аналізу результатів сільськогосподарської діяльності по окремих видах діяльності та по окремих організаційно-правових формах господарювання;

3) розробити та запровадити на державному рівні Концепцію формування системи відомчої аграрної статистики з метою ефективного інформаційного забезпечення державного галузевого управління.

Список літератури

1. Бутуцкий Ю.А. Статистико-экономический анализ эффективности аграрного труда: Дис. канд. экон. наук: 08.00.11 / Киевский экономический ун-т. — К., 1993. — 181 с.
2. Жук В.М. Состояние и перспективы бухгалтерского учета в АПК Украины в свете всемирной глобализации экономики // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи: Матер. Між нар. наук.—теоретич. конф. — К.: ННЦ ІАЕ, 2003. — С. 11—16.
3. Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 року № 2614-XII // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 1992—2008.
4. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 року № 1864-IV // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 2004—2008.
5. Кужельний М.В., Лінник В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Підруч. — К.: КНЕУ, 2001. — 334 с.
6. Лузан Ю.Я. Звітність підприємства — основа інформаційної системи управління // Облік і фінанси АПК. — 2004. — № 1. — С. 4—10.
7. Про удосконалення системи статистичного обліку в сільському господарстві України: Наказ Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, Державного комітету України по земельних

- ресурсах від 26.06.2000 р. № 127/53/48 // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 2000—2008.
8. Пасхавер И.С. Сельское хозяйство СССР в показателях статистики. — М.: Статистика, 1968. — 64 с.
  9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790 // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 2005—2007.
  10. Про відбір господарств, які ведуть бухгалтерський облік, з метою визначення доходності сільськогосподарських підприємств: Постанова Європейської комісії від 12.07.1982 р. // Verordnung (EWG) Nr. 1859/82 der Kommission vom 12. Juli 1982 über die Auswahl der Buchführungsergebnisse, Abl. EG Nr. L 205 vom 13. Juli 1982, S. 5
  11. Постанова Європейської комісії про створення інформаційної Мережі бухгалтерського обліку в сільському господарстві від 15 червня 1965 р. // Verordnung Nr. 79/65/ EWG vom 15. Juni 1965 zur Bildung eines Informationsnetzes landwirtschaftlicher Buchführungen, Abl. EG Nr. L 109, S. 1859
  12. Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики: Постанова Кабінету Міністрів України від 4.05.1993 р. № 326 // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 1993—2007.
  13. Прокопенко О.М. Удосконалення форми і методів державного статистичного спостереження за економічними показниками сільськогосподарських підприємств. // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи: Матер. III Міжнар. наук.—практик. конф. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — С. 114—116.
  14. Розумна Г.І. Відображення у статистичній звітності витрат на виробництво продукції, яка підлягає державному ціновому регулюванню // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи: Матеріали III Міжнародної науково—практичної конференції. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — С. 119—120.
  15. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.04 / Тернопільська академія народного господарства. — Тернопіль, 1996. — 41 с.
  16. Основні економічні показники роботи с.—г. підприємств за 2000 рік: Статистичний бюлетень. — К.: Держкомстат., 2001.
  17. Основні економічні показники роботи с.—г. підприємств за 2003 рік: Статистичний бюлетень. — К.: Держкомстат., 2004. — 56 с.
  18. Основні економічні показники роботи с.—г. підприємств за 2006 рік: Статистичний бюлетень. / За ред. Ю.М.Остапчука. — К.: Держкомстат., 2007. — 75 с.
  19. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Державний комітет статистики. / За ред. О.Г.Осауленка. — К.: Видво «Консультант», 2001. — 598 с.
  20. Статистичний щорічник України за 2003 рік. Державний комітет статистики. / За ред. О.Г.Осауленка. — К.: Видво «Консультант», 2004. — 593 с.
  21. Статистичний щорічник України за 2006 рік. Державний комітет статистики. / За ред. О.Г.Осауленка. — К.: Видво «Консультант», 2007. — 551 с.
  22. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки: Указ Президента України від 3.12.1999 року № 1529/99 // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга», 1999—2008.

УДК 657:659.126

В.Б. Моссаковський,

*к. е. н., професор,
Київський славістичний університет*

Т.В. Кононенко,

*к. е. н.,
Державна академія житлово-комунального господарства*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ¹

Створення та введення в експлуатацію об'єкта інтелектуальної власності (ОІВ) вимагає належного оформлення авторського майнового права. Для визнання об'єктом права інтелектуальної власності конкретного пристрою, процесу, винаходу, корисної моделі тощо необхідно зареєструвати їх в Укрпатенті шляхом оформлення належним чином заявки й інших документів, які слугують підставою для проведення експертизи. Вона дозволяє встановити, що винахід відповідає умовам патентоздатності й прийняти рішення про видачу патенту після сплати збору заявником. В офіційному бюлетені публікуються відомості про видачу патенту та здійснюється його

фіксація в Реєстрі патентів. З моменту надходження заявки та публікації повідомлення про це в спеціальному бюлетені заявнику надається тимчасова права охорона, дія якої припиняється з дати публікації відомостей про видачу патенту.

Експертиза на визначення ОІВ може тривати досить великий проміжок часу. Наприклад, формальна експертиза заявки на сорт рослин може здійснюватися протягом 6 місяців, а кваліфікаційна щодо переваг сорту здійснюється на сортоділянцях протягом трьох років. Лише після цього може бути занесено сорт до спеціального реєстру сортів рослин та до реєстру патентів.

¹ Продовження. Початок статті див. у №1-2 журналу.

З огляду на це постає питання, як у цьому випадку бути, адже витрати на ОІВ понесені, але самі об'єкти незапатентовані.

У початковому варіанті П(С)БО 8 спостерігалася відмінність порівняно з МСБО 38, яка стосувалася обліку незавершених капітальних інвестицій у нематеріальні активи. З 1 січня 2003 року в П(С)БО 8 вже введено новий субрахунок «Незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи». Деякі автори [1] вважають, що подібні об'єкти не можуть обліковуватись на рахунку 12, адже по них не закінчено процес капіталізації витрат. Для цих цілей пропонується використовувати рахунок 15.

На нашу думку, ті ОІВ, які передані на ліцензування (про що було сказано раніше), мають обліковуватись на окремому субрахунку рахунку 12, однак при цьому виникають проблеми щодо відображення їх в обліку, зокрема, в якому реєстрі їх обліковувати та за допомогою якого документа брати ці об'єкти на облік.

Для цього доцільно використовувати як підставу для оприбуткування ОІВ заяву про видачу патенту (ліцензії), а для аналітичного обліку можна застосовувати інвентарну картку, в якій не фіксуються дані про документи, які підтверджують майнові права на об'єкт (гр. 3–4). Ці записи будуть зроблені після отримання ліцензії (патенту), а картку слід передати в основний масив реєстрів з обліку нематеріальних активів. Відповідно по таких об'єктах не слід нараховувати амортизацію.

Визнання ОІВ вимагає узгодження ще деяких моментів, насамперед це стосується виплати винагороди розробникам. Особисті майнові права на ОІВ належать особисто розробнику, а якщо роботу виконували за трудовою угодою, то автору та юридичній або фізичній особі, у якої працював винахідник, якщо інше не передбачено угодою.

Майнові права на ОІВ, створені за дорученням або замовленням роботодавця, належать роботодавцю, якщо він протягом 4-х місяців з моменту одержання від винахідника повідомлення подає до Укрпатенту заяву на отримання патенту. У цей самий строк роботодавець повинен укласти з автором письмову угоду про умови розрахунків і виплати йому винагороди відповідно до економічної вигоди, яка має бути отримана роботодавцем.

Якщо при створенні ОІВ брали участь кілька осіб, всі вони визнаються винахідниками, а порядок користування правами, що їм при цьому належать, має визначатися угодою між ними.

Інші особи, які надавали лише технічну, організаційну, матеріальну чи юридичну допомогу або допомогу в проведенні дослідницької роботи та виготовленні технічної документації, не належать до авторського колективу при створенні ОІВ.

Щодо методики ведення обліку ОІВ виникає унікальна ситуація. Два органи державної влади (Мі-

ністерство фінансів України та Державний комітет статистики) підготували нормативні акти з одного й того ж питання щодо порядку документального оформлення та ведення аналітичного обліку ОІВ [2;3]. Передусім слід звернути увагу на невеликий розрив у часі між датами затвердження обох документів: Міністерством фінансів видано наказ № 732 від 22.11.2004 р., а Державним комітетом статистики — наказ № 469 від 10.08.2004 р. Перелік реквізитів цих документів свідчить, що первинні документи і реєстри, розроблені Держкомстатом, призначені для ведення оперативного обліку, а форми підготовлені Міністерством фінансів — для бухгалтерського.

Рекомендації щодо капіталізації ОІВ, створених у наукових установах Української академії аграрних наук за участю автора, передбачають, що облік об'єктів права інтелектуальної власності у розробника (наукової установи) і користувача цих об'єктів ведеться по-різному [4].

Наукова установа УААН має вести облік ОІВ, використовуючи спершу оперативний облік, відповідальність за який несе підрозділ або особа, призначена для цього керівником установи. Порядок ведення такого обліку передбачено Інструкцією щодо заповнення форм первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій), що затверджена наказом Державного комітету статистики України від 10.08.2004 р. № 469.

Цією інструкцією передбачено використовувати ряд реєстрів, а саме:

Журнал реєстрації заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, що подані в Україні (форма № ІВ-1);

Журнал реєстрації заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, що подані до компетентних органів іноземних держав (форма № ІВ-2);

Журнал реєстрації використаних винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонування (топографій) інтегральних мікросхем, (форма № ІВ-3);

Журнал реєстрації раціоналізаторських пропозицій (форма № ІВ-4).

Записи в перелічені реєстри здійснюються на підставі заявок, поданих відповідним органом, а також заяв на раціоналізаторську пропозицію (форма № ІВ-5) та актів про використання об'єкта права інтелектуальної власності (форма № ІВ-6). Порядок записів у цих реєстрах і заповнення первинних документів наведено в згаданій інструкції. По суті справи це дозволить організувати оперативний облік ОІВ.

Розглядаючи побудову документів і реєстрів обліку нематеріальних активів, передбачених інструкцією Держкомстату № 469, слід звернути увагу на те, що названі реєстри і первинні документи мають істотні недоліки, що звужує сферу їх застосування. У багатьох з них відсутній показник вартості, що унеможливує їх використання у системі бухгалтерського обліку, однак ці документи можна використовувати на етапі розробки об'єктів інтелектуальної власності та передачі їх на затвердження (реєстрацію) відповідним органом з метою розгляду й одержання патенту чи свідоцтва.

Тому при оприбуткуванні нематеріальних активів слід керуватися формами, які більше відповідають вимогам обліку, зокрема передбаченим у листі Міністерства фінансів України.

Типова форма акта введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів (форма НА-1) теж має істотні недоліки, що ускладнює бухгалтерський облік цих об'єктів. Ця форма призначена для використання у підприємствах, які придбали нематеріальний актив на стороні. Якщо будь-який подібний об'єкт, вироблений підприємством, має розробника (розробників) і на нього поширюється дія авторського і суміжного права, то додатково до даних, наведених в акті (форма НА-1), має бути обов'язково зазначений автор або авторський колектив, з яким підприємство укладає договір про передачу часткового або повного виключного права на використання об'єкта на умовах, передбачених Законом України «Про авторські та суміжні права» і зазначених у договорі.

Згідно із ст. 33 цього закону договір про передачу прав на використання творів вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов (строку дії договору, способу його використання, території, на яку поширюється передане право, розміру й порядку виплати авторської винагороди, інших умов). Авторська винагорода може бути у вигляді відсотків від доходу, одержаного від використання об'єкта або у вигляді фіксованої суми, іншим чином. При цьому ставки авторської винагороди не можуть бути нижчими за мінімальні ставки, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Авторські та суміжні права мають тривалий період дії. Наприклад, авторське право діє протягом всього життя автора і 70 років після його смерті, тому виникає потреба обов'язково зазначити в акті (а відповідно в індивідуальній картці для обліку об'єктів інтелектуальної власності) прізвище власника (власників) майнового права та розмір матеріальної винагороди чи інших умов договору, дату його укладання тощо.

Такий порядок ведення аналітичного обліку нематеріальних активів поширюється на підприємства, які одержали патент або свідоцтво і які зобов'язані

укладати договір із розробниками об'єктів інтелектуальної власності. Тому у формі акта, а також інвентарній картці необхідно вказувати названі вище реквізити.

Крім того, В. Курило та М. Пушкар [5] обґрунтовано доводять, що при реєстрації патентів і свідоцтв відповідним органом, який їх видав, доцільно фіксувати власників авторського права, наприклад, при занесенні якогось сорту до державного реєстру сортів мають бути записані дані свідоцтв на майнові права розробників.

Розглянемо ще одне важливе питання поліпшення обліку нематеріальних активів. Уже близько 15 років у дисертаційних роботах з бухгалтерського обліку порушуються питання щодо можливості використання в обліку необоротних активів документу-реєстру, який би одночасно виконував функції акта введення об'єкта в експлуатацію, картки аналітичного обліку й акта на ліквідацію об'єкта [6]. Подібний документ доцільно використовувати саме в обліку нематеріальних активів через порівняно короткий період перебування в експлуатації. Такий документ розроблено і його форму наведено нижче (табл. 1).

Порядок бухгалтерського обліку нематеріальних активів, визначений П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 18 жовтня 1999 р. № 242 із змінами і доповненнями, планом рахунків бухгалтерського обліку та Інструкцією по його застосуванню, що затверджені наказом Міністерства фінансів від 30.11.1999 р. № 291, а в бюджетних установах — Інструкцією з обліку основних засобів та інших необоротних активів бюджетних установ, затвердженою наказом Державного казначейства України від 17.11.2000 р. № 64, а також наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» від 22.11.2004 р. № 732 та наказом Державного комітету статистики України від 10.08.2004 р. № 469.

До складу нематеріальних активів згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» належать такі об'єкти: а) права користування природними ресурсами; б) права користування майном; в) права на знаки для товарів і послуг; г) права на об'єкт промислової власності; д) авторські та суміжні з ними права; е) інші нематеріальні активи.

Підставою для взяття на облік нематеріальних активів є первинні документи:

- свідоцтво України на знак для товарів і послуг (позначення, за яким товари та послуги одних осіб відрізняються від однорідних товарів і послуг інших) згідно із Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» у редакції від 22.04.2003 р.;
- патент на винахід (корисну модель), що є результатом творчої діяльності людини в будь-якій га-

Таблиця 1

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник підприємства

Підприємство, установа, організація _____

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ _____

"___" _____ 20__ р.

АКТ
приймання — інвентарна картка обліку нематеріальних активів № _____
"___" _____ 20__ р.

Комісія, що створена на підставі наказу № _____ від "___" _____ 20__ р. розглянула документи на введення в оборот _____.

Об'єкт придатний для експлуатації. Доробок _____ потребує.

Члени комісії:

Прізвище _____

Підпис _____

№ з/п	Об'єкт права інтелектуальної власності		Власник об'єкта	Строк корисного використання	Дебет		Кредит		Дата введення об'єкта інтелектуальної власності в господарський оборот.	Вартість, грн	Річна сума амортизації, грн	
	Назва	Найменування та номер документа, що підтверджує майнові права на об'єкт			Дата виникнення права інтелектуальної власності	Рахунок, субрахунок	Код аналітичного обліку	Рахунок, субрахунок				Код аналітичного обліку
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Власники суміжних прав _____

Продюсер _____

Виконавці _____

Об'єкт _____ підлягає переоцінці.

Дата "___" _____ 20__ р.

Спеціаліст _____

Підстава _____

Оцінку об'єкта здійснив спеціаліст _____

Пекредача об'єкта _____

Дата "___" _____ 20__ р.

_____
(П.І.Б.)

Об'єкт здав _____

Дата "___" _____ 20__ р. Документ _____

Об'єкт прийняв _____

Продовження табл. 1

Зворотний бік

Відмітка про зменшення та відновлення корисності активу

Дата	Підстава для записів	Сума зменшення корисності	Вартість об'єкта	Сума зносу		Підпис особи, що зробила запис	Дата	Підстава для записів	Сума відновлення корисності	Вартість об'єкта	Сума носу		Підпис особи, що зробила запис
				річна	місячна						річна	місячна	
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Зменшення корисності													
Відновлення корисності													

Відмітка про вибуття (ліквідацію) об'єкта права інтелектуальної власності

Комісія, яка створена на підставі наказу (розпорядження) від № _____, розглянула документи, які підтверджують ідентифікацію об'єкта права інтелектуальної власності, для вибуття (ліквідації) з господарського обороту _____ може бути реалізований.
Рішення комісії - об'єкт підлягає списанню _____

Фактичний строк корисного використання	Дебет		Кредит		Первісна (переоцінена) вартість, грн.	Знос, грн.	Ліквідаційна вартість, грн.	Примітки
	Рахунок, субрахунок	Код аналітичного обліку	Рахунок, субрахунок	Код аналітичного обліку				
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Дата засідання комісії _____ р.

Члени комісії: Прізвище _____

Підпис _____

Записи зробив бухгалтер _____

Головний бухгалтер _____

Дата _____

лузі технології згідно із Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції від 22.04.2003 р.;

- патент України на промисловий зразок (результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання) згідно із Законом України «Про охорону прав на промислові зразки» в редакції від 21.12.2000 р.;

- свідоцтво на право займатися племінною справою згідно із Законом України «Про племінне тваринництво» від 15.12.1993 р.;

- авторський договір або договір з організаціями, які управляють майновими правами авторів на колективній основі, згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11.07.2001 р.;

- патенти на сорт рослин згідно із Законом України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 р. та змінами і доповненнями до нього від 17.01.2002 р., а також дозвіл на виробництво і використання насіння згідно із Законом України «Про насіння і садивний матеріал» від 26.12.2002 р.;

- рахунок за роботи по створенню і впровадженню програмного забезпечення ЕОМ;

- рахунок за «ноу-хау» згідно з договором із власником (розробником);

- договір та акти на прийняття наукових і дослідно-конструкторських розробок, а також інші документи, зокрема документи на додаткові витрати щодо страхування тощо, договори між замовником і виконавцем, акти та протоколи про результати науководослідних робіт, платіжні й митні документи, свідчення про спадщину та правонаступництво тощо.

Факт передачі ОІВ користувачеві підтверджують рахунки-фактури, накладні тощо.

Для оприбуткування ОІВ та передачі їх у підзвіт матеріально-відповідальній особі, яка призначена наказом керівника установи (підприємства), складається акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів (типова форма № НА-1) або одразу роблять записи в запропонованій інвентарній картці.

З виходом у світ Порядку визначення оціночної вартості об'єктів інтелектуальної власності, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 13.12.2005 р. № 3162, внесено багато плутанини щодо оцінки цих об'єктів, адже допускається оцінка об'єктів інтелектуальної власності лише за собівартістю прямого відтворення об'єкта або методом заміщення. Перший з них передбачає підрахунок фактичних витрат на виготовлення об'єкта, маркетингові дослідження та рекламу, а також витрат на доведення об'єкта оцінки до стану, придатного для промислового та комерційного використання (у тому числі витрати, пов'язані з реєстрацією, отриманням і підтриманням чинності підтверджувального доку-

мента). При цьому має бути враховано коефіцієнт приведених витрат, який обчислюють виходячи з фактичного коефіцієнта інфляції та коефіцієнта придатності, розрахованого на основі фактичного й очікуваного строку користування об'єктом.

За відсутності даних про фактичні витрати для оцінки виявлених при інвентаризації ОІВ використовують переважно метод заміщення за наявності даних про витрати на створення (придбання) необхідних об'єктів.

Крім того, в цьому документі (п. 14) наведено ще одну методику оцінки, яка викликає подив: «Об'єкти, які виявлені під час інвентаризації як такі, що не відображені в бухгалтерському обліку і щодо яких за рішенням комісії в майбутньому існує ймовірність надходження (отримання) економічних вигод від їх використання, оцінюються в 1 гривню». Цей момент, як і факт відмови від використання інших методів оцінки ОІВ, виявлених при інвентаризації, викликає заперечення, особливо у наукових закладах УААН, досвід діяльності яких свідчить, що до переходу на ринкові умови у багатьох з них документально не було підтверджено факт виведення нових сортів культур і порід тварин тощо.

Цю роботу розпочали тільки в останній час за розпорядженням уряду. Враховуючи тривалий час зберігання прав на ці ОІВ (патент на породу тварин згідно із Цивільним кодексом України діє протягом 30 років, на сорти деревних і чагарникових культур та винограду — 35 років, а на сорти всіх інших культур — 30 років), а також тривалість періоду виведення нового сорту культур або породи тварин і короткий час зберігання бухгалтерських документів у архіві підприємства чи установи, документально підтвердити фактичні витрати неможливо, тому для цих видів ОІВ доцільно дозволити використовувати інші методи оцінки.

Триває дослідження цього питання і процес накопичення методичного матеріалу з проблеми. Потребує детального розгляду питання щодо обліку ще одного виду нематеріальних активів, а саме — гудвілу. Ця категорія увійшла в практику країн СНД одночасно із запровадженням міжнародних стандартів і здійсненням процесів роздержавлення.

Спираючись на понятійний апарат, розглянутий вище щодо інтелектуального капіталу, можна констатувати, що деякі автори, зокрема член Президентської ради ІПБ Росії В.В. Ковальов [7], пропонують розглядати гудвіл як сукупність нематеріальних факторів, що дозволяють конкретній фірмі мати певні переваги у галузі і завдяки цьому генерувати додаткові доходи, що і призводить до відповідного збільшення вартості фірми. Цей автор пропонує розглядати гудвіл із внутрішньофірмових і позафірмових позицій, одночасно визнаючи, що перша позиція як наслідок напрацювань, здійснених фірмою протя-

гом тривалого часу, може мати стабільне становище, тоді як другий має, як правило, спекулятивний характер. Перший підхід є основою другого, адже фірма не може визнавати власний гудвіл і відображати його як вид активів, тому в системі бухгалтерського обліку гудвіл може бути відображено у балансі за умови, якщо вартість придбаної фірми (фактично виплачена сума колишньому власникові) відрізняється від вартості її активів, збільшуючи чи зменшуючи вартість активів (додатний і від'ємний гудвіл).

На відміну від загальноприйнятого підходу щодо оцінки гудвілу В.В. Ковальов вважає, що можуть бути кілька підходів до вирішення цього питання, залежно від того, визнається він активом, витратами чи фактором зменшення капіталу.

Більшого поширення набув загальновизнаний підхід, коли різниця між сплаченою сумою і вартістю активів придбаного підприємства капіталізується, тобто береться на баланс і розглядається як актив.

В окремих країнах (їх небагато) допускається одноразове списання гудвілу за рахунок раніше створеного резерву, тобто за рахунок нерозподіленого прибутку чи додаткового капіталу, однак вважається, що він продовжуватиме збільшуватися одночасно із зростанням престижу фірми. У цьому випадку гудвіл залишається необоротним активом, але на нього не нараховується знос.

У більшості країн світу гудвіл береться на облік. Це найбільш розповсюджений варіант і, на нашу думку, найбільш повно відповідає поняттю необоротного активу, тобто він може характеризуватися як вкладання коштів, які можуть приносити дохід у майбутньому, що дозволяє дотримуватися принципу зіставності доходів і витрат.

Беручи до уваги неможливість визначення доходів як результату функціонування гудвілу, важливе значення має порядок нарахування зносу на цей актив.

Вивчення практики вирішення цього питання у країнах світу переконує, що однозначного підходу при цьому не досягається. За даними досліджень окремих авторів [8], амортизація на гудвіл нараховується наступним чином (табл. 2).

Крім того, існує ще ряд відмінностей у нарахуванні зносу та списанні вартості гудвілу. Наприклад, в Іспанії дивіденди не виплачують до тих пір, поки не буде погашено вартості гудвілу, у Швеції — зменшується вартість основного капіталу або він відображається у балансі як довгострокові зобов'язання, а потім приєднується до власного капіталу.

Розглядаючи названі підходи щодо перенесення вартості гудвілу як авансованого капіталу, слід вказати на обґрунтованість нарахування амортизації, подібно до того, як це робиться на інші види довгострокових активів.

Слід зазначити, що чинним в Україні законодавством з оподаткування прибутку не передбачено нараховувати знос на гудвіл. Це призводить до того, що, заплативши за фірму суму, яка перевищує її активи, власник не може повернути авансований капітал у процесі діяльності підприємства подібно до того, як це робиться по інших необоротних активах шляхом нарахування амортизації. Іншими словами, не дозволяється створювати амортизаційні відрахування, що стримує інвестиційні процеси на перспективу. Крім того, вартість гудвілу не відноситься на витрати підприємства, що збільшує прибуток підприємства, тому вартість гудвілу підлягає оподаткуванню, внаслідок чого власник витрачає додатково раніше авансований капітал.

Враховуючи той факт, що гудвіл може становити значну частку активів придбаної фірми (зарубіжний досвід свідчить, що цей показник може досягати половини, а то й більше вартості сплаченої суми), порядок оподаткування прибутку негативно впливає на стан економіки України.

Таблиця 2

Нарахування амортизації на гудвіл у різних країнах світу

Країна	Норма амортизації або тривалість використання (років)
США	49
Згідно з директивами ЄС	5
Бельгія, Данія, Греція, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія	5
Німеччина	4
Італія	5-10
Франція: 66 % компаній	20—40
12 % компаній	до 20
7 % компаній	не нараховують
Швеція	10% щорічно, раніше було 40 років
Велика Британія та Ірландія	а) одразу списують у резерв; б) нараховують резерв протягом обґрунтованого терміну

Недостатньо послідовно вирішуються питання щодо від'ємного гудвілу. Процеси приватизації в країні засвідчили, що факти придбання підприємств за ціну меншу вартості активів трапляються досить часто, тому вважаємо, що потрібно узгодити систему обліку від'ємного гудвілу з порядком оподаткування. У розвинених країнах придбання підприємств за ціною, меншою вартості його активів, може здійснюватися з метою його оновлення шляхом придбання нового обладнання або нових технологій чи для продажу його активів по частинах. В Україні продавали цілісний майновий комплекс як такий, що втратив частину іміджу з різних причин (відсутність ринку на продукцію або відсутність сировини і т.п.). Тому можна допустити, що виникають великі суми від'ємного гудвілу, однак досить часто він не відображається в обліку, його не беруть до уваги при оподаткуванні прибутку підприємства.

У країнах Європи по-різному підходять до його оподаткування, а саме включають до прибутку, що оподатковується, лише за умови отримання підприємством прибутку від діяльності (Німеччина), відображають як резерв (Італія), приєднується до прибутку (Греція).

Якщо власник купує підприємство за ціною, меншою вартості активів, то він з різних причин на початку його експлуатації може отримувати збитки, які слід погашати за рахунок від'ємного гудвілу. На наш погляд, розмір щорічного погашення збитку доцільно здійснювати не повністю, а у межах суми, яка має визначатися за нормами амортизації, що використовуються при списанні додатного гудвілу. Аналогічним чином має формуватися прибуток при списанні гудвілу в податкових деклараціях.

УДК 657.47

Внесені пропозиції щодо порядку обліку нематеріальних активів дозволить більш чітко визначити їх вартість і поліпшити інформаційне забезпечення аналізу наявних і використаних ресурсів підприємства.

*Продовження статті
у наступному номері журналу*

Список літератури

1. Нарожний А.П. Проблеми класифікації нематеріальних активів // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. — 2005. — № 1/31.
2. Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів: Наказ Міністерства фінансів України від 22.11.2004 р. № 732.
3. Про затвердження форм первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій) та Інструкції щодо їх заповнення: Наказ Державного комітету статистики України від 10.08.2004 р. № 469.
4. Методичні підходи до оцінки вартості і використання об'єктів права інтелектуальної власності в наукових установах УААН // Інститут аграрної економіки УААН. — К., 2003. — 30 с.
5. Курило В., Пушкар М. До проблеми правової охорони сортів рослин в Україні // Інтелектуальна власність. — 2006. — № 1. — С. 20—25.
6. Лопухин Н.В. О совершенствовании и внедрении унифицированной и стандартизированной документации // Бухгалтерский учет. — 1989. — № 10.
7. Ковалев В.В. Гудвилл как бухгалтерская категория // Бухгалтерский учет. — 2001. — № 1.
8. Блейк Дж., Амант О. Европейский бухгалтерский учет. Справоч. / Пер. с англ. — М.: ИИА «Филигрань», 1997. — 400 с.

І.М. Лукава,

викладач,

Тернопільський національний економічний університет

МІСЦЕ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО (УПРАВЛІНСЬКОГО) ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Дослідження системи управління підприємств із виробництва продукції рослинництва нерозривно пов'язане з проблемою визначення ролі й місця внутрішньогосподарського (управлінського) обліку як основного постачальника інформації для прийняття рішень. Серед українських учених одним із перших пов'язав облік з управлінням М.Г. Чумаченко. Він відзначав, що, на жаль, ще у багатьох роботах зв'язок

обліку з управлінням не стикається належним чином, і, як наслідок, проблеми вдосконалення обліку розглядають окремо від потреб управління і не завжди пов'язують з ними [7, с. 52].

Існуюча система обліку має обмежені можливості й не всі необхідні дані можна від неї отримати. На думку К.Н. Нарібаєва, серед облікових показників нема таких даних як фактор часу, рівень виконання

та якості, критерії ефективності й ін., без яких неможливо високопродуктивно вести сучасне виробництво [2, с. 13].

Особливе місце в системі управління належить внутрішньогосподарському (управлінському) обліку, організація якого залежить від галузевих особливостей підприємств, їхньої структурної та організаційної побудови, а також технологій, які використовуються у виробництві.

Відомо, що система управління може ефективно функціонувати лише за умови належного оперативного інформаційного забезпечення, тому визначимо, яку інформацію для розвитку підприємства дає управлінський облік і яке його місце в інформаційній базі управління.

Так, якщо процес управління розглядати у вузькому значенні як систему управління підприємством, то слід вказати на такі її ознаки: складність, динамічність, імовірний характер. У цій системі виділяють дві підсистеми — виробництво і апарат управління суб'єктом.

В об'єкті управління процеси спрямовані на матеріально-речовий результат, а інформаційна сторона має підпорядкований характер. Суб'єкт управління більшою мірою пов'язаний з інформаційним процесом, а матеріальна сторона виробничого процесу має підпорядкований характер.

Виходячи з характеристики об'єкта і суб'єкта управління, можна зробити висновок, що робота апарату управління повинна бути спрямована на контроль господарської діяльності підприємства, але у специфічній формі — через одержання економічної інформації про роботу підприємства в єдиному грошовому вимірнику.

Зв'язки, що поєднують внутрішньогосподарський (управлінський) облік з бухгалтерським (фінансовим) обліком, плануванням, контролем, а також (опосередковано) мотивацією і регулюванням, утворюють замкнутий контур із прямим і зворотним зв'язком (рис. 1).

Бухгалтерський (фінансовий) і внутрішньогосподарський (управлінський) облік показані окремими, але взаємопов'язаними блоками. Насправді ці види обліку мають як відмінні, так і спільні ознаки. Зокрема, виділяємо такі ознаки відмінності: мета; регламентація; основний об'єкт дослідження; спрямованість у часовому аспекті; зв'язок з іншими функціями управління; залежність від виду діяльності; принципи побудови обліку; методологія; основні користувачі інформації; склад і періодичність подання звітності; вимірники, які використовуються; вимоги до відкритості та точності інформації; контроль відповідності даних; групування витрат. Разом з тим бухгалтерський (фінансовий) і внутрішньо-

Рис. Місце внутрішньогосподарського (управлінського) обліку в системі управління сільськогосподарським підприємством

господарський (управлінський) облік мають й ознаки подібності, а саме: базуються на єдиній системі первинного обліку; мають схожу технологію автоматизованої обробки інформації; спрямовані на підтримку прийняття управлінських рішень; належать до одного професійного середовища.

На основі дослідження джерел наукової економічної літератури, критичного аналізу позицій різних наукових шкіл і окремих вчених можна довести, що внутрішньогосподарський (управлінський) облік відіграє важливу роль у системі управління і не може ототожнюватися з виробничим обліком або контролінгом, як це часто спостерігається на практиці. На нашу думку, внутрішньогосподарський облік — це система підтримки прийняття управлінських рішень, яка органічно поєднує як власне облікові методи та прийоми, так і методи планування, аналізу і контролю; це система, яка дозволяє деталізувати й розширити інформаційну базу та часовий горизонт управління господарським суб'єктом. Розвиток двох складових частин внутрішньогосподарського обліку — систематичної і проблемної — дозволяє розв'язувати низку важливих завдань управління підприємством, пов'язаних не тільки з поглибленим обліком витрат і результатів за центрами відповідальності, а також із політикою ціноутворення, планування і бюджетування діяльності підрозділів, забезпеченням оперативного аналізу й контролю на всіх рівнях управління.

Сучасний внутрішньогосподарський (управлінський) облік генерує необхідну інформацію про витрати підприємства не тільки для потреб поточного й оперативного, але і для потреб стратегічного управління. Однак для різних рівнів управління необхідна інформація про витрати в дещо іншому ракурсі, тобто витрати повинні класифікуватися по-різному. Оскільки для потреб управління реальне значення мають лише релевантні (істотні) витрати, які стосуються майбутнього і можуть змінюватися внаслідок прийняття управлінських рішень, необхідно визначити, які витрати є релевантними: 1) для підготовки рішень, що знаходять відображення у стратегічному плані на період від 1 до 5–10 років; 2) для підготовки рішень, пов'язаних з розробкою і контролем виконання поточних планів (бюджетів) на період до 1 року; 3) для оперативного обліку, контролю, аналізу та прийняття рішень у режимі реального часу.

На нашу думку, для прийняття рішень на різних рівнях управління потрібно використовувати окремі класифікації витрат. Зокрема, для прийняття поточних управлінських рішень (термін управлінського циклу — до 1 року) витрати можуть бути поділені на постійні та змінні. Постійні не залежать від обсягів випуску продукції, а змінні — залежать, хоча ця залежність досить рідко має суворо функціональний характер. Тому доцільно досліджувати змінні ви-

трати, попередньо групуючи їх на пропорційні, прогресивні, дегресивні, регресивні, ступінчасті (стрибокподібні), реманентні та гнучкі. Для прийняття оперативних управлінських рішень, цикл реалізації яких становить від кількох годин до кількох днів, поділ витрат на постійні та змінні практичного значення немає взагалі.

Управлінський вплив в ієрархічній структурі підприємства у кожному конкретному випадку має бути адресним, тобто спрямовуватися саме на ту людину, яка відповідає за певний процес і від якої залежить ефективність цього процесу.

Внутрішньогосподарський (управлінський) облік має фіксувати дані про досягнення конкретних цілей менеджерами і працівниками підприємства, індивідуальні та загальні результати діяльності, спожиті й зекономлені ресурси тощо.

Дані обліку мають бути підставою для винагороди і мотивації співробітників, які повинні відчувати відповідальність і бути впевненими, що їхні досягнення не залишаться непоміченими керівництвом. Роль внутрішньогосподарського (управлінського) обліку як засобу мотивації та психологічної підтримки менеджерів і працівників є надзвичайно великою.

Сучасний управлінський облік ставить перед собою завдання, до яких передусім належать: виявлення резервів підвищення ефективності виробництва; обґрунтування й оптимізації управлінських рішень; контроль за виконанням планових завдань; оцінка результатів їх виконання; обґрунтування планів і нормативів; прогнозування очікуваних результатів діяльності тощо. За допомогою управлінського обліку можна розробити систему, яка враховуватиме організаційні особливості підприємства та забезпечить безперервність і своєчасність одержання інформації з метою прийняття рішення, що дозволить підвищити ефективність управління процесами господарювання [1, с. 8].

Таким чином, основним постачальником інформації для управлінських рішень є управлінський облік. Це важливий інструмент прийняття обґрунтованих рішень внутрішніми користувачами інформації з управління витратами та прибутком. Суб'єктами такого обліку є певні категорії фахівців підприємства й управлінці того чи іншого рівня, які мають принципово більші можливості одержання та використання інформації необхідного спрямування та ступеня деталізації. Так, дані про собівартість і рентабельність продукції є конфіденційною інформацією, яка не надається зовнішнім користувачам. Для учасників ринку відпускні ціни підприємства є комерційною таємницею, оскільки вони можуть містити високу рентабельність, беззбитковість або збитковість виробництва.

Якщо для вдосконалення маркетингової політики менеджери вважають за потрібне повідомити, що

певні витрати здійснюються для досягнення якісних характеристик продукції, то за цих умов визначені дані можуть бути надані іншим зовнішнім користувачам. Найдетальніша інформація про витрати в різних її аспектах є базою для управлінського обліку. Управлінська інформація, яка відповідним чином опрацьована з використанням аналітичних методів і прийомів дослідження, стає можливою для використання і прийняття рішення й надходить у розпорядження управлінців підприємства. Така інформація є комерційною таємницею і використовується лише для внутрішніх потреб [4, с. 45–50].

Нагромадження раціонального потоку інформації в галузі рослинництва формується за певними принципами:

з'ясування інформаційних потреб, враховуючи управлінські напрями галузевої структури виробництва;

способами найефективнішого їх використання; відображення об'єктивних процесів виробництва, обігу, розподілу та споживання;

раціонального чи нераціонального використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

поєднання потоків інформації із різних джерел (бухгалтерської, статистичної, економічно-оперативної, даних спостережень), а також планових, оперативних даних;

оперативність інформації, зв'язку та дистанційної передачі первинних даних з кожного об'єкта виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Серед основних характерних особливостей управлінського обліку можливо виділити такі:

- значною мірою розширюється межа прийнятих управлінських рішень, що принципово збільшує кількість аспектів аналізу та підвищує його ефективність;

- змінюється інтерпретація результатів, виходячи з повної господарської самостійності підприємства;

- інструментальна база управлінського обліку стає ширшою та достовірнішою, з'являються нові інструменти обліку, які запозичені з теорії та практики країн, ринкові відносини в яких сформувались вже досить давно;

- управлінський облік значною мірою має прогностичний характер і одним з його основних завдань стає дослідження впливу зміни дії факторів на той чи інший результативний, витратний або фінансовий показник.

Таким чином, можна стверджувати, що управлінський облік накопичує раціональний потік інформації, який формується на принципах з'ясування інформаційних потреб, що враховують управлінські напрями галузевої структури виробництва, та визначення способів найбільш ефективного їх забезпе-

чення; відображення об'єктивних процесів виробництва, обігу, розподілу та споживання; раціоналізації використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів; поєднання інформаційних потоків різних джерел інформації; оперативності отримання інформації.

Особлива увага приділяється формуванню інформаційних потоків (як планових, так і звітних) та їх наступна обробка по окремих центрах відповідальності, тобто структурних підрозділів підприємства, які впливають на рівень витрат, доходів та інвестицій і несуть за них відповідальність.

Центрами відповідальності виступають внутрішньогосподарські підрозділи, що формуються на основі виробничої та організаційної побудови підприємства, порядку закріплення за ними засобів виробництва тощо та функціонують на засадах госпрозрахунку. Надана інформація дозволяє аналізувати передбачувані обсяги витрат і доходів та їх структуру [5].

На етапі реалізації прийняття рішення проводиться аналіз формування витрат і доходів в кожному центрі відповідальності, відхилення фактичних показників від запланованих значень, виявлення причин їх виникнення та вплив цих відхилень на формування показників у цілому. Визначається ефективність діяльності центрів відповідальності за звітний період та її вплив на кінцеві результати роботи підприємства, раціональність рішень, які приймалися для узгодження дій центрів відповідальності між собою [6].

Зазначене дає підстави для висновку про надзвичайну важливість визначення та порівняння планових і звітних показників для кожного центру відповідальності. Проте в практиці складно встановити в якій мірі контролюються центрами відповідальності ті чи інші показники. На невеликих підприємствах зазвичай центри відповідальності не формуються. Вся інформація про виробничі процеси на підприємстві зосереджується у керівництва. Однак на підприємствах з великими обсягами виробництва облік у центрах відповідальності має позитивні сторони, оскільки враховує організаційну структуру та особливості конкретного підприємства [8, с. 37].

Успішна практична реалізація опрацювання інформації залежить від обраної моделі управлінського обліку, яка враховуватиме галузеві, організаційно-структурні особливості підприємства. Ускладнення стосовно розробки і впровадження моделі управлінського обліку виникають через особливості, які притаманні тій чи іншій галузі. Галузевій специфіці виробництва приділяється дедалі більше уваги, оскільки управління будь-якого підприємства має враховувати не тільки організаційну структуру, а й галузь, під впливом якої вона формується.

Інформаційне забезпечення управлінського обліку має позитивні й негативні сторони. Позитивним є те, що за даними оперативного обліку збирається інформація про виробничу діяльність, проводиться оперативний аналіз і здійснюється оперативне управління підприємством. Недоліком облікової оперативної інформації є відсутність системи контролю і накопичення інформації про витрати виробництва за кожним виробничим процесом щодо кожної культури. Зокрема, бухгалтери й рахівники не користуються нормативними витратами протягом вегетаційного процесу, не враховують відхилення фактичних витрат від нормативних.

Очевидно, щоб вести контроль витрат виробництва згідно з технологією, необхідно налагодити збір дієвої облікової оперативної інформації.

Висновок. Реалізація функцій та методів управлінського обліку цілком задовольняє вимоги управління. Запровадження на підприємствах моделі управлінського обліку, яка враховує його організаційні й галузеві особливості та дані про виробничо-технологічні процеси, дозволить підвищити оперативність отримання та опрацювання інформації і є запорукою своєчасного й раціонального прийняття управлінських рішень.

УДК 631.162

Список літератури

1. Кузьмінський Ю. Місце бухгалтера в управлінні економіки України // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 5. — С. 7—12.
2. Мацкевичюс И. С. Анализ калькулирования себестоимости продукции в странах СЭВ. — М.: Финансы, 1977. — 112 с.
3. Принцева С. А. Бухгалтерский учет и контроль в системе управления организацией: Автореф. дис. ... канд. экон. наук / Санкт-Петербург. ун-т экономики и финансов. Кафедра бухгалтерского учета и контроля. — СПб., 1995. — 15 с.
4. Пашигорев Г.И., Савченко О.С. Система управленческого учета и анализа. — СПб.: Питер, 2002. — 176 с.
5. Попов Н.І. Управлінський облік і аналіз у флюсодоломічному виробництві. Автореф. дис. .... канд. экон. наук / Київський національний економічний університет. — К., 2003. — 15 с.
6. Румак Е. Х. Управленческий учёт в сельскохозяйственных предприятиях. — К.: Урожай, 1995. — 120 с.
7. Трусов А. Д. Учет затрат в комплексных производствах. — М.: Финансы и статистика, 1987. — 238 с.
8. Хомин П.Я. Облік витрат виробництва за журнально-ордерною формою має відповідати вимогам фінансової і внутрішньої звітності // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 6. — С. 36—41.

Н.В. Гончаренко,

аспірант,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВАРТОСТІ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ

Розвиток аграрного сектору економіки України неможливий без поступального й обґрунтованого удосконалення методології та організації бухгалтерського обліку як основного джерела забезпечення зовнішніх та внутрішніх користувачів своєчасною й достовірною інформацією. Важливого значення при цьому набуває бухгалтерський облік активів сільськогосподарських підприємств, зокрема біологічних, оскільки саме вони забезпечують процес виробництва й одержання економічного прибутку.

Біологічні активи, як складова основних засобів сільськогосподарського виробництва, відіграють велику роль не тільки у розвитку цієї галузі, а й економіки країни в цілому. За даними Держкомстату України, у 2005 р. частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному обсязі валової доданої вартості країни становила 10,9 %. Вартість виробленої сільськогосподарської продукції за цей період (у порів-

нянних цінах 2000 р.) становила 66,1 млрд грн, з них продукція рослинництва — 41,5 млрд грн, тваринництва — 24,6 млрд грн.

У 2005 р. під посівами було зайнято 26,0 млн га земельної площі, у тому числі під зерновими культурами — 15,0 млн га, цукровими буряками — 6,5, соняшником — 3,7, картоплею — 1,5, овочами — 0,5. При цьому валовий збір зернових культур становив 38,0 млн т, цукрових буряків — 15,5, соняшнику — 4,7, картоплі — 19,5, плодів та ягід — 1,7, винограду — 0,4 млн т.

Поголів'я великої рогатої худоби налічувало 6,5 млн гол, свиней — 7,1, овець та кіз — 1,6, коней — 0,6, птиці — 162 млн гол. Вироблено м'яса всіх видів понад 1,6 млн т, молока — 13,7 млн т, яєць — 13,0 млрд шт., вовни — 3,2 тис. т [1].

Біологічним активам належить також важливе місце в забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій, задоволенні потреб на-

селення в продуктах харчування та формуванні доходів населення. До того ж біологічні активи є ресурсною базою для розвитку продуктивних сил суспільства, насамперед трудового потенціалу села. Нині в сільському господарстві функціонує майже 58 тис. підприємств, у лісовому — понад 600 і рибному господарстві — близько 400 підприємств, а частка найманих працівників у цих видах діяльності досягає 10 %.

Отже, з огляду на соціально-економічну та виробничу роль біологічних активів для населення й економіки країни, дослідження методології та організації бухгалтерського обліку активів аграрного виробництва має важливе наукове і практичне значення, особливо з прийняттям національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи».

Проблеми удосконалення методології та практики бухгалтерського обліку в сільському господарстві досліджуються багатьма вітчизняними та іноземними вченими. Серед них — Н.Ф. Огійчук, С.Ф. Голов, Л.К. Сук. Дослідженню методологічних положень і проблем організації практики бухгалтерського обліку відповідно МСБО 41 «Сільське господарство» присвячені праці російських учених: А.С. Бакаєва, П.С. Безруких, В.Г. Гетьмана, Я.В. Соколова, А.Д. Шеремета. Зарубіжний досвід бухгалтерського обліку аграрного виробництва висвітлений у працях Дж. Арнольда, К. Друрі, Ж. Рішара, Дж. Фостера, Р.Ентоні та ін.

Незважаючи на вагомий науковий напрацювання щодо удосконалення бухгалтерського обліку в сільському господарстві, залишається багато проблем стосовно практичного впровадження методологічних принципів обліку, передбачених П(С)БО 30 «Біологічні активи». Однією з проблем, яке вимагає нагального роз'яснення, є оцінка біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю. Відсутність практичного досвіду визначення справедливої вартості, а також недостатнє наукове вивчення методичних засад оцінки призводить до того, що обліковці або взагалі не застосовують П(С)БО 30 «Біологічні активи» або неоднозначно трактують його окремі пункти.

З огляду на поставлені проблеми метою статті є розробка науково-практичних підходів щодо визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що відповідно до П(С)БО 30 «Біологічні активи» та Методичних рекомендацій бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2006 № 1315, біологічні активи та сільськогосподарська продукція (на момент первісного визнання) оцінюються за справедливою вартістю. Водночас, як аналог МСБО

41 «Сільське господарство», національний стандарт не розкриває сутності цього облікового поняття.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що детальніше термін «справедлива вартість» розкривається в положеннях Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств». Так, згідно з пунктом 1.20 Закону, «справедлива вартість — це ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати за відсутності будь-якого примусу, обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності — однорідних) товарів (робіт, послуг)» [2].

Дещо спрощене визначення справедливої вартості наведено в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 163. Згідно з наказом справедлива вартість — це сума, за якою може бути здійснено обмін активу або оплату зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [3].

Таким чином, для уточнення термінології стосовно біологічних активів доцільно внести доповнення до П(С)БО 30 «Біологічні активи» в частині детального розкриття сутності справедливої вартості. Зокрема, пропонується доповнити пункт 4 П(С)БО 30 «Біологічні активи» таким визначенням: справедлива вартість біологічного активу — це сума, за якою може бути здійснений обмін біологічного активу або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Це доповнення розширить категоріальний апарат бухгалтерського обліку в сільському господарстві та сприятиме практичному впровадженню оцінки біологічних активів за справедливою вартістю.

Щодо методичних підходів до визначення справедливої вартості біологічних активів, то слід зазначити таке. Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» передбачено, що справедлива вартість біологічного активу ґрунтується на цінах активного ринку. Вивчивши чинне законодавство та наукові праці, нами визначено основні ознаки активного ринку (рис. 1).

Відповідно до П(С)БО 30 «Біологічні активи» підприємство використовує ціни ринку, на якому воно планує продавати біологічні активи та/або сільськогосподарську продукцію. Тобто цінами активного ринку можуть бути середні ціни реалізації виробників аналогічної сільськогосподарської продукції на місцевому або регіональних ринках, ціни конкретних заготівельних чи переробних підприємств, з яким працює підприємство (або середні

Рис. 1. Ознаки активного ринку продукції

ціни кількох підприємств), ціни на біржі. Майже всі види сільськогосподарської продукції реалізуються впродовж операційного року, тому в підприємства не виникне особливих труднощів щодо визначення справедливої вартості біологічних активів.

Справедливу вартість біологічних активів і сільськогосподарської продукції на основі цін активного ринку можна визначити за формулою:

$$FV = MV - CR,$$

де *FV* –справедлива вартість біологічних активів та сільськогосподарської продукції (*faire value*); *MV* – ціна на активному ринку (*market value*); *CR* – затрати на реалізацію (*cost realization*).

Слід зазначити, що не всі біологічні активи представлені на активному ринку. Наприклад, винятком, а не закономірністю є операції з купівлі-продажу кормових угідь, багаторічних насаджень або окремих видів тварин. У разі відсутності активного ринку для визначення справедливої вартості біологічних активів, відповідно до П(С)БО 30 «Біологічні активи» можуть бути використані:

ринкова ціна останньої операції з такими активами (якщо немає суттєвих негативних змін у технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, в якому діє підприємство);

ринкові ціни на подібні активи, скориговані з урахуванням індивідуальних характеристик, особливостей або ступеня завершеності біологічних перетворень активу, для якого визначається справедлива вартість;

додаткові показники, які обчислюються підприємством і характеризують рівень цін на біологічні активи та сільськогосподарську продукцію;

теперішня вартість майбутніх чистих грошових надходжень від активу, розрахована відповідно до пунктів 11-14 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» [4].

Доцільно врахувати, що всі вищенаведені варіанти застосовуються лише за відсутності активного ринку.

Розглянемо детальніше кожний варіант. Визначення справедливої вартості за останньою ринковою ціною з біологічними активами неприйнятне, якщо востаннє аналогічну операцію проводили давно.

Тоді справедлива вартість буде значно нижчою порівняно з фактичними витратами, що призведе до віртуальної збитковості діяльності підприємства на звітну дату та зниження показників фінансового стану підприємства. У цьому разі прийнятнішим є розрахунок справедливої вартості на основі додаткових показників. Наприклад, це може бути встановлення справедливої вартості ділянки багаторічних насаджень на рівні цін минулого року з урахуванням фактичного індексу інфляції базового періоду або визначення справедливої вартості біологічних активів тваринництва (велика рогата худоба, свині) за ціною продукції, яку можна одержати при припиненні процесів життєдіяльності.

В результаті дослідження встановлено, що методика обчислення справедливої вартості за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень, передбачена П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів», є занадто складною процедурою обрахунку і потребує великих затрат праці. Тому вона майже не застосовується в практичній роботі вітчизняних підприємств. Великі проблеми із запровадженнями такої методики постають у сільськогосподарських підприємствах через низький рівень автоматизації облікового процесу та відсутність кваліфікованих обліковців.

Як зазначалося, для оцінки окремого об'єкта біологічних активів за період виробничого процесу справедлива вартість визначається як мінімум двічі: в момент первісного визнання та на звітну дату складання фінансової звітності (на момент продажу біологічних активів справедлива вартість дорівнюватиме цінам продажу). Якщо виробничий період створення об'єкта біологічних активів перевищує півріччя (у рослинництві), або при переведенні об'єкта біологічних активів з однієї групи в іншу (у тваринництві), виникає потреба підтвердження їх справедливої вартості на момент здійснення відповідної господарської операції. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2006 № 1315 в частині визначення фінансових результатів господарської діяльності підприємства [4].

Отже, на наш погляд, при аналізі та виборі методичних підходів до визначення справедливої вартості біологічних активів доцільно враховувати вид активу і етап на якому здійснюється оцінка (первісне визнання чи переоцінка). Схему оптимального вибору методики визначення справедливої вартості біологічних активів відображено на рисунку 2.

Застосування цієї схеми можливе на підприємствах аграрного бізнесу і сприятиме побудові оптимальної й ефективної схеми застосування методичних підходів до визначення справедливої вартості різних груп біологічних активів відповідно до навколишніх умов функціонування та внутрішніх потреб підприємства.

З метою чіткого визначення засад організації та ведення фінансового й управлінського обліку активів аграрного виробництва, а також попередження виникнення спірних питань з органами податкової інспекції й інших контролюючих органів, на нашу думку, слід юридично закріпити методичні засади визначення справедливої вартості біологічних активів шляхом внесення відповідних доповнень в облікову політику підприємства.

Проаналізувавши шляхи розв'язання проблем визначення справедливої вартості, наведені в науко-

вих дослідженнях і спеціальній літературі, виділені основні з них:

1) забезпечення паралельного застосування для оцінки активів аграрного виробництва справедливої вартості та планової собівартості сільгосппродукції з калькулюванням у кінці року до рівня фактичної, як це було до 1 січня 2007 року;

2) надання Міністерством аграрної політики України сільськогосподарським підприємствам інформації щодо цін активного ринку на біологічні активи та сільськогосподарську продукцію. Для цього пропонується затвердити Методику визначення таких цін та організувати управління агропромислового розвитку при облдержадміністраціях на відповідну роботу. Останнє, на думку В.М. Жука, сприятиме зіставності звітності аграрних підприємств та виведенню їх розрахунків з «тіні» [5].

Проте, на наш погляд, наведені варіанти не вирішать повністю проблем через ряд причин і є доцільними для застосування в короткий період часу. По-перше, за умов функціонування двох варіантів оцінки активів сільського господарства, очевидно, підприємства не будуть застосовувати оцінку активів за справедливою вартістю. Про це свідчить практика впровадження П(С)БО 30 «Біологічні активи».

Рис. 2. Методичні засади визначення справедливої вартості

Результати аналізу фінансової звітності аграрних підприємств, проведеного на матеріалах сільськогосподарських підприємств Бородянського району Київської області за перше півріччя 2007, показав, що всі аграрні підприємства продовжують розраховувати планову собівартість. Крім того, якщо все ж частина підприємств визначатиме справедливую вартість, виникає загроза неспівставності показників, що негативно впливатиме на достовірність аналізу ефективності сільськогосподарської виробництва як в окремих адміністративних одиницях, так і в країні в цілому, що, у свою чергу, впливатиме на прогнозування макроекономічних показників і спрямування державної регуляторної політики в сільському господарстві.

Щодо другого шляху вирішення проблеми за участю Міністерства аграрної політики України слід зазначити, що доведення справедливих цін на продукцію сільського господарства на звітну дату на регіональному рівні може вирішити питання тільки частково, а саме на момент визначення справедливої вартості на дату проміжного і річного балансів. Поточне визначення справедливої вартості так і залишається на розсуд самого підприємства. Крім того, втручання Міністерства аграрної політики України в адміністративне управління діяльністю аграрних підприємств, як свідчить досвід, може супроводжуватися зволіканнями та корупцією, що посилять тиск на підприємства аграрного бізнесу та підриватиме засади ринкового регулювання економіки.

Одним із напрямів вирішення поставленої проблеми пропонуємо забезпечити сприятливі умови для функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції. Вони покликані враховувати інтереси й забезпечувати численні потреби сільськогосподарських товаровиробників, оптових посередників і споживачів продовольства та сировини у всіх регіонах України [6]. Практика розвинених країн свідчить, що оптові ринки є одним із прогресивних елементів інфраструктури ринку, який забезпечує надійність, прозорість, демонополізацію, стабільність і відповідність засадам вільної конкуренції, що сприятиме розв'язанню проблеми документального підтвердження справедливої вартості окремих видів біологічних активів.

Щодо вітчизняного досвіду, то слід відмітити позитивні результати діяльності регіонального аграрно-маркетингового центру оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією «Шувар» у м. Львові. У 2006 р. «Шувар» першим з оптових ринків України створив безкоштовний інформаційний центр «Шувар-Інфо», який постійно надає всім бажаючим інформацію про поточні ціни на овочі та фрукти, які пропонуються на ринку. Крім того, в «Шувар-Інфо»

можна довідатися про наявність торговельних місць, розцінки на ринкові послуги і навіть про те, на які види продукції є підвищений попит і яких не вистачає. В результаті співробітництва компанії «Шувар» з Проектом аграрного маркетингу на сайті ПАМ із квітня 2005 р. розміщуються результати щоденного моніторингу оптових цін на ринку «Шувар», що сприяє доступності даних для широкого кола споживачів інформації.

Таким чином, функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції поряд з іншим позитивним впливом на розвиток аграрного виробництва вирішить проблему визначення справедливої вартості біологічних активів на певну дату, оскільки інформація щодо ринкових цін на сільськогосподарську продукцію в режимі on-line буде доступною для бухгалтерів цілодобово. Іншим позитивним аспектом функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції є наявність вичерпної й достовірної інформації стосовно витрат на місці продажу (тобто ринковий збір, брокерські витрати та ін.), що також зменшує віртуальність розрахунку справедливої вартості.

Висновки. Впровадження методологічних засад бухгалтерського обліку, передбачених П(С)БО 30 «Біологічні активи» неможливе без виваженої державної політики, спрямованої на створення єдиних методичних підходів щодо визначення справедливої вартості біологічних активів. Одним із напрямів такої державної політики є забезпечення розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції, які сприятимуть тому, що реалізація продукції здійснюватиметься за принципами надійності, прозорості, демонополізації, стабільності й відповідності засадам вільної конкуренції. Крім того, оптові ринки стануть важливим елементом бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств у частині визначення і документального підтвердження справедливої вартості окремих видів біологічних активів.

Список літератури

1. Статистичний щорічник України за 2005 рік // Державний комітет статистики України. — К.: Консультант, 2006 р. — 246 с.
2. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 335/94-ВР // Вісник податкової служби України. — 1995. — № 9.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 163.
4. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів / наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2006 р. № 1315.
5. Жук В.М. Реформування бухгалтерського обліку та звітності: стан та перспективи // Облік і фінанси АПК. — 2005. — № 3. — С. 4—14.
6. <http://www.minagro.kiev.ua/page/?3580>

І.О. Белебега,
д. е. н., професор,

В.В. Бакум,
к. т. н., доцент,

*Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. П. Василенка*

ДО ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Аналіз змін, які відбувалися з плином часу в життєдіяльності територіальних громад країни, свідчить, що з розвитком громад змінювався і адміністративно-територіальний устрій (АТУ) держави, відповідаючи тією чи іншою мірою рівню розвитку територій. Останнє суттєве реформування устрою здійснювалось у 1939 р. З того часу відбулося досить багато змін і, особливо, за останні роки: Україна стала незалежною державою; значно змінився й політичний устрій — введено посаду Президента; в соціально-економічному аспекті на перший план вийшла приватна форма власності. Усе це призвело до того, що склалася певна невідповідність між АТУ й існуючою структурою управління. Тому виникла нагальна потреба в розробці більш досконалих структур управління, які б відповідали сучасному рівню розвитку держави. Аналогічні вимоги висувуються також і до АТУ. Але для досягнення оптимальності устрою потрібне проведення науково обгрунтованої адміністративно-територіальної реформи (АТР) шляхом введення і формування нових адміністративно-територіальних утворень як на вищих рівнях управління (регіони, краї), так і на нижчих (округи, волості). Особливу увагу автори приділили розробці вищезазначених питань щодо сільських територій, оскільки зміни, які відбулися в Україні за роки її становлення як держави у всіх сферах (економічній, політичній, соціально-культурній, духовній), досить відчутно позначилися на розвитку територій, де склалася складна ситуація. Відповідно до Указу Президента України від 26 квітня 2005 року було створено Національну раду з питань державного будівництва, місцевого самоврядування та регіонального розвитку і цього ж року за дорученням Прем'єр-міністра — робочу групу з адміністративної реформи, а також розроблено перелік конкретних заходів з вирішення проблем АТР, що передбачено

Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, який діяв на той час. В Указі зазначається, що Національна рада, як консультативно-дорадчий орган при Президенті України, розробляє пропозиції з комплексного проведення адміністративної, адміністративно-територіальної реформ і реформи місцевого самоврядування. Даний орган також займається визначенням пріоритетів і механізмів реалізації державної політики щодо державотворення, місцевого самоврядування та регіонального розвитку, а також розробкою пропозицій щодо розвитку громадянського суспільства і т.п.

Розроблено кілька варіантів АТУ держави. В першому — запропонована трирівнева структура (8 регіонів, 250-500 районів і 4000 громад). У другому — дворівнева структура (70 регіонів і 5 000 громад), в якому враховуються, передусім, особливості системи комунікацій до центру області. Третій варіант АТР наведено в проекті Закону України «Про територіальний устрій України», а його головною особливістю є максимальне делегування владних повноважень органам місцевого самоврядування.

В останньому варіанті АТУ запропонована трирівнева система: регіони (міста-регіони) — райони (міста-райони) — громади. Найнижчим (базовим) рівнем тут є громада. Цей проект передбачає такі кількісні характеристики нових адміністративно-територіальних утворень: у громаді — 5000 мешканців і більше, в районі — 70000 і більше, в регіоні — 750000 і більше. Також визначено критерії, за якими села, селища чи міста відносять до тієї чи іншої категорії. Також запропоновано порядок утворення та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, визначення інших меж, перейменування і т.п. Суттєвим у законопроекті є те, що проект реформи АТУ в цілому потребує суттєвих уточнень і доробок або навіть розробки нових варіантів.

Мета статті полягає в розробці відповідного існуючого на даний час умовам науково обґрунтованого варіанта АТУ (на основі існуючого устрою), а саме: область—район—сільрада—село на першому етапі перетворити в область—округ—район—волость—сільрада—село, а на наступних етапах трансформувати центр—область в центр—[регіон]—край.

Проведення АТР в Україні передбачає формування такої системи управління обласним і місцевим розвитком, яка б для підвищення рівня життя громадян могла найбільш ефективно реалізувати економічний потенціал сприяти, забезпеченню динамічного розвитку всієї держави. Велика увага в цій реформі приділяється створенню ефективного управління в розрізі: центр — [регіон] — край.

Для удосконалення АТУ і системи управління регіонами й країною автори пропонують такі етапи адміністративно-територіальної реформи:

удосконалення структури управління в поселеннях і на сільських територіях (створення громад сіл на чолі із старостою, волосних рад і т.д.);

формування базових (зразкових) поселень — агромістечок сучасного та майбутнього українського села;

переформування управління територіальними громадами введенням окружного (надрайонного) рівня;

поліпшення керованості великими територіями обласного рівня шляхом створення країв (об'єднань областей) та регіонів (об'єднань країв).

У першу чергу (у зв'язку з демонтажем командно-адміністративних органів управління і формуванням управління територіями на основі місцевого самоврядування) виникає необхідність у створенні нових територіально-самоврядних структур для поліпшення життєдіяльності й подальшого розвитку сільських територій.

Удосконалення структури управління в поселеннях і на сільських територіях. АТР у регіонах нашої держави потрібно розпочинати безпосередньо в сільських громадах зі створення відповідних управлінських структур і посад. У кожному селі, де немає сільради, необхідно створити органи самоорганізації. На загальних зборах громади малого села (до 50 осіб) обирають старосту та секретаря. У середніх селах (від 50 до 500 осіб), а також у великих селах (селищах) (від 500 осіб і більше) — вибирають раду громади села на чолі зі старостою, його заступником і секретарем. У великих селах (селищах) староста та секретар повинні працювати на повнооплатній основі. Зазначеним структурам самоорганізації сільських громад підпорядковуються вуличні комітети, а ради громад сіл (старости сіл) — сільській раді даної території. Але в районах досить багато як сільських

поселень, так і сільрад (наприклад, у Вовчанському районі Харківської області 23 сільради, що значно перевищує норму керованості), тому для ефективного управління пропонується розділити район на кілька частин (волостей). У кожній волості на базі найбільш розвиненої сільради створюють волосні ради, яким підпорядковуються сільради, розташовані на її території. Волосна рада виконує також функції й сільради, а підпорядковується вона районним структурам управління.

При формуванні волосного рівня управління повинні враховуватися такі фактори: а) рівень розвитку виробничо-збутової, соціально-культурної та духовної сфер; б) територіальне розташування; в) наявність мережі шляхів; г) виробничі та торговельні зв'язки, кооперація у сферах діяльності; д) чисельність населення; е) історичні зв'язки та традиції; є) площа території; ж) наявність ліній зв'язку і т.д.

Як приклад розглянемо проект формування волостей на базі сільських рад Барвінківського району Харківської області й має видовжену з півдня на північний захід форму. Зупинимось на аналізі одного з найбільш раціональних варіантів формування в цьому районі волостей: 1) Мечебилівська (сільради — Мечебилівська, Іванівська, Ново-Миколаївська, Грушовахська, Велико-Комишувахська — всього 14 сіл); 2) Іллічівська (сільради Іллічівська, Іванівська, Подолівська — всього 17 сіл); 3) Гусарівська (сільради — Гусарівська і Богодарівська — всього 12 сіл); 4) Гаврилівська (сільради — Гаврилівська і Григорівська — всього 15 сіл).

Таким чином, першим рівнем управлінської піраміди має бути більш упорядкована як на даний час система сільських територій. Оскільки урбанізація набуває незворотного характеру, а в ній важливою складовою є міграція сільського населення до міст, то для пом'якшення цих процесів на перших етапах АТР має слугувати також і волосна структура, як перспективна первинна ланка. Саме у волості, як більш довговічній адміністративно-територіальній одиниці на селі, мають бути створені умови для комфортного проживання селян.

Формування базових (зразкових) поселень (агромістечок — селищ міського типу) як моделей сучасного та майбутнього українського села. Центр волості — це велике сільське поселення, де розташовується волосна рада. Таке поселення і стає центром відповідної території. Волосне поселення (агромістечко) бачиться як одна з кращих перспектив українського села. Нині праця селянина мало результативна, з великою часткою ручної праці. Оскільки світовий досвід підтверджує, що перехо-ду до високотоварного виробництва не уникнути,

то основним завданням майбутнього села має бути створення якнайкращих умов для відпочинку, відновлення працездатності, якнайповнішого задоволення освітніх, культурних і духовних потреб його жителів — працівників АПК.

Територіальна громада має сприяти вирішенню першочергових проблем, таких як: а) забезпечення прикладання праці не тільки в аграрній, але й в інших сферах діяльності та можливість сприяння заробітної плати відновленню трудових ресурсів; б) узгодження тривалості робочого часу з фізіологічно обґрунтованими нормами (в середньому протягом року); в) забезпечення діяльності органів самоврядування, освітніх, культурних, спортивних і господарських органів; г) відповідальності та підзвітності кожного члена села за свою поведінку (моральність, порядність, чесність тощо) перед територіальною громадою та за стан чистоти території громади (садиби, вулиці, села в цілому); д) наявності в кожному селі церкви, гімназії, дитсадок, клубу, стадіону, спортивного залу, лікарні, відділення зв'язку і т. п.); е) надання селянам права участі у вирішенні питань підбору кандидатур керівників підприємств, поліпшенню діяльності підрозділів і контролю керівників підрозділів та господарств для відродження селянина-власника землі; ж) зменшення обсягу навантаження на селян на присадибному господарстві, а сільськогосподарську продукцію для селянської родини планується в аграрних підприємствах і реалізувати жителям села за мінімальними цінами.

Отже, волосне село-агромістечко має бути призначене для забезпечення найсприятливіших умов для проживання й підтримки працездатності людей на належному рівні. До нього буде переселятися населення з малих і середніх сіл, якщо такі села з різних причин ставатимуть непридатними для подальшого проживання.

Переформування управління територіальними громадами введенням окружного (надрайонного) рівня (об'єднання кількох районів). Зі зміцненням волостей втрачатимуть своє управлінське значення райцентри. Їх функції переходитимуть до округів. Райцентри з прилеглою територією та поселеннями можуть трансформуватися або у волості, або в міста окружного підпорядкування, з відповідною інфраструктурою для обслуговування інших волостей свого «колишнього» району. На основі об'єднання кількох нинішніх районів буде створено нову адміністративно-територіальну одиницю — округ. Критерії створення округів аналогічні критеріям формування волостей. У Харківській області доцільно сформувати 11 таких округів: 1) Куп'янський (райони — Куп'янський, Борівський та Дворічанський); 2) Ізюмський (райони — Ізюмський та Борівський);

3) Лозівський (райони — Лозівський, Близнюківський та Сахновшинський); 4) Красноградський (райони — Красноградський, Кегичівський та Зачепилівський); 5) Богодухівський (райони — Богодухівський, Краснокутський, Коломакський та Валківський); 6) Дергачівський (райони — Дергачівський та Золочівський); 7) Вовчанський (райони — Вовчанський та Великобурлуцький); 8) Чугуївський (райони — Чугуївський, Печенізький, Шевченківський); 9) Зміївський (райони — Зміївський та Нововодолажський); 10) Балаклійський (райони — Балаклійський та Первомайський); 11) Харківський (Харківський район).

Поліпшення керованості великими територіями (обласного рівня) шляхом створення країв (об'єднань областей) та регіонів (об'єднань країв). Після створення округів мають видозмінитися й області. Замість існуючих 25 областей пропонується сформувати 12–15 нових адміністративно-територіальних одиниць. Очевидно, їх можна назвати краями. Одним із можливих варіантів є такий: 1) Галицький (області — Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська та Львівська); 2) Волинський (області — Волинська, Рівненська та частина Тернопільської); 3) Поліський (області — Житомирська, частина Хмельницької та Тернопільської); 4) Подільський (області — Вінницька та частина Хмельницької); 5) Чернігівський (Сіверський) (області — Чернігівська та частина Сумської); 6) Київський (області — Київська і частини суміжних); 7) Шевченківський (області — Черкаська та Кіровоградська); 8) Полтавський (області — Полтавська та частина Сумської); 9) Слобідський (області — Харківська, частина Сумської та Луганської); 10) Донецький (області — Донецька та частина Луганської); 11) Запорізький (області — Запорізька та Дніпропетровська); 12) Приморський (області — Одеська, Херсонська та Миколаївська); 13) Кримський (АР Крим).

Для посилення управлінської вертикалі і збереження унітарності держави доцільно створити п'ять регіонів на чолі з представниками Президента України, наділених особливими повноваженнями: 1) Східний (Слобідський та Донецький край); Західний (Галицький, Волинський і Поліський край); 3) Південний (Запорізький, Приморський та Кримський край); 4) Північний (Сіверський і Київський край); 5) Центральний (Подільський, Шевченківський та Полтавський край).

Удосконалення управління територіальними громадами. Нині в територіальних громадах діяльність органів самоврядування і самоорганізації населення потребує поліпшення. Внаслідок цього творчий потенціал і енергія народу, його розум, ідеологія та патріотизм не задіяні в державотворчих процесах.

До компетенції територіальної громади належать виробничі, соціально-культурні, побутові й духовні аспекти життєдіяльності громади, але тут існують застарілі, суттєві протиріччя та проблеми. Громади поки що слабо задіяні в їх вирішенні.

Для поліпшення управління сільська територіальна громада повинна мати крім органів місцевого самоврядування ще й органи самоорганізації населення ради громад сіл, вуличні комітети, ради ветеранів або старійшин, загальні збори. Формування таких органів створює можливості усунення багатьох недоліків, які нині призводять до деградації селянства.

Особливості реалізації АТР; моделі АТУ. У 1997 році Україною була ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування, було також прийнято ряд законів у цьому напрямі, в яких передбачається проведення децентралізації державного управління.

Аналіз існуючого стану АТУ держави свідчить, що існує необхідність конкретизації формулювання і концептуальних засад реформування устрою держави на сучасному етапі з урахуванням вимог реалізації курсу України на запровадження світових стандартів у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

АТУ, як відомо, має ряд властивостей (системність, інтегрованість усіх основних сфер діяльності, намагання зберегти свій поточний стан і т.п.), які мають бути обов'язково враховані при підготовці до проведення АТР, при виборі й обґрунтуванні її завдань і механізмів реалізації.

Як зазначалося, при створенні в нашій державі нової моделі АТУ одним з основних принципів вважається децентралізація управління, відповідно й планується розширення повноважень органів місцевого самоврядування найнижчого рівня (територіальних громад сіл, селищ, міст), тобто наділення їх у першу чергу такими повноваженнями, які б дозволяли найефективніше управляти життєдіяльністю громади. Але впровадження в ході АТР децентралізації управління має бути виваженим і обґрунтованим. Для забезпечення національної безпеки держави повинна проводитись не політична, а лише адміністративна децентралізація, яка визначається як керований впорядкований процес передачі частини повноважень від центру органам влади нижнього рівня — регіональним або місцевим. Децентралізоване управління територіями (коли максимум

повноважень передається органам місцевої влади) забезпечує їх максимальний розвиток.

Послідовність переходу від централізованої державної моделі АТУ до громадської розроблено ще недостатньо. Для поступовості такого переходу авторами пропонується здійснювати його проходженням за допомоги двох додаткових проміжних етапів, щоб у кінцевому підсумку послідовність етапів (моделей) АТР мала такий вигляд: централізована державна, децентралізована державно—громадська, громадсько—державна, громадська.

У концептуальних засадах АТР мають відображатись основні положення з удосконалення діяльності структур державного управління й особливо щодо укрупнення адміністративно-територіальних утворень, дотримання чіткої поетапності реформ і т.д.

Висновок. Адміністративно-територіальна реформа має здійснюватися поетапно, на засадах децентралізації управління, підвищення повноважень органів місцевого самоврядування і самоорганізації населення. Перехідну структуру управління державою пропонується сформуванню за наступною схемою: центр [регіон]—край—округ—район—волесть—сільрада—село, а в перспективі: центр [регіон]—край—округ—волесть (агромістечко).

Список літератури

1. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 4—11.
2. Назустріч людям: Програма діяльності Кабінету Міністрів України // www.kmu.ua.
3. Матеріали Громадських обговорень законопроектів «Про територіальний устрій України»; «Про місцеве самоврядування громади»; «Про самоврядування району»; «Про самоврядування області»; «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації»» 26 липня 2005 року. — Х.: НТУ, «ХП», 2005. — 200 с.
4. Пирожков С., Павлюк А. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: актуальні питання методології та практики // Економіка України. — 2005. — № 7. — С. 4—14.
5. Кропивко М.Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 60—62.
6. Нелеп В.М., Фурсенко М.І. Планування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад // Економіка АПК. — 2005. — № 4. — С. 107—109.
7. Луніна І. Формування місцевих бюджетів у контексті завдань адміністративно — територіальної реформи // Економіка України. — 2006. — № 1. — С. 23—31.
8. Федерализм: Энциклопедия. — М.: Изд-во МГУ. — 2000. — С. 154.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Сільські території, як і будь-яке явище в суспільстві, розвиваються за певними законами в певному порядку. Спрямування їх розвитку на досягнення визначеної мети передбачає формування стратегії. У процесі дослідження цієї проблеми пропонувалися різні підходи до її вирішення. І хоча вироблено в основному спільну концепцію щодо етапів процесу формування стратегії, проте вчені їх надто деталізують [1] або ж узагальнюють [2;3]. Власний підхід пропонує О.В. Заставецька [4]. Спираючись на системний підхід у дослідженні регіону вона виділяє такі етапи: визначення меж системи та проведення її первинної структуризації; вивчення внутрішньої будови; прогноз.

У процесі дослідження вчені зосереджують увагу на певних аспектах формування стратегії, яке потребує аналізу стану регіону, визначення системи показників, встановлення черговості їх розгляду. Саме ці питання в наукових працях розглядаються найчастіше. Деякі науковці аналізують лише три окремі блоки показників: соціальний, економічний та екологічний. Враховуючи мету розвитку територіальної системи, становить інтерес підхід групи вчених [5], які для розрахунку рівня соціальної й економічної самодостатності регіону пропонують застосовувати соціальні нормативи щодо певного набору потреб. Вихідне положення полягає в тому що, самодостатність країни (регіону) досягається при стабільному одержанні такого обсягу валового внутрішнього продукту, який би покривав витрати на задоволення соціальних потреб населення на рівні науково обґрунтованих норм і вище. Процес аналізу розвитку регіону поділяють на такі етапи: початковий, розрахунковий, заключний [1].

Отже, в сучасній науковій літературі досліджується переважно формування стратегії регіону, практично відсутні методики для сільських територій. Оскільки останні в одному випадку можливо розглядати як складову частину регіону, а в іншому їх можна прирівняти до локального регіону, тому методики формування стратегії регіону з певними застереженнями можна перенести на сільські території.

Метою статті є дослідження етапів процесу формування стратегії розвитку сільських територій та їх опис.

Процес формування стратегії розвитку сільських територій передбачає такі етапи:

- визначення цілей розвитку сільської території;
- аналіз стану сільської території й оцінка переваг, обмежень і наявних ресурсів;
- визначення пріоритетів розвитку сільської території;
- оцінка шляхів досягнення цілей розвитку території;
- прогноз результатів впровадження стратегії;
- створення механізмів реалізації стратегії.

Стратегія розвитку сільських територій України має на меті підвищення рівня життя населення. Особливо важливого значення вона набуває для областей, які мають високу частку сільського населення. До таких областей належить Житомирська, яка посідає одне з останніх місць у країні за рівнем життя. Про складну ситуацію в області свідчать темпи знелюднення сільських населених пунктів. У деяких поліських районах частка населених пунктів з населенням до 50 осіб досягає 20, а подекуди й 40 %. Знелюднення сільських населених пунктів спричинене депопуляцією сільського населення внаслідок незадоволення його основних потреб.

Основною фізіологічною потребою, без якої неможливе існування людини, є харчування. Протягом останніх п'яти років знизилась енергетична цінність добового споживання продуктів харчування сільськими жителями області з 4421 у 2002 р. до 3609 ккал у 2005-му. Деформованою є структура раціону харчування. Низький рівень споживання білків компенсується в основному за рахунок вуглеводів, які перевищують нормативи.

Не менш важливою потребою є забезпеченість житлом, яка в сільській місцевості області була і залишається вищою порівняно із середніми показниками по Україні, що пояснюється депопуляцією сільського населення, внаслідок чого значна частина будинків не заселена. Надто низьким залишається рівень обладнання житлових будинків інженерними комунікаціями.

Багато потреб населення повинні задовольняти об'єкти соціальної інфраструктури, які в більшості населених пунктів не функціонують. У результаті сільські жителі отримують послуги низької якості.

Житомирська область є однією з тих, що найбільше постраждали від Чорнобильської катастрофи. Тому першочергового значення набуває розвиток медичного обслуговування, рівень якого в сільській місцевості є незадовільним. Так, серед сільських жителів частіше трапляються ускладнені хвороби, які часто діагностуються посмертно.

На низькому рівні залишається якість освіти на селі. Школи, особливо в класах-комплектах, не забезпечують учнів глибокими, ґрунтовними знаннями. Залишається проблема охоплення дітей дошкільними дитячими закладами, незважаючи на те, що протягом останніх років у цій області спостерігається деяке зростання його рівня.

Однією з причин низького рівня задоволення основних потреб залишається недостатній рівень доходів населення внаслідок зростання безробіття в сільській місцевості. Отже, після характеристики рівня життя населення, демографічної ситуації, стану соціальної сфери доцільно проаналізувати зайнятість і рівень доходів сільських жителів.

У структурі сукупних доходів сільських домогосподарств Житомирської області значна частина поряд з пенсіями припадає на оплату праці та доходи від продажу сільськогосподарської продукції. На відміну від зарубіжних країн, де трудові доходи залишаються основним джерелом, а частка заробітної плати в сукупних доходах коливалася наприкінці 90-х років від 58,1 % у Німеччині до 94 % в Японії [7, с. 25], в Україні вона становить лише 30 %, що свідчить про її низький рівень (табл.).

У 2006 р. середньомісячна заробітна плата в області була нижчою за середню по Україні майже на 24 %, причому в сільському господарстві на 30 %, водночас у лісовому господарстві була вищою на 8,6 %.

Підвищення рівня доходів можливе при зростанні валового внутрішнього продукту, тому наступним етапом має стати аналіз стану розвитку економіки сільських територій: сільського господарства та несільськогосподарських видів діяльності, який слід доповнити оцінкою факторів економічного розвитку.

Валовий регіональний продукт Житомирської області збільшується, але з розрахунку на одну особу він залишається нижчим порівняно із середнім

по Україні. У структурі валового регіонального продукту області значну частку займають сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Визначальне місце серед цих трьох галузей належить сільському господарству, виробництво валової продукції якого у 2006 р. становило 55,5 % проти рівня 1990 року. На виробництво продукції сільського господарства впливають кліматичні умови, тому провели вирівнювання ряду динаміки за допомогою ковзної середньої (рис.).

До 2002 року виробництво валової продукції зменшувалося. Починаючи з 2002 р. намітилися позитивні тенденції до його зростання, переважно за рахунок особистих селянських господарств, які є основним місцем зайнятості селян і джерелом їх доходів. Праця в особистих селянських господарствах є неефективною, вони не можуть бути основним виробником сільськогосподарської продукції. Отже, ситуація, що склалася, свідчить про поглиблення кризи на селі.

Сільські території тісно пов'язані з природним середовищем, тому абстрагувати екологічну складову недоцільно, а варто розділити її на два блоки. Перший, що стосується умов життя населення, слід аналізувати в комплексі з аналізом рівня життя населення, другий, який стосується виробництва і є фактором розвитку, необхідно аналізувати на другому етапі дослідження.

Оскільки в результаті аналізу формується перелік проблем, які перешкоджають досягненню мети, тому важливо вибрати систему показників, яка повинна різнобічно характеризувати реальний стан, але не бути надто громіздкою. Застосування інтегральних показників в умовах формування стратегії розвитку кожної окремої сільської території є недоцільним.

Пошук шляхів вирішення проблем починають з оцінки переваг та обмежень розвитку сільських територій, який здійснюють за допомогою SWOT-аналізу та порівняння показників із відповідними середніми по країні.

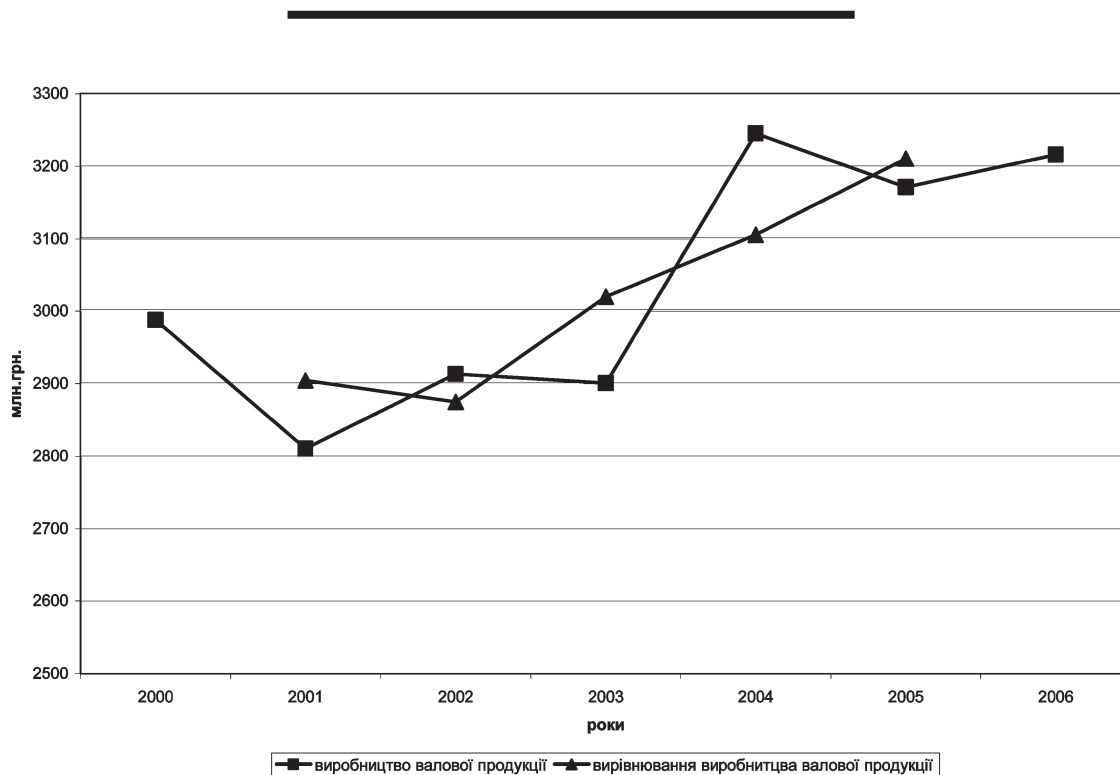
У сучасних умовах розвитку сільських територій важливо оцінити їх внутрішні ресурси та проаналізувати достатність для реалізації стратегічних завдань. У разі недостатності необхідно обґрунтувати

Таблиця

Середньомісячна заробітна плата працівників Житомирської області за видами економічної діяльності у 2006 році з розрахунку на одного штатного працівника, грн.

Вид економічної діяльності	Область	Україна	Відхилення, область у % до України
Всього	793	1041	76,2
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	387	553	70,0
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	924	851	108,6
Рибальство, рибництво	498	607	82,0

Складено за [8;9]

Складено за [8; 9].

Рис. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Житомирській області (у порівнянних цінах 2005 р.), млн грн

можливість залучення зовнішніх ресурсів. Так, специфіку розвитку сільських територій Житомирської області обумовлює структура земельного фонду та якість ґрунтів, яка дещо відрізняється від загальноукраїнської. Порівняно з Україною в області нижча частка земель сільськогосподарського призначення. Найбільш освоєні землі в лісостеповій зоні, де переважають чорноземи.

Значна лісистість і високі якісні характеристики лісів відкривають можливості для їх промислового використання. За показником лісистості (35,2 %) область посідає четверте місце в Україні, а за лісоресурсами (понад 200 млн м³) — перше [10]. У середньому на одного жителя досліджуваної області припадає 0,74 га землі, вкритої лісом, що у 3,7 рази більше, ніж у цілому по Україні [11, с. 57], причому лісовідновлення постійно зростає.

В області зосереджено майже 5 % мисливських угідь держави. Збільшується кількість мисливських тварин і поголів'я пернатої дичини. Розвиток мисливства може сприяти активізації туризму в сільській місцевості.

Комплекс корисних копалин Житомирської області дозволяє створювати сприятливі умови для добувної промисловості, яка може стати додатковим джерелом розвитку сільських територій. Переважна більшість корисних копалин зосереджена в поліській частині, лісостепова — менш багата ними.

Вивчення проблем стосовно ресурсів дасть змогу сформулювати пріоритети. Механізм вибору пріо-

ритетів передбачає два підходи: за першим — пріоритетними вважаються напрями, досягнення яких дозволяє в найкоротші строки забезпечити бажаний результат, тобто пріоритетними є найбільш потенційно вискоєфективні регіональні об'єкти; за другим — пріоритетним вважається розвиток регіональних об'єктів, які мають виняткове стратегічне значення для розвитку регіону, однак їхній стан сьогодні вкрай незадовільний і без належної підтримки їх покращити його неможливо. При виборі пріоритетних цілей розвитку регіону необхідно враховувати всі названі підходи, адже для ефективного функціонування регіону в стратегічній перспективі вони є найбільш визначальними [1].

Відповідно до природних ресурсів у лісостеповій зоні Житомирської області доцільно розвивати як тваринництво, так і рослинництво. На Поліссі поряд із сільським господарством необхідно приділяти увагу розвитку лісового господарства, мисливства та добувної промисловості. Розвиток інших несільськогосподарських видів діяльності доцільно розвивати на території всієї області. Це дозволить вирішити ряд соціальних та економічних проблем.

Визначивши пріоритети, обирають найоптимальніші шляхи розв'язання проблем та оцінюють альтернативи розвитку. Щоб правильно спрогнозувати наслідки від впровадження заходів, на цьому етапі використовують як експертні методи в тій частині, де недостатньою є інформація, так і фактографічні. Серед фактографічних слід вказати мате-

матичні методи, зокрема математичної статистики (методи згладжування, аналітичного вирівнювання, кореляційно-регресійні, дискримінантний). Для узгодження в майбутньому потреб із ресурсами доцільно використовувати балансовий та нормативні методи. Серед способів прогнозування екстраполяційне прогнозування застосовується в тій частині, де є позитивні тенденції на момент прогнозу та нормативний, там де сформовані критерії розвитку.

Оцінивши альтернативи розвитку, визначають етапи реалізації стратегії та, порівнюючи цілі з наявними можливостями їх реалізації, відбирають напрями, які можуть бути реалізовані в середньостроковій перспективі [2].

Висновки. Розглянуті в статті методичні підходи до формування стратегії розвитку сільських територій етапи дозволять кожній окремій території сформувати власну стратегію розвитку, врахувавши всі недоліки й переваги відповідно до наявних ресурсів.

Список літератури

1. Герасимчук З.В., Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: Моногр. — Луцьк: ЛДТУ, 2002. — 248 с.

2. Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: Моногр. — К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2003. — 366 с.
3. Крайник О.П. Економічний розвиток регіону: Моногр./ За редакцією М.І. Долішнього. — Л.: Ліга-Прес, 2002. — 294 с.
4. Заставецька О.В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження. — Тернопіль, 1997. — 233 с.
5. Єфремов О.С., Тихонов В.М., Попов М.І. та ін. Методологічні аспекти досягнення соціально-економічної самодостатності регіону: Моногр. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. — 156 с.
6. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку / За ред. Б.М. Данилишина. — К.: РВПС України НАН України, 2006. — 75 с.
7. Дієсперов В.С. Продуктивність сільськогосподарської праці: Моногр. — К.: ННЦ, 2006. — 274 с.
8. www.stat.ic.zt.ua
9. www.ukrstat.gov.ua
10. www.zhitomir-region.gov.ua
11. Осовська Г.В., Рижук С.М., Величко А.І. Проблеми соціально-економічного розвитку регіону: Моногр. — Житомир: ЖДТУ, 2005. — 342 с.
12. Бутко М.П. Соціально-економічні проблеми розвитку продуктивних сил Чернігівської області в умовах формування ринкових відносин / Ред. О.В. Ткаченко. — Чернігів: «Сіверянська думка», 1997. — 224 с.

ЖИВЕ СЛОВО

УДК 811.161.3-15

В.В. Пабат,

к. п. н., доцент,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У сучасному глобалізованому постіндустріальному світі термінологічна лексика становить ту частину словника, розвиток якої відбувається найбільш інтенсивно. Оскільки терміни формуються на ґрунті загальнонародної мови, то їх не можна розглядати чи оцінювати ізольовано від розвитку українського суспільства та сучасної української літературної мови (СУЛМ) [1;5].

Науково-технічний прогрес, перебудова соціально-економічної й політичної системи в країні насичують нашу мову новими поняттями, термінами. Тільки за період з 60-х років XIX ст. до першого десятиріччя XX ст. в українську літературну мову ввійшло понад 1000 іншомовних лексем для вираження

різних понять суспільної, ідеологічної, філософської та культурної сфер [5, с. 76]. Пошуки власних мовних засобів для передачі нових понять зумовлювали появу авторських неологізмів, одні з яких витісняли запозичені терміни, а інші з часом зникали, не здобувши поширення. Відомий, зокрема, великий внесок І. Франка у становлення філософської, економічної, літературознавчої та інших термінологічних систем. Чимало його нововведень закріпилося в мові (наприклад: оподаткування, нагромадження, дохідність), хоча деякі й не набули поширення (наприклад, вийшли з ужитку його неологізми «витвір», «витвірець», замість яких уживаються терміни «продукт», «виробник»).

Історично так склалося, що в Україні понад 70 років не було приватної власності, не розвивалися вільні ринкові відносини, не було розвиненої банківської системи та підпорядкованих їм відповідних інституцій. У галузі термінології панувала російська мова. І як наслідок цього — вузькофахова українська термінологія (зокрема, фінансово-економічна) на сучасному етапі розвивається досить повільно, звільняючись, з одного боку, від «проросійських» кальок, з другого — поповнюючись іншомовними, здебільшого англомовними термінами і терміносполуками.

Плодотворна робота, пов'язана з упорядкуванням соціально-економічної терміносистеми, почалася з 1921 року зі створенням Інституту української наукової мови та передбачала звільнити СУЛМ від невинуватених запозичень; поставити термінологію на рідномовний ґрунт. Запозичені слова, що подавалися в словниках російською мовою, пропонували перекладати питомими українськими словами. Наприклад, терміни «эксплуатация», «эксплуататор» пропонувалося перекладати як «визиск», «визискувач»; «коллектив» — як «колектив», «товариство», «спілка»; «пенсионер» — «пенсіонер», «вислуженець». Також треба було звільнитися від російського впливу в побудові синтаксичних конструкцій типу: «подати у відставку» — правильно «піти у відставку»; «взятися за роботу» — треба «братися до роботи». Змінювалися префікси без- (бес-) на не-: «безответственность» — «невідповідальність»; невластиві українській мові суфікси -щик, -чик на -ник. Наприклад, «підрядчик», «поденщик» було утворено за українською моделлю з суфіксом -ник: «підрядник», «поденник». На базі російських словосполучень було утворено ряд моноструктурних термінів: «член коллектива» — «учасник (член) колективу»; «иметь льготу» — «мати пільгу», «пільгуватися»; «лица, пользующиеся льготой» — «особи, що мають пільгу», «пільговики».

Однак сучасна українська термінологія практично не відрізняється від зафіксованої у радянських і теперішніх академічних словниках. Зросійщеність основних термінів і термінних слів термінологи й філологи пов'язують передусім із термінологічними бюлетенями Інституту мовознавства 1934—1935 років, які вилучили з ужитку 14,5 тисяч українських термінів і замінили їх термінами, нашвидкуруч створеними на зразок російських.

У 1992—1994-х роках термінологію розробляли (і фінансували) у межах «Державної програми розвитку української мови», далі ця тема та згадка про відродження поступово зникли, а проблем не вирішували, чому сприяли, зокрема, двомовні (російсько-українські) та суто російські стандарти.

Напрями діяльності Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ) на засадах відродження української науково-

технічної термінології та розвитку фахової мови не втратили своєї актуальності й нині — відповідно до вимог Конституції України (ст. 10, 11) та Постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 998 про «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», бо «Нині мовна ситуація в Україні характеризується низкою негативних явищ і тенденцій. Українська мова як державна ще не дістала належного застосування в галузях права, освіти, культури, науки, інформатики, військової справи, судочинства тощо» (цитата зі згаданої Постанови).

У своїй діяльності ТК СНТТ керується настановчими документами Держстандарту — спочатку КНД 50-011—93 [3], а тепер ДСТУ 3966—2000 [2], в яких виразно зазначено основні вимоги до терміна:

- 1) однозначна відповідність терміна до поняття (термін повинен означати тільки одне поняття);
- 2) умотивованість терміна, тобто відповідність лексичного значення терміна (прямого, безпосереднього, внутрішнього значення слова чи словосполучки) до позначеного ним поняття;
- 3) системність;
- 4) раціональна стислість;
- 5) словотворча (дериваційна) здатність;
- 6) мовна правильність.

Зрозуміло, що згадані вимоги найкраще виконує термін, складений з питомих українських мовно правильних і стислих слів із великою словотворчою здатністю. Коли в термін уводять чужі слова (терміноелементи), то виникає додаткова проблема правильного (у межах певної сфери застосування) їх перекладу на українську мову, внаслідок чого такий термін не доходить до широкого загалу (з економічного погляду це не вигідно!).

Слід зазначити, що дати гідну дефініцію терміна складно, оскільки на сьогодні відсутнє його загальноприйняте визначення. Це пов'язано з тим, що в історії термінознавства послідовно змінювалися уявлення про термін — спочатку як про «особливе слово», потім — як про «слово з особливою функцією», яке є похідним за своєю природою а має за основу «мовний субстрат» [4]. «Нормоцентричне» термінознавство різко протиставляло слово і термін. «Лінгвоцентричне» термінознавство, хоча й визнає мовну природу терміна та до того ж підкреслює спільність терміна і слова, які ґрунтуються на «мовному субстраті», прагне зосередити зусилля на виявленні специфіки терміна як мовного знака. Подальший розвиток термінознавства, який визначався «законом суперечності між мовним субстратом і термінологічною сутністю терміна», спрямований на з'ясування суперечливої сутності дедалі більшої кількості термінознавчих категорій, до того ж констатація суперечностей не завжди передбачає наявність способу їх подолання.

Кожна галузь знань має свою термінологічну систему. Термін — це перш за все слово, що обов'язково співвідноситься з певною одиницею відповідної логічно-понятійної системи в плані змісту. Термін — одиниця якоїсь конкретної природної чи штучної мови (слово, словосполучення, аббревіатура, символ, поєднання слова і букв-символів, поєднання слова та цифр-символів), яка має спеціальне термінологічне значення, що склалося стихійно або внаслідок особливої свідомої колективної домовленості, яке може бути виражене чи то вербально, чи то якимось формалізованим чином і досить точно й повно відображає основну істотну на даному рівні розвитку науки та техніки ознаку поняття, що існує [7].

Система термінів, тобто термінологія тієї чи іншої науки, створюється людиною у процесі пізнання. Для того щоб відобразити систему понять певної науки, необхідно дотримуватися відповідності знака та поняття. Тому прагнення до однозначності є неодмінною умовою існування терміна і, відповідно, ідеальний термін однозначний.

Проте, окремі терміни, тобто слова на позначення наукових понять, також можуть мати не одне, а кілька значень, що є порушенням лексичної норми. Наприклад: валюта (італ. *valuta*, букв. — ціна, вартість; лат. *valere* — мати силу, коштувати) — 1) грошова одиниця будь-якої країни; 2) грошові знаки інших держав, а також кредитні та платіжні документи (векселі, чеки), які виражені в іноземних грошових одиницях і можуть бути використані при міжнародних розрахунках; 3) тип грошової системи, що діє в тій чи іншій країні; 4) у вексельних операціях — сума, на яку видано вексель; 5) валюта конвертована — грошова одиниця, яка вільно й необмежено обмінюється на інші грошові одиниці. У такому випадку їх треба було б замінити іншими словами або словосполученнями для уникнення плутанини в науковому тексті.

Із погляду раціональної стислості та вмотивованості терміна завжди доцільно проаналізувати значення складників кожного чужого слова й унаслідок цього вилучити зайві суфікси. У теперішній українській термінології надзвичайно багато чужих слів недосконалої побудови із семантично зайвими і здеорієнтованими суфіксами (-аль-, -ур-, -из- тощо), що лише деколи можна виправдати милозвучністю. Дуже багато мовно необґрунтованих і зайвих прямих запозичень із російської мови, а також невдалих кальок. За роки незалежності України не помітно вислідів мовознавчої праці, які б усували мовні та мовно-термінологічні недоліки.

Маємо цілком чужу термінологію у фармацевтиці й напівчужу — в медицині, математиці, лінгвістиці, частково — у фізиці, хімії тощо. Не йдеться про те, що треба вилучати чужі терміни, а про те, щоб мати і засвоєний на український лад чужий термін,

і власне український (народну назву) та застосовувати залежно від потреби. Найбільше зросійщено виробничо-технічну термінологію.

Донедавна бюлетенів Інституту українознавства ВУАН ніхто не бачив. Тепер ці матеріали відкрито для кожного, і важливо їх дослідити, щоб оцінити ситуацію в термінології, яка загалом набагато гірша, ніж у літературній мові.

Із журналу «Мовознавство» № 2 за 1934 р. [8; с. 139–145] дізнаємося, що «Націоналістичне шкідництво і перекирення в галузі українського мовознавства виявилось в усіх ділянках мови — в термінології, синтаксисі, правописі тощо». Велася шалена боротьба за словоформи, характерні для російської мови, і проти обстоюваних націоналістами характерних ознак української мови, які відрізняли її від російської, а саме (у переліку «С» позначає вимоги до Слова):

C1. За прикметники на -ний і проти прикметників з суфіксами -овий.

C2. За іменники жін. роду на -ка, -ча зі значенням процесу.

C3. За іменники чол. роду з суфіксами -щик, -чик.

C4. За іншомовні слова на -оз, -із, -ез і проти слів на -иза, -іза, -еза.

C5. За слова з префіксами -обез і проти префіксів -зне.

C6. За іменники дієслівного походження на -ува'ння і лише інколи за —о'вання.

C7. За відповідники на -подібний до російських прикметників зі складниками -образный, -видный і проти -уватий, -астий, -истий.

C8. За прикметники (чужомовні) з суфіксами -аль, -оз і проти їх обминання.

C9. За прикметники на -очний від іменників жіночого роду на -ка з попереднім приголосним і проти прикметників на -овий

C10. За іншомовні дієслова доконаного виду з префіксом -з і без нього (а не завжди з префіксом).

C11. За іменники на -альник і проти іменників на -івник, -ик.

C12. За прикметники на -увальний, -дчий, -ачий і проти прикметників на -івний.

Ще один пункт з «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» [6]:

C13. За «творення прикметникових форм типу дієприкметників активних» (існу'ючий, пану'ючий, меншовику'ючий).

У цьому ж документі [6] йдеться ще про інші стилістичні риси української мови, ніж це подають «націоналістичні рецепти» на підставі «шкідницької теорії й практики», тобто йшла боротьба (у переліку «М» позначає вимоги до Мови):

М1. За орудний відмінок «дієвої особи при формах на -но, -то при пасивних присудках і атрибутах» (це зроблено мною; затверджено з'їздом).

М2. За конструкцію з родовим присвійним (лист вчителя) і проти конструкції з присвійним прикметником (вчителевий лист).

М3. За конструкцію з орудним присудковим (він є (був) ковалем) і «проти заступання її іншими конструкціями, особливо з «за»...».

М4. За конструкцію «з віддієслівним іменником на -ння, -ття, в позиції родового відмінка, залежного від другого іменника» (спосіб збирання матеріалів) і проти «інфінітива замість нормального іменника» (спосіб збирати матеріали).

М5. За ступенювання прикметників за типом більш глибокий, найбільш глибокий і проти ступенювання лише за типом глибший, найглибший.

М6. За керування при ступеневих прикметниках родовим відмінком (стіна вища п'яти метрів) і проти конструкцій з «за» (стіна вища за п'ять метрів).

М7. За пасивні конструкції типу книжка друкується і проти їх безоглядного усунування (книжку друкують).

М8. За природні конструкції з «по» (розподіл по групах) і проти конструкцій з орудним відмінком (розподіл групами).

М9. За вживання конструкцій типу: чим... тим; чим... то; (о)скільки... (о)стільки і проти їх безоглядного усунування.

М10. Проти вживання сполучника «та» в невласних йому функціях (туди та сюди; входить та виходити).

Розглянувши подані вище вимоги до словоформ (С1-С13) і мовного стилю (М1-М10) ще раз переконаємося, що кожна з цих вимог містить характерну рису російської мови і, як наслідок, наближає українську мову до російської. А виконання всіх вимог разом — це черговий за багатолітню історію етап знищення української мови, цього разу — уневаження її характерних рис.

Список літератури

1. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. — М., 1977. — 243 с.
2. ДСТУ 3966-2000 Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. — К.: Держстандарт України, 2000. — 32 с.
3. КНД 50-01-93 Основні положення про порядок розробки стандартів на терміни та визначення. — К.: Держстандарт України, 1993.
4. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения. — М., 1989.
5. Муромцева О. Г. Развитие лексики украинской литературной мовы в II половине XIX — на початку XX ст. — Х., 1985.
6. Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній // Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. — Х.: Радянська шк., 1933.
7. Татаринов В.А. Теория терминоведения.: ВЗТ. — Т.1. Теория термина: история и современное состояние. — М., 1996.
8. Хроніка НДІМ (Науково-дослідного інституту мовознавства) 1933-1934 // Мовознавство. — № 2. — 1934.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА ДЛЯ ФАХІВЦІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Функціонування економіки України за умов поступової інтеграції до світового економічного простору потребує підготовки фахівців, здатних переосмислити сучасні господарські реалії, виробити нові підходи до аналізу трансформаційних процесів на ґрунті загальноцивілізаційних засад еволюції світової економіки.

Це, у свою чергу, висуває завдання підготовки втчизняними науковцями якісно нових підручників і навчальних посібників, зміст, методологічна побудова яких враховували б світовий досвід і реалії економічного життя України. Цим вимогам відповідає навчальний посібник, рекомендований Міністер-

ством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за програмами підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів економічних фахових спрямувань¹.

Рецензований навчальний посібник є спробою цілісного системного дослідження економіки підприємства як найскладнішої системи сучасності. Структурно він складається із вступу, дев'ятнадцяти тем, предметного покажчика, словника понять і термінів та списку рекомендованої літератури.

¹ Мацибора В.І., Збарський В.К. Економіка підприємства: Навч. посіб. — К.: Каравела, 2008. — 312 с.

У перших двох темах — «Теорії підприємства і основи підприємництва» та «Підприємство як суб'єкт господарювання» — автори розкривають теоретичні основи функціонування сучасних підприємств із чітким визначенням сутності підприємства як типу підприємництва і форми господарювання.

Автори справедливо зазначають, що фундаментом економічних знань — це цивілізаційна субстанція, до якої найбільш наближеним є центр світової економіки, тобто група найрозвинутіших країн, де поступово, але неухильно відбувається «формування постіндустріальних економічних структур з якісно вираженою тенденцією гуманізації економічних процесів із зміщенням центру ваги матеріального у сферу духовного багатства (с. 14). При цьому чітко визначені ознаки та критерії економічного дискурсу, субстанція розвитку підприємств та вектор їхньої економічної еволюції.

Теми 3, 4 і 5 відведені авторами для комплексної характеристики структури управління підприємством; висвітлення питань прогнозування та планування його діяльності; формування персоналу підприємства, підвищення продуктивності й оплати праці. В цих темах студенти можуть ознайомитися з організаційною і виробничою структурою підприємства, поняттям і функціями процесу управління; принципами і методами планування та видами планів; системою показників оцінки трудових ресурсів, сутністю понять економічних категорій.

Велику увагу автори приділяють сучасному стану та перспективам формування основного, оборотного та інтелектуального капіталу підприємства (теми 6, 7, 8 та 9), де аргументовано розкривають питання виробничих потужностей підприємства, сутність, склад і порядок формування й економічну ефективність використання його основного і оборотного капіталу. Чільне місце відводиться розкриттю сутності і класифікації нематеріальних активів підприємства, визначенню їхньої вартості та способів амортизації.

Теми 10 і 11 навчального посібника дають можливість з'ясувати сутність понять «інновації» та «інвестиції», їх надвисоку актуальність у стратегії розвитку конкурентоспроможності сучасного підприємства (с. 142; 153). При цьому дається не тільки загальна характеристика інновацій та інвестицій для підприємств, а й головне призначення, детально висвітлюються їхня роль для розвитку підприємств на сучасному етапі та наведено методичку оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності (с.161).

У темах 12, 13, 14, 15 і 16 розкриваються проблеми формування інфраструктури сільськогосподарсько-

го підприємства та її впливу на забезпечення якості й конкурентоспроможності продукції, а також поняття витрат і собівартості продукції, економічний зміст і функції ціноутворення на продукцію. Зокрема, у шістнадцятій темі — «Фінансово-економічні результати та ефективність діяльності підприємства» — автори розкривають сутність і методичку формування й використання прибутку, визначають шляхи підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Тема 17 — «Спеціалізація, концентрація та інтеграційні процеси в сільськогосподарському виробництві» — дає визначення сутності понять і оцінку об'єктивних умов розвитку цих процесів в аграрних підприємствах.

У 18-й темі — «Реструктуризація і санація підприємства» — автори розкривають економічну сутність цих категорій і форми реструктуризації підприємств, види і показники її ефективності, а також обґрунтовують етапи проведення фінансового оздоровлення підприємства.

У дев'ятнадцятій, заключній, темі навчального посібника — «Економічна безпека підприємства» — увага фокусується на сутності та особливостях безпеки підприємницької діяльності, джерелах і методах збирання економічної інформації. Розглядаються питання стратегії економічної безпеки підприємства.

Важливою особливістю рецензованої книги є те, що викладений матеріал — це не констатація теоретичних досліджень, а глибоке всебічне осмислення проблем функціонування економіки підприємства на початку XXI століття, з пошуком шляхів їх розв'язання.

Як зауваження слід зазначити, що авторам варто було б детальніше розглянути якісні та кількісні складові економіки України та її можливості виходу на цивілізовану траєкторію розвитку. Доцільним було б введення до рецензованого видання нової теми, яка б розкрила функціонування економіки підприємства за умов вступу України до СОТ.

Незважаючи на вказані зауваження, в цілому навчальний посібник вирізняється оригінальністю викладеного матеріалу і є своєчасним, надзвичайно корисним для студентів, аспірантів і викладачів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів.

В.В. Россоха,

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

ВОЛОДИМИРУ ІВАНОВИЧУ ВЛАСОВУ — 70 РОКІВ

Володимир Іванович Власову — відомому вченому відразу у двох сферах наукових напрямів селекції сільськогосподарських тварин і економіки сільського господарства 10 березня 2008 року виповнилося 70 років.

Народившись у далекій, нині вже іншій державі, Республіці Казахстан, м. Семипалатинську, закінчивши там Семипалатинський зооветеринарний інститут, він пройшов випробування на виробництві, працюючи в радгоспі на різних зоотехнічних посадах. Але потяг до науки, якою він почав займатися ще в студентські роки, привів його спочатку на кафедру великого тваринництва його «альма-матері», а потім у 1965 році в аспірантуру вже на українській землі — НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. Після закінчення аспірантури під керівництвом відомого вченого-селекціонера Ф.Ф. Ейснера і захисту дисертації В.І. Власов за період з 1968 по 1976 рік пройшов в цьому інституті шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача лабораторії.

У 1976 році за рекомендацією Південного відділення ВАСГНІЛ Володимир Іванович був призначений заступником директора з наукової роботи НДІ тваринництва степових районів «Асканія-Нова». Згодом, у 1979 році, його переводять на роботу завідувачем відділу в Інститут розведення і штучного осіменіння великої рогатої худоби.

У 1993 році Володимир Іванович за рекомендацією міністра сільського господарства України Ю.М. Карасика став першим в історії незалежної України дипломатом-аграрником, працюючи на посаді радника Посольства України в США.

Після повернення на Батьківщину В.І. Власов, набувши там досвіду роботи в економічній сфері, працюючи протягом п'яти років фактичним представником України в Міністерстві сільського господарства США, Світовому банку (з аграрних питань) і координатором зв'язків між науково-дослідними і навчальними закладами України і США, прийшов на роботу в Інститут аграрної економіки.

В.І. Власов — безпосередній учасник робіт щодо створення в Україні системи племінної роботи в молочному скотарстві в умовах промислового виробництва молока, методів ведення великомасштабної селекції, розробки і впровадження автоматизованої системи племінної роботи в скотарстві від автоматизованого робочого місця селекціонера до національного рівня через оцінку бугаїв за якістю нащадків. Він співавтор розробки перших в історії колишнього СРСР Рекомендацій по 100-бальній системі оцінки типу тілобудови молочної худоби. Першим довів наявність природного відбору в популяціях, що контролює селекціонер, і розробив методику оцінки його впливу на результати селекції.

Під час роботи у Посольстві України в США В.І. Власов забезпечив поширення економічних і наукових зв'язків між державами через співпрацю Міністерства аграрної політики України з Міністерством сільського господарства США та аграрних університетів України з університетами США, зміцнення економічних зв'язків через залучення кредитів Ексімбанку США і Світового банку на розвиток і реформування вітчизняного сільського господарства, поширення культурних та економічних зв'язків між містами України і США. Його ґрунтовні матеріали щодо розвитку сільського господарства, аграрних ринків, змін аграрної політики у світі та США використані при підготовці нормативних і законодавчих документів, які сприяли реформуванню вітчизняного сільського господарства.

Останні роки В.І. Власов працює у сфері економіки сільського господарства над проблемами забез-

печення людства продовольством в умовах глобалізації, надає пропозиції Уряду України з освоєння нових аграрних ринків для вітчизняної сільськогосподарської продукції. Він є одним із розробників Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року». Йому належить формулювання нової теорії глобалізаційного впливу на міжнародну торгівлю.

В.І. Власов сформував школу науковців у сфері комп'ютеризації селекційної роботи, підготував 10 кандидатів сільськогосподарських наук. Нині він формує школу вчених економістів з питань теорії і практики розвитку аграрних ринків і світового сільського господарства. Ним опубліковано понад 400 наукових праць, з яких у співавторстві та одноосібно 27 монографій і підручників, 34 методики та рекомендації, які широко використовуються в дослідженнях і при викладанні аграрних дисциплін у навчальних закладах України

У 1982 р. В.І. Власов захистив докторську дисертацію по селекції, а у 1992 р. отримав звання професора. У 2002 році він опублікував монографію «Глобальна продовольча проблема», яка стала основою

для підготовки докторської дисертації по економіці сільського господарства, яку Володимир Іванович успішно захистив у 2005 році. У 2006 р. обраний академіком Академії сільськогосподарських наук Республіки Казахстан.

Плідна праця Володимира Івановича відзначена орденом За заслуги III ступеня, Міністерством освіти і науки України, він нагороджений відзнакою «За наукові досягнення».

Учасника багатьох міжнародних конференцій. В.І. Власова добре знають за кордоном, свідченням чого є його обрання на X Конгресі Європейської асоціації аграрних економістів спеціалістом по контактах між Асоціацією та економістами аграрниками України, експерт ФАО з проблем молочного скотарства.

Щиро вітаємо Володимира Івановича з ювілеєм і зичимо йому міцного здоров'я, щастя, творчої наснаги, плідної праці на благо народу України.

*Редакційна колегія журналу
Відділення аграрної економіки і земельних відносин
та Відділення зоотехнії УААН,
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки» УААН*

ОЛЕКСАНДРУ ВАСИЛЬОВИЧУ ШАТЬКУ — 70 РОКІВ

17 квітня поточного року виповнилося 70 років від дня народження Олександра Васильовича Шатка, провідного вченого Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Багатогранна і плідна наукова діяльність ученого присвячена дослідженню проблем ціноутворення, формування собівартості і рентабельності в сільському господарстві, вивченню стану міжгалузевих цінових пропорцій обміну і визначенню шляхів забезпечення їх збалансованості. Понад 10 років він займався проблемами застосування математичних методів і електронних обчислювальних машин у плануванні та управлінні аграрним виробництвом, зосередивши основну увагу на питаннях оптимізації галузевої структури сільськогосподарських підприємств і створення автоматизованої системи управ-

---

ліття сільським господарством («АСУ—сільгосп»). Досить вагомим є його внесок у розробку екологічних проблем і опрацювання методів економічної оцінки застосування нових препаратів у кормовиробництві та тваринництві, дослідження особливостей формування і функціонування в сучасних умовах ринку хімічних засобів, а також окремих харчових продуктів і сировини. Найбільш помітним є внесок ученого в опрацювання системи економіко-математичних моделей оптимального поєднання галузей, які знайшли практичне застосування при розробці організаційно-господарських планів різнотипних аграрних підприємств і обґрунтуванні перспектив розвитку агропромислового виробництва в окремих районах (Таращанському Київської області, Приморському Запорізької області та ін.).

Як висококваліфікований спеціаліст і відомий вчений економіст-аграрник, неодноразово здійснював експертну оцінку дисертаційних робіт і виступав офіційним опонентом на захисті кандидатських дисертацій. Значною мірою завдяки його принциповій і всебічній оцінці аспірантських досліджень науковий ступінь кандидата економічних наук присуджено у 60–70-х роках О.Ф. Гриценку, Л.С. Краснокутській, К.О. Бабій, П.А. Горбенку, Д.Є. Харуці та ін. В окремі роки тимчасово працював викладачем у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, проявив себе як талановитий лектор. Крім того, тривалий час (за сумісництвом) вів науково-дослідну роботу в Інституті біоорганічної хімії та нафтохімії Національної академії наук України (1987–2001); у 80-і роки очолював Державні екзаменаційні комісії в ряді навчальних закладів.

За результатами наукових досліджень опублікував близько 170 наукових праць загальним обсягом понад 120 друкованих аркушів. У творчому доробку вченого налічується більше 10 написаних у співавторстві ґрунтовних монографій, а також ряд методик і рекомендацій. Активно співпрацюючи з редакцією

«Енциклопедії Сучасної України», вчений опублікував близько 30 нарисів про видатних українських вчених-економістів ХХ і ХХІ ст.

Значним є його внесок у підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, формування молодого наукової зміни, поглиблення наукових і культурних зв'язків із вченими та аграрними виробниками зарубіжних країн, зокрема Польщі, Словаччини, Болгарії, Угорщини, Румунії, Китаю, В'єтнаму, Франції, США, Німеччини, Фінляндії тощо.

За самовіддану і плідну творчу та науково-педагогічну діяльність, а також за вагомий внесок у розвиток аграрної економічної науки О.В. Шатко відзначений урядовими нагородами, грамотами, іншими знаками вшанування, заносився на Дошку пошани.

За критерієм широти наукових інтересів і здійснюваної ефективної й багатовекторної діяльності вченого можна віднести до плеяди різнобічно розвинутих і природно обдарованих особистостей. Разом з тим Олександром Васильовичу притаманні скромність і організованість, відповідальність і принциповість, доброзичливе й чуйне ставлення до людей, надзвичайна працездатність, новаторський хист і творча праця в ім'я піднесення аграрної економічної науки, зміцнення агропромислового виробництва. Як вихователь аспірантів і численних пошуковців він є взірцем моральної чистоти, приклад високої відданості справі, уміння поєднувати напружену інтелектуальну працю з сумлінним виконанням громадських доручень та з улюбленими заняттями фізичною культурою, садівництвом і городництвом.

Редакційна колегія журналу, дирекція та громадські організації Інституту, друзі, колеги і численні учні щиро вітають Олександра Васильовича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, твердості духу, життєвого благополуччя, творчої наснаги й довголіття.

Шановні друзі!

Тепер журнал «АгроІнКом» можна читати на сайті

www.iae.kiev.ua

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ

Зміст інвестиційного проекту

БАГАТОЦІЛЬОВИЙ КОМПЛЕКС МАШИН призначений для вирішення проблем у сільському, водному, комунальному, трубопровідному господарствах, нафтовидобувній і нафтопереробній промисловості та реалізації природоохоронних заходів, а саме: очищення замкнених ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, детоксикації та екологічного знезараження забруднених територій (у тому числі радіонуклідами) при аварійних викидах, виливах і поривах інженерних комунікацій, внесення хімічних реагентів (меліорантів) у ґрунти та на поверхню з метою їх закріплення, оструктурування, надання їм необхідних агрономічних і фізико-хімічних властивостей, підвищення їх родючості, а також для боротьби з деградацією земель, опустелюванням територій та ін.

Реалізація проекту базується на наукових дослідженнях, що здійснювались на протязі 13 років (з 1985 по 1998 роки) в Рівненському національному університеті водного господарства і природокористування в галузевій дослідній лабораторії «Нова техніка» під керівництвом професора С.П. Майструка.

Комплекс машин має товарний знак і рекомендований до серійного виробництва. На виготовлення комплексу машин технологічно-конструкторська документація є у повному обсязі (Україна, РДТУ). На даний час виготовлено 30 зразків, але вони вже використані у народному господарстві України, Росії, Туркменістану, Білорусі і Японії. Виготовлення виробничих зразків проводилось на виробничому об'єднанні «Бобруйськ-фермаш», а з 1995 року ВО «Бобруйськагроماش» (Білорусь).

Патентні дослідження проведені Держкомітетом СРСР у справах винаходів і відкриттів, а також Всесоюзним Центром патентних послуг – ВЦПП та Київським інститутом патентних послуг (КІПП). Цими установами зроблено висновок, що прямого аналогу даним машинам у світі немає. На розроблений комплекс машин одержано 28 авторських свідоцтв та патентів. Даний комплекс є новим і конкурентоспроможним на світових ринках. Крім цього, на кожну машину отримані протоколи державних приймальних випробувань від державних машинно-випробувальних станцій (МВС), а технічні умови затверджені Мінавтосільмашом СРСР і зареєстровані Держкомстандартом СРСР.

Розроблений комплекс складається з 4-х машин:

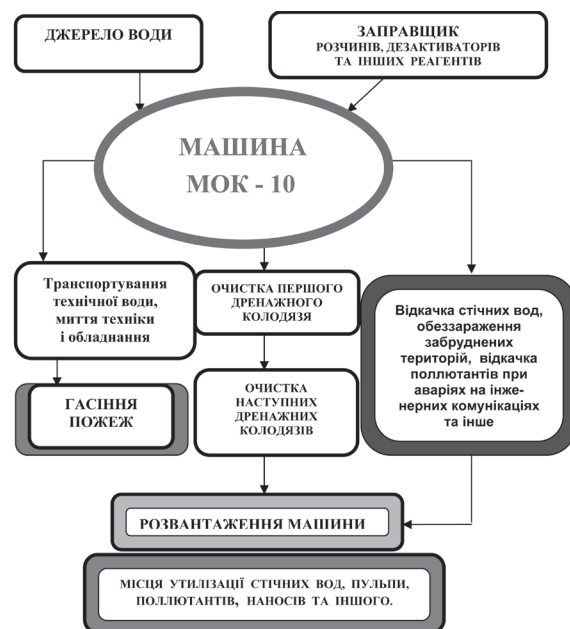
1. Машина МОК-10 – Машина для очистки колодязів.

Приводиться циклограма нової технології очистки дренажних колодязів, замкнених ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, детоксикації і знезараження забруднених поліювантами територій (при аварійних викидах, виливах і поривах інженерних комунікацій).

Оригінальні технічні рішення і конструкція машини дозволяють проводити одночасний розмив і вакуумний забір мулових відкладів, відбір мулистій води з метою повторного використання, а також розвантаження машини та утилізацію мулу і осадів стічних вод.

Агрегується з трактором Т-150К.

Циклограма технології очистки замкнених ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, дренажних колодязів, детоксикації та знезараження забруднених поліювантами територій машиною МОК-10

Технічна характеристика МОК-10

Найменування показника	Одиниця вимірювання	Значення
Ємність цистерни	м ³	10,0
Маса машини	кг	5060
Технічна продуктивність	м ³ /год	понад 8
Річ на продуктивність	м ³	понад 5000
Глибина всмоктування	м	5,0
Діаметр колодязів	м	0,8/1,5
Кількість персоналу	чол.	2
Транспортна швидкість	км/год	30
Габаритні розміри:		
довжина	мм	6500
ширина	мм	2500
висота	мм	3140

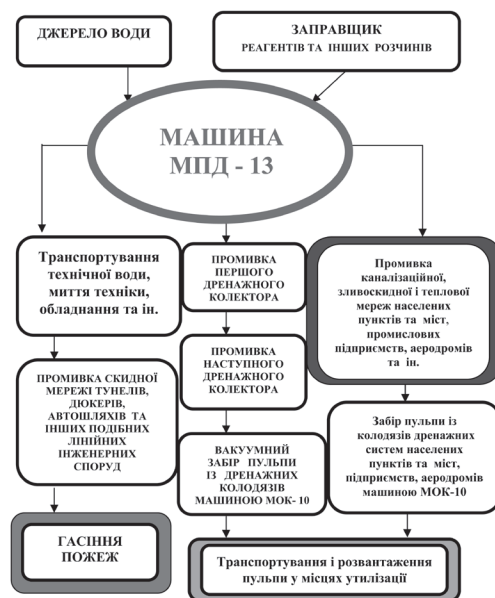
2. Машина МПД-13 – Машина для промивки дрен, колекторів тощо.

Всі вузли машини змонтовано на причепі-цистерні, що агрегується з трактором Т-150К. Для промивки трубопроводів і колекторів діаметром від 75 до 300 мм використовується рукав високого тиску діаметром 25 мм. На кінці рукава закріплена розмиваюча гідрореактивна насадка, яка може автоматично перемикається з режиму переміщення в режим розробки осадів та ін. Змотування і намотування рукава забезпечується барабаном, який приводиться у рух масляним насосом.

Циклограма технології промивки дрен і колекторів різного призначення, водопровідних і каналізаційних трубопроводів та інших лінійних інженерних споруд машиною МПД-13

Технічна характеристика МПД-13

Найменування показника	Одиниця вимірювання	Значення
Ємність цистерни	м ³	13,0
Маса машини	кг	5800
Робочий тиск насоса	мПа	3,92
Довжина промивного рукава	п. м	200
Продуктивність вакуумного насоса	м ³ /год	4200
Максимальна глибина всмоктування	мПа	0,07
Технічна продуктивність	п. м /год	120
Кількість персоналу	чол.	2
Транспортна швидкість	км/год	30
Габаритні розміри:		
довжина	мм	6500
ширина	мм	2500
висота	мм	3140

3. Машина МВМ-10 – Машина для внесення меліорантів і добрив.

Начіпне обладнання з використанням широкозахватної штанги робить машину універсальною: дозволяє виконувати операції з підгрунтового та поверхневого внесення меліорантів, рідких органічних і мінеральних добрив, структуроутворювачів та інших суспензій і розчинів. Інше начіпне обладнання дозволяє виконувати миття машин, гасіння пожеж, обприскування виноградників та пальметних садів.

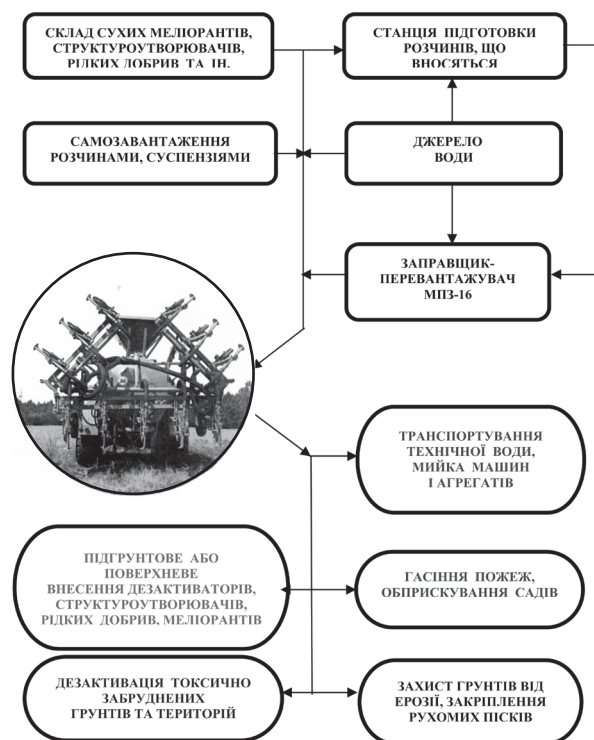
Використання спеціальних ріжучих дисків дозволяє дезактивувати забруднені землі і вносити у ґрунт або на його поверхню комплексні розчини і суспензії з двох, трьох і більше компонентів з метою його закріплення, оструктурування, придання необхідних агрономічних і фізико-хімічних властивостей, підвищення родючості, а також для боротьби з деградацією земель, опустелюванням територій та ін.

Управління усіма робочими операціями відбувається дистанційно за допомогою пульта (із кабіни тягача, або за її межами), що покращує умови роботи оператора та відповідає вимогам охорони праці. Агрегується з трактором Т-150К.

Характеристика машини

Машина агрегується з трактором класу 3 т і складається із вузлів: цистерни, ходової і гальмівної системи, відцентрового насоса, контрпривода і компресора, заправного рукава і фільтра, бункера завантаження, барботажної системи, начіпної системи для підгрунтового та поверхневого внесення розчинів, суспензій і т.п.

Циклограма роботи машини МВМ-10

4. Машина МПЗ-16 – Перевантажувально-завантажувальна машина.

Призначена для механізації завантаження, доставки та перевантаження робочих реагентів (розчинів) і забезпечення безперебійного технологічного процесу обробки сільськогосподарських та інших угідь і територій, а також для постачання робочими розчинами машин МОК-10 та МПД-13. Оригінальна конструкція перевантажувальної штанги дозволяє обслуговувати нестандартну техніку різноманітного призначення. Агрегатується з трактором Т-150К.

5. Допоміжна техніка – колісні тягачі типу МТЗ-80, Т-150 К (по дві одиниці на комплекс).

Багатоцільовий комплекс машин експонувався на міжнародних виставках:

1. «Мелиорация-89», «Мелиорация-91», м. Москва

Почесний ДИПЛОМ Торгово-промислової Палати СРСР за участь у міжнародній Виставці «Мелиорация-89». Золота медаль Оргкомітету Міжнародної Виставки «Мелиорация-89».

2. «Сельхозтехника-90», м. Москва

Нагороджений ДИПЛОМОМ Оргкомітету Міжнародної Виставки і ВДНГ СРСР за високий науково-технічний рівень експонатів, представлених на міжнародну Виставку «Сельхозтехника-90».

Срібна медаль Оргкомітету Міжнародної Виставки «Сельхозтехника-90».

Впровадження комплексу машин :

1. Багатоцільовий комплекс машин рекомендований до серійного виробництва.

2. Технологічна лінія і технічно-конструкторська документація є в наявності.

3. Готові комплекси машин раніше були реалізовані в Японії (тендер ІР-138, контракт № ОС-048), Росії, Україні, Білорусі, Туркменістані.

Експортні можливості: Розроблений комплекс машин відповідає вимогам світових стандартів. Згідно проведених патентних досліджень є конкурентноспроможним на світовому ринку, захищений 28-а авторськими свідоцтвами. Комплекс машин може бути експортований у країни Північної, Центральної Африки, Близького Сходу, СНД для вирішення цілого ряду проблем у сільському, водному, комунальному, трубопровідному господарствах, нафтодобувній та нафтопереробній промисловості, при реалізації природоохоронних заходів, підвищення родючості ґрунтів, для боротьби з опустелюванням та деградацією сільськогосподарських угідь тощо.

Розробник багатоцільового комплексу машин:

Рівненський національний університет водного господарства і природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, Україна, 33000

Автори розробок і патентів:

Керівник проекту — к.т.н., професор С.П. Майструк,
тел.: (8 036) 222-10-24

Головний інженер проекту — канд. с.-г. наук
В.О. Кузьмінський, тел: 8 (050) 441 86 04

Ст. науковий співробітник, канд. с.-г. наук
В.В. Кузьмінський, тел.: 8 (044) 280 42 65, 8 (097) 757 09 89

Виробник комплексу машин:

ВО «Бобруйськагромаш»
вул. Шинна, 5, м. Бобруйськ, Білорусь, 213822

УВАГА!

ЖУРНАЛ «АГРОІНКОМ» МОЖНА ПРИДБАТИ

через передоплатне агентство «ІДЕЯ».

адреса: ТОВ «НВП «Ідея»,
м. Донецьк, вул. Артема, 84, 83055

Тел./факс: (062) 381-09-32,

тел. (062) 304-20-22

e-mail: info@idea.donetsk.ua

або через київську філію:

м. Київ, вул. Борисоглібська, 16-В, офіс. № 2

тел. (044) 417-87-67

e-mail: irina@idea.kiev.ua

або через бібліотеку ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН

м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 03127,

тел. (044) 527-87-68, (044) 527-84-43